

NÜFUS ÇALIŞMALARI – I

EDİTÖR
Prof. Dr. Nihat KARAER

YAZARLAR
Nihat KARAER
Canan ÇETİNKAYA
Ülkü YANCI
Nurullah NEHİR

İKSAD
Publishing House

NÜFUS ÇALIŞMALARI – I

EDİTÖR

Prof. Dr. Nihat KARAER

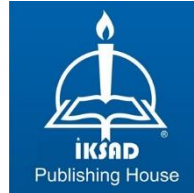
YAZARLAR

Nihat KARAER

Canan ÇETİNKAYA

Ülkü YANCI

Nurullah NEHİR

Copyright © 2021 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social

Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)

TURKEY TR: +90 342 606 06 75

USA: +1 631 685 0 853

E mail: iksadyayinevi@gmail.com

www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

Iksad Publications – 2021©

ISBN: 978-625-8061-84-0

Cover Design: İbrahim KAYA

December / 2021

Ankara / Turkey

Size = 16 x 24 cm

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN

ÖNSÖZ

Prof. Dr. Nihat KARAER.....1

BÖLÜM 1

2368 NUMARALI NÜFUS DEFTERİ'NE GÖRE SİVAS SANCAĞI KİLMİGAD KAZASI'NIN DEMOGRAFİK YAPISI

Ülkü YANCI.....3

BÖLÜM 2

17. YÜZYILDA ANKARA'NIN GAYRİMÜSLİM NÜFUSUNA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA

Canan ÇETİNKAYA.....41

BÖLÜM 3

2545 NUMARALI NÜFUS DEFTERİNE GÖRE DARENDE KAZASI SOSYAL YAPISI

Nurullah NEHİR.....101

BÖLÜM 4

PÜTÜRGE (ŞİRO) KAZASININ SOSYAL YAPISI

Prof. Dr. Nihat KARAER.....117

Önsöz

Osmanlı Devleti'nde klasik dönem olarak adlandırılan 1300-1600'lü yıllarda nüfus sayımı yapılmamıştır. Bu yıllarda vergi kayıtlarının kaydedildiği Tahrir defterleri tutulmuştur. 19.yy'dan itibaren devletin kendini yeniden organize etme süreciyle beraber devlet-halk ilişkilerinde de yeni bir dönem başlamıştır. Özellikle vergi, askerlik ve yönetsel alanlarda yaşanan bu yenilik hareketleriyle beraber değişen Osmanlı devlet sistemi birtakım yeni ve güncel verilere ihtiyaç duymuştur. Vergilerin doğrudan toplanması ve yeniçeri ocağının lağvıyla beraber yeni askeri düzenin oluşturulmasının en önemli unsuru olan halkın sayımı bu süreçte önem kazanmıştır. Vergi mükellefi olacak kişilerin ekonomik düzeyi ile askere alınacak bireylerin miktarını belirlemek amacıyla ilk nüfus sayımı 1830 yılının sonlarında yapılmıştır. Bu sayım teknik olarak birçok eksikliği bünyesinde barındırmasına rağmen ilk olması hasebiyle önemlidir. Zira bu sayım tüm imparatorlukta yapılmamış, bazı vilayetler ilerleyen zamanlarda sayılabilmştir. Nüfus sayımlarında o bölgedeki halkın mensup oldukları dinleri, etnik kökenleri ve iş durumları belirlenmiştir. Osmanlı Devleti ilerleyen zamanlarda bu sayımları ara ara tekrarlayarak egemenlik alanındaki halkın envanterini çıkarmış ve stratejilerini bu verilere göre belirlemiştir. Osmanlı Devleti zamanında üretilen nüfus defterleri önemli bir sosyo-ekonomik kaynak olarak günümüzde araştırmacılar tarafından kullanılmaktadır. Bu kitabımız da dört ayrı çalışma ile Nüfus çalışmaları bahsini açmayı amaçlıyoruz.

Anadolu'nun farklı yerlerinin nüfus defterlerinin değerlendirildiği çalışmamızın literatüre katkısının olması tek dileğimizdir.

Nihat KARAER

Burdur-2021

BÖLÜM 1

2368 NUMARALI NÜFUS DEFTERİ'NE GÖRE SİVAS SANCAĞI KİLMİGAD KAZASI'NIN DEMOGRAFİK YAPISI

Ülkü YANCI*

* Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Sivas/ Türkiye, uyanci@cumhuriyet.edu.tr , Orcid no: 0000-0002-5822-1813

Giriş

Tarihsel metotta bir bütünü parçaları olmadan veya parçaları bütünü görmeden ve anlamadan incelemek mümkün değildir. O nedenle Osmanlı kent tarihi araştırmaları, devletin sosyal, ekonomik ve kültürel yapısının bir bütün olarak ortaya çıkarılmasında son derece önemli çalışmalardır. Kent tarihi araştırmaları için çok geniş arşiv kaynakları mevcuttur. Bu kaynaklar arasında yer alan nüfus defterleri Osmanlı dönemi demografik yapısını incelemek, halkın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını ortaya koymak açısından değerli bilgiler içermektedir. Zira defterlerde yalnızca kişi adları kayıtlı değildir. Kişilerin kullandıkları unvanlar, yaşları, mal varlıkları, ne işle meşgul oldukları gibi bilgiler bu defterlere kaydedilmiştir. Dolayısıyla hem bölgenin idari yapılanmasının aydınlatılmasında ve hem de bahsedilen bilgilerden yola çıkılarak bölge halkının ekonomik ve sosyal durumlarının analiz edilmesinde defterlerin verileri önem arz etmektedir.

Osmanlı Devleti'nde çok erken tarihlerden itibaren nüfus tespiti için farklı şekillerde çalışmalar yapıldığı bilinmektedir. Devletin kuruluş yıllarında bu tespit, tımar sisteminin getirdiği bir zorunluluktur. Osmanlı Devleti'nde kuruluşundan itibaren tımar sisteminin uygulandığı ve hatta bu hususa dair en eski kayıtların Osman Bey ve Orhan Bey dönemlerine kadar tarihlendirildiği bilinmektedir.¹ Tarıma dayalı ekonominin yönetiminde ve vergi tahsilinin kusursuz

¹ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 899.

işlemede son derece önemli olan bu sistemin kayıtları tahrir defterlerine aktarılmıştır. Tahrir defterlerinin tutulmasındaki öncelikli amaç nüfusun tespit edilmesinin ötesinde toprağı ve vergi veren mükellefleri belirlemektir.² Bu kayıtların tutulmasındaki gaye ülke sınırları içerisinde yaşayan reayanın meskûn olduğu bölgelerdeki mal ve ürünleri tespit edebilme ve bunlar için gerekli vergilendirmeyi yapabilme, hükümdarın reaya ve tumar sahipleri arasındaki ilişkileri düzenleyebilmedir.³ Devlet, fethedilen yerlerde hemen sayım başlatmış değişiklikleri takip ve tespit etmek için de yaklaşık otuz yılda bir bu sayımlar tekrarlanmıştır. Bu sayımlarla yerleşim alanları istisnasız dolaşarak buralarda oturan vergi mükellefleri tespit edilmiş, vergi mükellefi olmayanların ise ne sebeple muaf oldukları belirtilmiştir.⁴

Nüfus tespitinin en önemli nedenlerinden biri de askerlik vazifesidir. Devlet kuruluş yıllarından itibaren potansiyel asker durumunun tespiti için erkek nüfusu sayıma tabi tutmuştur. Fethedilen bir bölgede ilk iş o bölgenin tahrir kayıtlarını tutmak olmuştur. Bu tahrirler genellikle olağanüstü durumlar dışında otuz yılda bir yapılmıştır. Ancak padişah değişikliklerinde de tahrirlerin tekrar yapıldığı bilinmektedir.⁵ 17.

² Güven Dinç, “Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul 2007, s.68.

³ Mehmet Öz, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, İstanbul 2010, s. 426.

⁴ Ekrem Demir, *3736 Numaralı Mardin Kazası Nüfus Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016, s. 1.

⁵ Öz, “Tahrir”, s. 426; Hava Selçuk & Kazım Kartal, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel*

yüzyıl itibariyle tahrir adı altında yapılan bu sayımlar yerini avarız kayıtlarına bırakmış, 19. yüzyıldan itibaren ise temettuat kayıtları olarak devam ettirilmiştir. Avarız vergisi, hane üzerinden alınan vergi olduğu için kayıtlar da hane tespiti ve bu hanelerde bulunan erkek nüfusun kaydı şeklinde olmuştur. 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin demografik yapısını yansıtan bu defterler mufassal, icmal ve mufassal-icmal olarak üç gruba ayrılabilir.⁶ Osmanlı Devleti'nin iki yüz yıl kadar süren ve bir fetret dönemi olarak algılanan bu sürecinde avarız ve cizye defterleri esas itibariyle birer nüfus sayımı niteliğindedir.⁷ 19. yüzyıldan itibaren ise nüfus verileri nüfus defterlerine kaydedilmeye başlanmıştır. Bu sayımlar Yeniçeri Ocağının kaldırılıp yerine kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatı için mali ve insani potansiyelin tespiti amacıyla yapılmaya başlanmış ve ilk nüfus defterleri bu şekilde tutulmuştur.⁸ Bu sayımlarda her hanenin reisi ile bekâr erkek çocuklar defterlere kaydedilmiştir.⁹

Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Nisan 2020, Sayı: 49, s. 160-170.

⁶ Turan Gökçe, "Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmal Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örneği", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1, İzmir 2005, s. 72.

⁷ Oktay Özel, "Osmanlı Demografik tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Editörler: Halil İncelik, Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2005, s. 36. Cizye defterleri ile ilgili bilgi için bkz; Kazım Kartal & Osman Karacan, "1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Kazım Kartal, Editör, Sonçağ Akademi, Ankara, ss.103-124, 2020.

⁸ Seydi Vakkas Toprak, "1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri", *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 2, Antalya 2016, s. 444.

⁹ Kazım Kartal, "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, C.

Yeniçeri Ocağının kaldırılmasının ardından 1828-29 döneminde yapılan nüfus sayımı Rusya ile savaş halinde olunması nedeniyle tamamlanamamış, 1830-31 döneminde yeniden bir sayım yapılmıştır. Bu sayımların sağlıklı yürütülmesi için devlet merkezinde Ceride Nezareti ve taşrada defter nazırlıkları ihdas edilmiştir. Bundan sonra yapılan nüfus sayımları nüfus defterlerine kaydedilerek belirli aralıklarla merkeze ulaştırılmıştır.¹⁰

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Osmanlı döneminde yapılan nüfus sayımlarının kayıtları farklı fonlarda muhafaza edilmektedir. Bunlardan biri de bu çalışmaya konu olan defterin de dahil olduğu “Nüfus Defterleri” olarak adlandırılan ve “NFS.d.” kısaltması ile verilen defter fonudur. Bu fonda yer alan defter sayısı arşiv rehberinde 1.173 olarak verilmiş olsa da çok daha fazla defterin mevcudiyeti bilinmektedir.¹¹

1831 yılında yapılan nüfus sayımı yalnızca erkek nüfusun tespiti için yapılmış ve bazı bölgelerde de birtakım nedenlerden dolayı sayım gerçekleştirilememiştir. Ayrıca askerlik ve vergiden kaçma gibi durumlarla sayıma dâhil olmak istemeyen kişilerin varlığı, sayım sonuçlarının sağlıklı olmamasına neden olmuştur. Ancak Tanzimat

2, S. 4, 2019, s. 258. <https://www.sobibder.org.>; Nurullah Nehir & Nihat Karaer, “Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood According To Dividend Book Number 6875”. 2. *International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 607-612. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295175), 2021; Nurullah Nehir & Nihat Karaer, “Socio-Economic Status Of Erzurum Emirşeyh District According To Dividend Book Number 6853” 2. *International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 600-606. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295172), 2021.

¹⁰ Mehmet Güneş, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, 2014, s. 222.

¹¹ Güneş, “a.g.m.”, s. 230.

Fermanı'nın ilanını takiben devlet bu iş için özel memurlar görevlendirerek daha ciddi ve sağlıklı sonuçlar almayı hedeflemiştir. Böylelikle 1844 yılı itibariyle düzenli bir şekilde nüfus sayımları yapılmaya başlanmıştır. 1881 ve 1905 yıllarında da genel sayımlar yapılmıştır. 1831 yılından 1844 yılına kadar her bölgede sayımlar nüfus yoklamaları şeklinde altı ayda bir yapılarak merkeze bilgi verilmiştir.¹² Çalışmaya konu olan defter de işte bu süreç içerisinde kayıt altına alınan defterler arasındadır.

1.Kilmigad Kazası ve 2368 Numaralı Nüfus Defterinin Özellikleri

Milattan önceki dönemlerde Hitit yerleşim yerlerinden olan Sivas şehri, Roma'nın Anadolu'yu ele geçirmesiyle Roma yönetimine geçmiş şehre Yunanca "Augustus şehri" manasına gelen "Sebastia" adı Pontus krallarından Polemon'un eşi Pythodoris tarafından verilmiştir. İmar ettirilen şehir Roma Kralı Augustus'a bağlılık nişanesi olarak takdim edilmiştir. Şehrin adı "Sivas" şekline Anadolu Selçukluları döneminde gelmiştir.¹³ Şehir Osmanlılardan önce Hitit, Frig, Urartu, Kimmer, İskit, Med, Pers, Roma, Bizans, Danişmendli Beyliği, Anadolu Selçuklu Devleti, Eratna Beyliği ve Kadı Burhaneddin Devleti yönetimlerinde kalmıştır. Osmanlıların şehri ilk ele geçişi 1398 tarihinde Yıldırım Bayezid döneminde gerçekleşmiştir. Timur istilasından sonra şehirdeki

¹² Muhammed Sarı, Muttalip Şimşek, "1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Nüfus Yapısı", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2016, C. 9, S.14, s. 485.

¹³ Ömer Demirel, "Sivas", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37, İstanbul 2007, s. 278.

hâkimiyetini kaybeden Osmanlılar, Çelebi Mehmed döneminde bölgede tekrar hâkimiyet sağlamışlardır.¹⁴

Sivas, Osmanlı Devleti döneminde önemli merkezlerden biri olmuştur. 1413 yılında Anadolu ve Rumeli Beylerbeyliği'nden sonra üçüncü eyalet olarak Eyalet-i Rum oluşturulmuş bu eyalet dâhiline Sivas, Amasya ve Tokat eklenmiştir. II. Murat döneminde Canik, Karahisar-ı şarki ve Çorum da bu eyalet sınırlarına dâhil edilmiştir. 16. yüzyılda yeniden bir yapılanmaya gidilmiş Vilayet-i Rum adını alan eyalete Trabzon, Malatya, Kemah, Bayburt ve Divriği'nin de eklenmesiyle Vilayet-i Rum-i Hadis adı verilmiştir. Daha sonra Trabzon ve Malatya uzaklığı dolayısıyla bu eyaletten ayrılmıştır.¹⁵ 1516' da yapılan bir düzenleme ile Sivas, "Eyalet-i Rum" adı altında büyük bir genel valiliğin merkezi olmuştur. Amasya, Yozgat, Kayseri, Tokat, Çorum, Divriği ve Arapkir bu eyaletin sancakları durumuna getirilmiştir. 1847 tarihinde devlet vilayetlerde yeni düzenlemeler yapmış bu düzenleme ile Sivas Eyâleti, merkez sancak, Amasya ve Divriği'den oluşan üç sancaktan ibaret duruma getirilmiştir. 1854 düzenlemelerinde ise eyalet, Sivas merkez, Amasya ve Karahisar-ı şarki sancaklarından oluşturulmuştur. Buna göre Sivas Sancağı, Sivas merkez, Aziziye (Pınarbaşı), Koçgiri (Zara), Tokat, Divriği, Darende, Gürün ve Tenos (Şarkışla) olmak üzere sekiz kazadan müteşekkildir.¹⁶ 19. yüzyılın

¹⁴ Serpil Sönmez, *Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehir Merkezi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007, s. 15, 16, 17 vd.

¹⁵ Aytaç Anak, *2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Tokat 2011, s. 33.

¹⁶ Ömer Başol, *20 Numaralı Sivas Şer'îye Sicili'nin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010, s. 24.

başlarında Sivas, idari statü açısından eyalet olarak nitelenmeye devam etmiş, Sivas, Amasya, Bozok, Çorum, Canik, Divriği, Arapkir olmak kaydıyla yedi sancaktan oluşturulmuştur. Çalışmamıza konu olan Kilmigad Kazası, Sivas Sancağı'na bağlı kazalardan biridir. Ancak kaza adının okunması ile ilgili bir problem olduğu muhakkaktır. Zira arşiv kaynaklarına dayalı pek çok çalışmada kazanın adı farklı şekillerde okunmuştur. “Gelmufat”¹⁷, “Gelmüfad”¹⁸, “Gelmufad”¹⁹, “Gelmugad”²⁰, “Gelmüğad”²¹, “Kelmefad”²², “Kelmüğad”²³ ve “Kilmigad” bunlardan bazılarıdır. Bu telaffuz ile ilgili sıkıntı Arap Alfabesinde bulunan “ك” (k) sesinin Osmanlı Türkçesinde hem “k” hem “g” sesini karşılıyor olması ile ilgili olduğu kadar günümüzde böyle bir yerleşim adının kullanılmıyor olması ile de ilgilidir. Kaza adı “

¹⁷ Mehmet Ali Karamanoğlu, *17 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili'nin Transkripsiyonu (1250-1251/1835-1836)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans, Sivas 2016.

¹⁸ Hasan Yüksel, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 28, S. 1, 2006, s. 73, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/nufusbilim/issue/22961/245716>. Özge Öztürk, *13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyeye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.

¹⁹ Faruk Sümer, “Anadolu’da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 361. Nuray Er, *14 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili (H.1241-1242/ M.1826-1827) Özet ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.

²⁰ Fatih Şahingöz, *9 Numaralı Şer'iyeye Siciline Göre Sivas*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010. Mustafa Apaydın, *16 Numaralı Şer'iyeye Sicili'ne Göre Sivas*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

²¹ Anak, a.g.t., s. 34.

²² Şeyma Arıkan, *3 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili'nin (H.1202-1203 /M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.

²³ Zafer Özdemir, *Sivas'ın İki Yılı (6 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicil Defteri H.1214-1215/ M.1799-1800) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

” şeklinde yazılmıştır. Dolayısı ile okunması ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmada arşiv kaynaklarına dayalı yapılmış olan çalışmalarda daha yaygın olarak kullanılan ve Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde de geçen şekli ile “Kilmigad” şeklinde olan okunuş biçimi tercih edilmiştir.

Kilmigad Kaza’sı tapu tahrir defterlerinden anlaşıldığına göre 1500’lü yıllarda Tokat’a bağlıdır.²⁴ H.1266 (M.1849-1850) tarihli salnamede Sivas Eyaleti’nin Sivas Livası’na bağlı bir nahiye olarak yer almıştır. Kaza 1867 yılında yapılan düzenleme ile Tonus’a, 1876 yılında ise Yıldızeli’ne bağlanmıştır. Kaza, Türkiye Cumhuriyeti’nin idari yapılanmasında bu adla yer bulmamıştır. Kilmigad Kazası, bugünkü Sivas–Ankara karayolunun 60. kilometresinden batıya doğru 30 km içeride bulunan bir bölgedir.²⁵ 1400-1500 metre rakımı olan kazanın doğusunda Yıldızeli kazası, batısında Akdağmadeni kazası, güneyinde Emlak kazası, kuzeyinde ise Artukabad kazası yer almaktadır.²⁶ O dönemde kazaya bağlı olan köylerin pek çoğu bugün Sivas’ın Yıldızeli ilçesine bağlıdır.

²⁴ N. Yücel Mutlu, *Sivas İli İdârî Birimlerine Âit Eski ve Yeni Yer Adları (1847-2011)*, Burûciye Yayınları, Ankara 2011, s. 85.

²⁵ Sezgin Zabun, “1844-1845 Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Kilmigad Kazası Vergi Yüğü”, *Social Sciences Studies Journal*, C.7, S. 77, s. 470. http://sssjournal.com/Makaleler/36246953_15_77_6_ID3000_Zabun_469-477.pdf.

²⁶ Sezgin Zabun, “Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 79, 2020, s.486. https://jasstudies.com/files/jass_makaleler/a3af53dc-4d1b-4009-af24-381fa04c0dac.pdf.

Bu çalışmaya konu olan nüfus defteri, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Nüfus defterleri kataloğunda 2368 numara ile kayıtlıdır. Kilmigad Kazasına ait olan defter orijinal sayfa numaralandırmasına göre kapak kısmı haricinde 44 sayfadan müteşekkil olup ciltli ve ebruludur. Defterin ebatları 20x55.5'tir. Defterin kapak kısmında “*Sivas Kazası dâhilinde kâin Sivas Sancağı defter nazırı idaresinde bulunan Kilmigad Kazasının İslam defteridir*” ifadesi yazılıdır. İlk sayfada ise “*Sivas Sancağı Kazalarından Kilmigad Kazası 'nda kâin kurâ ve çiftlikâtında sâkin ve mütemekkin kâfe-i ehl-i İslam'ın miktarını mübeyyin tahrir defterinin suretidir*” ifadesi yer almaktadır. Defterin herhangi bir sayfasında tarih bilgisi yazılı değildir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından deftere dair verilen bilgilerde H. 1259/M. 1843-1844 tarihine ait olduğu belirtilmiştir. Deftere Kilmigad kazasına dâhil olan 45 köye ait Müslüman erkek nüfus bilgileri kaydedilmiştir. Gayrimüslimlere ait nüfus bilgileri kayıtlı değildir. Zaten defterin kapak kısmında ve ilk sayfasında da yukarıda ifade edildiği üzere “İslam defteridir” ifadesi geçmektedir.

Defterde köy adı yazılmış ve köyde bulunan her hane için ayrı ayrı numara verilmiştir. Her köyün muhtarı belirtilmemekle birlikte belirtilenler için hane numarası 1 olarak kaydedilmiştir. Hane reisinin ismi öncelikli olarak yazılmış ardından o hanede yaşayan tüm erkek nüfus kayıt altına alınmıştır. Kaydedilen her kişi hane reisine akrabalığı belirtilerek kaydedilmiştir. Bu nedenle her erkek isminden önce “oğlu, diğer oğlu, üvey oğlu, karındaşı, diğer karındaşı, biraderi, diğer

biraderi, karındaşı oğlu, amcası, amcası oğlu, kayınpederi, damadı" gibi akrabalık belirten ifadeler kullanılmıştır.

Kayıtlardan anlaşıldığına göre kazada mezkûr tarihte 1590 erkek nüfus bulunmaktadır. Bir o kadar da kadın nüfus olduğu varsayılırsa kazanın toplam nüfusu tahmin 3180'dir. Defterde kiŐilere ait bilgiler aile ismi, eŐkli (boy, sakal, bıyık özellikleri), mesleği ve yaşı olacak Şekilde sırayla verilmiştir. Defterde kayıtlı her bir kişinin yaşları muhakkak belirtilmiş bunun için Arapçada yaş anlamına gelen "sinn" kelimesi kullanılmıştır. Askerde olanlar, vücudunun herhangi bir yerinde zrllk durumu olanlar da ayrıca belirtilmiştir.

2. 2368 Numaralı Nüfus Defteri'ne Göre Kilmigad

2.1 Kazanın Demografik Yapısı

Nüfus defterlerinde, Şahıslar hane esası gözetilerek kayıt altına alınmıŐlardır. Her mahalle ya da köyde bir numaralı haneden başlanmış, kaç hane varsa onlar da sırası ile belirtilmiş ve her hanede yaşayan kişi sayısı eŐklleri ile yazılmıştır. Bu haneler, klasik dönem tahrir sistemindeki hanelerden farklıdır. Tahrir sistemi ile belirtilen haneler, bağımsız olarak bir gelir kaynağına sahip evli çiftlerdir. Bundan dolayı aynı evde kalmasına rağmen geliri farklı ise bir kişi ayrı bir hane olarak kabul edilir. Oysa nüfus defterlerinde belirtilen hane halkı ile aynı evde yaŐayanlar kastedilir. Nüfus defterlerinde genellikle erkek nüfus sayılmıŐ, gerçek nüfusu bulmak için araştırmacılar tarafından çeşitli yollar denenmiŐtir. Bu hususta ilk defa mer Lütfi Barkan'ın hane

karşılığı olarak kabul ettiği “5” rakamı genel kabul gören bir rakam olmuştur.²⁷

2368 numaralı Kilmigad Kazası nüfus defterinden 1843-1844 yılında kazaya bağlı köyler, bu köylerde bulunan hane sayısı ve bu hanelerde yaşayan erkek nüfus sayısı tespit edilebilmektedir. Bu sayılardan yola çıkılarak kazanın ve köylerin o dönemdeki toplam nüfusunu tahminen tespit etmek de mümkündür. Ayrıca defterde kişiler hakkında verilen aile adı, yaş, meslek, sakal bıyık özellikleri gibi fiziksel özellikleri hakkında da malumat sahibi olunabilmektedir. Aşağıdaki tabloda kazaya bağlı köy adları, bu köylerde bulunan hane ve erkek nüfus sayısı verilmiştir.

Tablo 1: 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazasına Bağlı Köy Adları, Hane Sayısı ve Erkek Nüfus Sayısı

Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Karacaali (Çavuşlu)	12	38	Tekye-i Şeyh Halil	28	65
Ramazanlı (Dere, Gavuruşağı)	6	10	Sekücek (Yağlıdere'ye tabi)	10	26
Çalapverdi (Kavakderesi)	4	14	Bayezid (Za'meddin)	50	117
Tat	14	37	Doğla (Çöte'ye tabi)	2	7
Karakoç	19	57	Ağca (Akkoca)	16	26

²⁷Hüseyin Çınar, İsmail Kıvrım, *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Çubuk Belediyesi Yayınları, Ankara 2016, s. 39.

Tablo 1: (Devamı) 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazasına Bağlı Köy Adları, Hane Sayısı ve Erkek Nüfus Sayısı

Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus	Köy Adı	Hane Sayısı	Erkek Nüfus
Konak (Konaközü)	4	11	Oyrubağ (Oylubağ)	20	43
Kadılıköy	2	5	Tekye-i Çöte ²⁸	22	53
Çavuşlu (Üregil'e tâbi)	14	44	Çukursaray	10	25
Sarı (Sarıkaya)	12	40	Akviran (Akviran-1 Sagir)	4	9
Delükkaya	4	14	Ağumu	22	49
Üregil	6	17	Baş	9	16
Ağılkaya	2	8	Tekye-i Karalar	30	66
Kaman	20	68	Çakraz	38	83
Çobansaray	27	67	Yassıkara (Çakraz'a tabi)	4	13
Üyük	17	43	Kadıköyü	20	47
Çerdiğin	25	71	Kavik	5	14
Beyyurdu	2	8	Akpınar	6	19
Ağcalı	1	5	Kıvrışak	8	23
Kabu	7	29	Akviran	30	82
Karakaya	22	67	Nallu	2	5
Yağmuncuk	4	7	Çubuk	12	30
İlice (Bilicek) ²⁹	21	60	Katıralanı	1	2
Karasancak (Ekecik)	23	50	Tüm kazada	617	1590

²⁸ Köy adı 2368 numaralı defterde Tekye-i Çöye şeklinde yazılmıştır. Ancak bu adın kâtip tarafından deftere yanlış yazılmış olacağı düşünüldükçe kazaya ait başka nüfus defterleri kontrol edilmiştir. Köyün esas adının Tekye-i Çöte olduğu tespit edilmiştir. *BOA, NFS.d., 2366, s. 5. BOA, NFS.d., 2365, s. 66.*

²⁹ Mutlu, bu köyün H. 1278 (M. 1875-1876) tarihinde Yıldızeli Nahiyesi'nin kaza konumuna getirildiğini bu sırada Kilmigad'ın bu yeni kazanın bir nahiyesi olduğunu ve buranın bir diğer adının da Belcik olduğunu ifade etmiştir. İlice nam-ı diğer Bilicek şeklinde 2368 numaralı defterde geçen köy muhtemelen bu bölgedir. Bkz. Mutlu, *a.g.e.*, s. 85.

Tablo1’de görüldüğü üzere mezkûr tarihte köylerin 33’ünün erkek nüfusu, 1-50 kişi arasındadır. 11 köyün erkek nüfus sayısı 51 ile 100 kişi arasında iken en fazla erkek nüfusa sahip olan Bayezid Köyü’nde 117 erkek nüfus bulunmaktadır. Kazada en az erkek nüfus bulunan köy 2 kişi ile Katıralanı Köyü’dür. Zaten bu köyde 1 hane deftere kaydedilmiştir. Tabloda dikkat çeken hususlardan biri bazı köylerde çok az hane ve nüfusun olmasıdır. Kazaya bağlı 45 köyden 19’u 10 hanenin altındadır. En fazla haneye sahip köy Bayezid Köyü’dür. Hane başına ortalama erkek nüfus sayısı şu şekildedir:

Tablo 2: 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası’nda Hane Başına Düşen Erkek Nüfus

Köy Adı	Ortalama Erkek Nüfus	Köy Adı	Ortalama Erkek Nüfus
Karacaali (Çavuşlu)	% 3,1	Tekye-i Şeyh Halil	% 2,3
Ramazanlı (Dere, Gavuruşağı)	% 1,6	Sekücek (Yağlıdere’ye tabi)	% 2,6
Çalapverdi (Kavakderesi)	% 3,5	Bayezid (Za’meddin)	% 2
Tat	% 2,6	Doğla (Çöte’ye tabi)	% 3,5
Karakoç	% 3	Ağca (Akkoca)	% 1,6
Konak (Konaközü)	% 2,74	Oyrubağ (Oylubağ)	% 2,1
Kadılıköy	% 2,5	Tekye-i Çöte	% 2,4
Çavuşlu (Üregil’e tâbi)	% 3,1	Çukursaray	% 2,5
Sarı (Sarıkaya)	% 3,3	Akviran (Akviran-1 Sagir)	% 2,2

Tablo 2: (Devamı) 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası'nda Hane Başına Düşen Erkek Nüfus

Köy Adı	Ortalama Erkek Nüfus	Köy Adı	Ortalama Erkek Nüfus
Delükkaya	% 3,5	Ağumu	% 2,2
Üregil	% 2,8	Baş	% 1,7
Ağılkaya	% 4	Tekye-i Karalar	% 2,2
Kaman	% 3,4	Çakraz	% 2,1
Çobansaray	% 2,4	Yassıkara (Çakraz'a tabi)	% 3,2
Üyük	% 2,5	Kadıköyü	% 2,3
Çerdiğin	% 2,84	Kavik	% 2,8
Beyyurdu	% 4	Akpınar	% 3,1
Ağcalı	% 5	Kıvrışak (Kıvrışak)	% 2,8
Kabu	% 4,1	Akviran (Akviran-1 kebir)	% 2,7
Karakaya	% 3	Nallu	% 2,5
Yağmurcuk	% 1,7	Çubuk	% 2,5
İlice (Bilicek)	% 2,8	Katıralanı	% 2
Karasancak (Ekecik)	% 2,1	Tüm kazada	% 2,5

Demografi tarihine dair yapılan araştırmalarda hane başına düşen nüfus ortalaması 4 ile 5 arası olarak kabul edilmektedir.³⁰ Bu oran göz önünde bulundurulduğunda Kilmigad köylerinde ve kazanın toplam nüfusunda hane başına düşen kişi sayısı ortalama yakındır. Yukarıdaki tabloda yalnızca erkek nüfus sayısı esas alınarak ortalama hesaplanmıştır.

³⁰ Necat Çetin, "Tiryanda Nahiyesi Çengele Karyesinde (Torbalı - Ormanköy) 1321 (Miladi 1905) Yılı Osmanlı Nüfus Sayımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, İzmir 2012, s. 57. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/5045>.

Kazada bir o kadar da kadın nüfusun olduğu tahmin edilirse hane başına düşen nüfusun ortalamaya yakın olduğu söylenebilir. Köylerde nüfusun yaşa göre dağılımı ise aşğıdaki tabloda verilmiştir: Defterde kayıtlı en yaşlı hane reisi 91 yaş ile Üyük Köyü'nün 11. hanesinde kayıtlı olan Ciran oğlu Mehmed bin Mustafa'dır. Bazı hanelerde hane reisinin olmadığı anlaşılmaktadır. Zira kayıtlarda yalnızca çok küçük yaşta çocuklara yer verilmiştir. Örneğin Konak Köyü'nün 2 numaralı hanesinde erkek nüfus olarak 10 yaşındaki Ahmed bin Cemal ve 4 yaşındaki kardeşi kayıtlıdır. Kaman Köyü'nde ise 1 numaralı hanede 4 yaşındaki Mirza Çavuş oğlu yetim Hasan bin Ahmed Kavas, tek erkek nüfustur. Aynı köyün 6 numaralı hanesinde tek erkek olarak kayıtlı olan Halil bin Hasan 9 yaşında, 19 numaralı hanesinde kayıtlı Emir Hüseyin oğlu Veli bin Mehmed ise 13 yaşındadır. Bu şekilde kazanın tamamında 15 yaş ve altında hane reisi olarak kayıtlı olan 26 hane vardır. Bu sayı tüm kazada bulunan hane sayısının %4'üdür.

Kilmigad Kazası köylerinde erkek nüfusun yaşlara göre dağılımı Şu şekildedir:

Tablo 3: 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası Nüfusunun Yaş Dağılımı

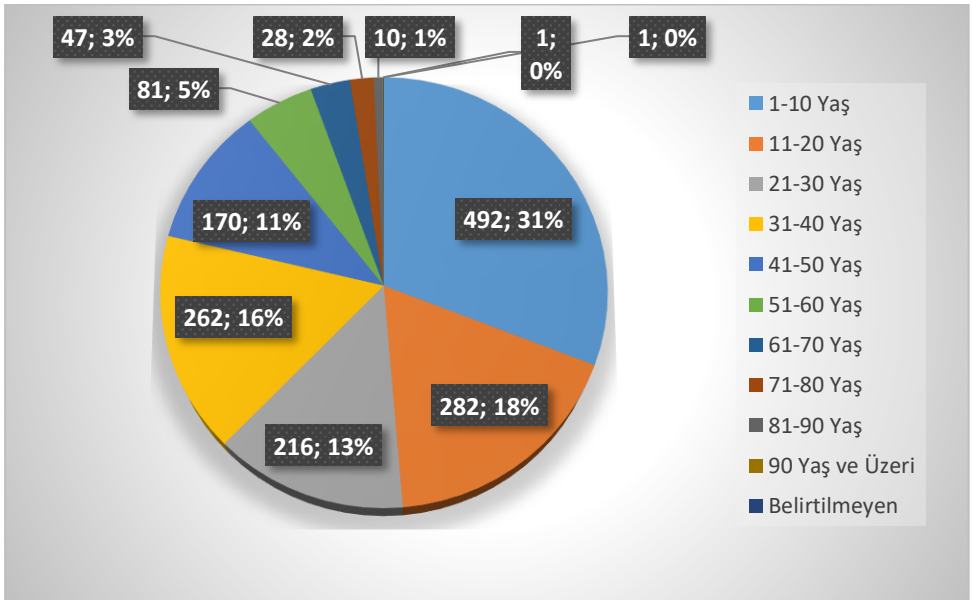
Köy Adı	0-10 Yaş Arası	11-20 Yaş Arası	21-30 Yaş Arası	31-40 Yaş Arası	41-50 Yaş Arası	51-60 Yaş Arası	61-70 Yaş Arası	71-80 Yaş Arası	81-90 Yaş Arası	90 Yaş ve Üzeri	Toplam
Karacaali (Çavuşlu)	12	6	11	5	2	0	0	2	0	0	38
Ramazanlı (Dere, Gavuruşağı)	4	1	1	2	1	0	1	0	0	0	10
Çalapverdi (Kavakderesi)	7	2	1	2	1	0	1	0	0	0	14
Tat	11	10	4	4	6	1	0	1	0	0	37
Karakoç	17	12	9	6	10	2	1	0	0	0	57
Konak (Konaközü)	6	2	2	0	1	0	0	0	0	0	11
Kadılıköy	1	1	0	1	2	0	0	0	0	0	5
Çavuşlu (Üregil'e tâbi)	15	13	5	8	1	0	0	2	0	0	44
Sarı (Sarıkaya)	13	7	3	9	3	1	2	2	0	0	40
Delükkaya	7	1	0	5	0	0	0	0	1	0	14
Üregil	4	4	2	3	3	1	0	0	0	0	17
Ağılkaya	3	2	1	1	1	0	0	0	0	0	8
Kaman	30	11	5	11	7	3	0	1	0	0	68
Çobansaray	21	14	3	16	5	7	0	1	0	0	67
Üyük	17	4	8	5	6	2	0	0	0	1	43
Çerdiğin	13	17	14	9	9	5	1	2	1	0	71
Beyyurdu	5	0	1	1	1	0	0	0	0	0	8
Ağcalı	3	1	0	0	1	0	0	0	0	0	5
Kabu	10	4	3	5	1	4	1	0	1	0	29
Karakaya	19	18	8	10	5	4	3	0	0	0	67
Yağmuncuk	3	0	0	2	2	0	0	0	0	0	7
İlice (Bilicek)	22	8	10	11	3	3	2	1	0	0	60
Karasancak (Ekecik)	12	9	8	11	5	2	2	1	0	0	50

Tablo 3: (Devamı) 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası Nüfusunun Yaş Dağılımı

Köy Adı	0-10 Yaş Arası	11-20 Yaş Arası	21-30 Yaş Arası	31-40 Yaş Arası	41-50 Yaş Arası	51-60 Yaş Arası	61-70 Yaş Arası	71-80 Yaş Arası	81-90 Yaş Arası	90 Yaş ve Üzeri	Toplam
Tekye-i Şeyh Halil	19	9	9	8	13	3	2	2	0	0	65
Sekücek (Yağlıdere'ye tabi)	12	3	2	5	4	0	0	0	0	0	26
Bayezid (Za'meddin)	41	9	23	12	16	8	6	1	0	0	117 (1 kişinin yaşı belirtilmemiş)
Doğla (Çöte'ye tabi)	1	2	1	2	0	0	1	0	0	0	7
Ağca (Akkoca)	5	4	3	5	3	3	2	1	0	0	26
Oyrubağ (Oylubağ)	15	8	2	8	2	5	2	0	1	0	43
Tekye-i Çöte	15	12	9	3	6	4	2	2	0	0	53
Çukursaray	6	7	0	3	3	2	4	0	0	0	25
Akviran (Akviran-ı Sagir)	4	1	0	3	1	0	0	0	0	0	9
Ağumu	14	10	9	10	5	0	1	0	0	0	49
Baş	4	0	1	5	2	0	3	1	0	0	16
Tekye-i Karalar	20	11	10	12	8	3	1	0	1	0	66
Çakraz	24	13	8	19	9	4	2	1	3	0	83
Yassıkara (Çakraz'a tabi)	0	7	1	3	0	1	0	1	0	0	13
Kadıköyü	12	12	8	8	3	4	0	0	0	0	47
Kavik	3	4	0	2	1	1	3	0	0	0	14
Akpınar	7	2	1	6	2	0	0	1	0	0	19
Kıvrışak (Kıvrışak)	8	3	2	4	6	0	0	0	0	0	23

Tablo 3: (Devamı) 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası Nüfusunun Yaş Dağılımı

Köy Adı	0-10 Yaş Arası	11-20 Yaş Arası	21-30 Yaş Arası	31-40 Yaş Arası	41-50 Yaş Arası	51-60 Yaş Arası	61-70 Yaş Arası	71-80 Yaş Arası	81-90 Yaş Arası	90 Yaş ve Üzeri	Toplam
Akviran (Akviran-ı kebir)	21	11	21	11	6	5	4	2	1	0	82
Nallu	1	1	0	1	0	2	0	0	0	0	5
Çubuk	5	6	6	5	4	0	0	3	1	0	30
Katralanı	0	0	1	0	0	1	0	0	0	0	2
Toplam	492	282	216	262	170	81	47	28	10	1	1590

Grafik 1: 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası Nüfusunun Yaşlara Göre Dağılımı

Kazadaki erkek nüfusun yaş dağılımını daha iyi anlayabilmek için yaşlar 10'ar yıl ara ile sınıflandırılmıştır. Tablo 2 ve Grafik 1'den anlaşıldığı üzere kazada en fazla yoğunluğun olduğu yaş grubu 1-10 yaş aralığıdır. Bu yaşlarda kazada toplam 492 kişi vardır. Bu sayı toplam nüfusun %31'ine denk gelmektedir. Köylere bakıldığında bu yaş aralığında en fazla nüfus 41 çocuk ile Bayezid Köyü'nde iken, bu sayıyı 30 çocuk ile Kaman ve 24 çocuk ile Çakraz izlemektedir. Yassıkara ve Katıralanı köylerinde hiç çocuk bulunmamaktadır. Kadılıköy, Çöte ve Nallu köylerinde ise 1'er çocuk bulunmaktadır.

11-20 yaş arasında kazada toplam 282 kişi bulunmakta olup toplam nüfus içerisinde % 18'lik bir dilime tekabül etmektedir. Kazada bu yaş grubu ikinci yoğunlukta bulunan yaş grubudur. Bu yaş grubu en fazla 18 kişi ile Karakaya Köyü'nde bulunmaktadır. İkinci ve üçüncü sıradaki köyler 17 kişi ile Çerdiğın, 14 kişi ile Çobansaray köyleridir. En fazla erkek nüfusa sahip olan Bayezid Köyü'nde ise yalnızca 9 kişi bu yaş aralığında bulunmaktadır. Beyyurdu, Yağmurcuk, Baş ve Katıralanı'nda ise bu yaş aralığında hiç kimse kayıtlı değildir.

21-30 yaş aralığında kazada toplam 216 kişi vardır. Toplam nüfusun %13'ü bu yaş aralığındadır. Bu yaş aralığında en fazla nüfusa sahip köy 23 kişi ile Bayezid iken onu 21 kişi ile Akviran ve 14 kişi ile Çerdiğın Köyü takip etmektedir. Kadılıköy, Delükkaya, Ağcalı, Yağmurcuk, Çukursaray, Akviran, Kavik ve Nallu köylerinde ise 21-30 yaş aralığında hiç kimse bulunmamaktadır.

31-40 yaş aralığında kazada 262 kişi bulunmakta olup tüm kaza nüfusunun % 16'sına denk gelmektedir. Bu yaş aralığında en fazla

nüfus 19 kişi ile Çakraz Köyü'nde iken, Konak, Ağcalı ve Katıralanı köylerinde bu yaş aralığına sahip kimse bulunmamaktadır.

41-50 yaş aralığında kazada toplamda 170 kişi kayıtlıdır. En fazla 16 kişi ile Bayezid Köyü'nde bu yaş aralığında erkek nüfus varken, Delükkaya, Çöte, Yassıkara ve Nallu köylerinde bu yaş aralığında erkek nüfus bulunmamaktadır. 51- 60 yaş aralığında kazada 81 (%5) erkek nüfus, 61-70 yaş aralığında 47 (%3), 71- 80 yaş aralığında 28 (%2), 81- 90 yaş aralığında 10 (%1) ve 90 yaş üzerinde 1 kişi bulunmaktadır.

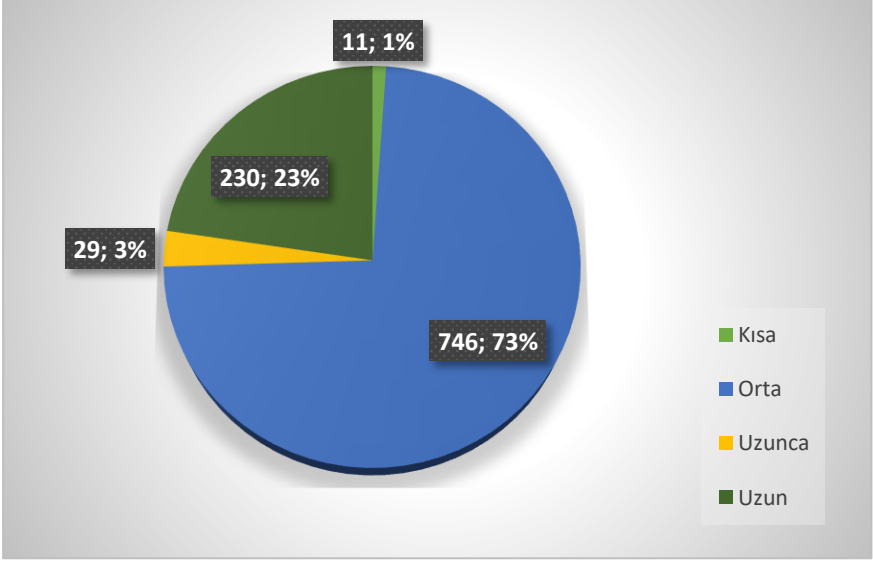
2.2 Erkek Nüfusun Eşkâli

Defterde yetişkin sayılabilecek 14-15 yaşından büyük erkeklerin hepsinin fiziksel özellikleri belirtilmiştir. Zira o dönemlerde fotoğraf çekimi gibi teknikler bulunmamaktaydı. Bu da devletin adeta fotoğraf çekmiş gibi şahısları sözcüklerle tarif etmesini ve defterlere bu tanımlayıcı ifadeleri kaydetmesini sağlamıştır.³¹ Bu hususla ilgili kayıtlarda genellikle şahısların boyları, sakal ve bıyık özellikleri, sakal ve bıyık renkleri gibi bilgiler verilmiştir. Şahısların boyları kısa, orta, uzun ve uzunca şeklinde sınıflandırılmıştır. Sakalları için kullanılan ifadeler ise, ak, kara, kır, kumral, sarı, köse ifadeleridir. Yüzünde yeni yeni tüyler çıkan anlamında kullanılan “müzellef”³² ifadesi de defterde kullanılmıştır. Sakalı ve bıyığı henüz çıkmayan gençler için ayrıca

³¹ Ercan Gördeğir, Büşra Baran, “1836 (H. 1252) Tarihinde Van Eyalet Merkezinin Müslim Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.12, 2019, s. 907. <https://sobibder.org/index.php/sobibder/article/view/69/67>

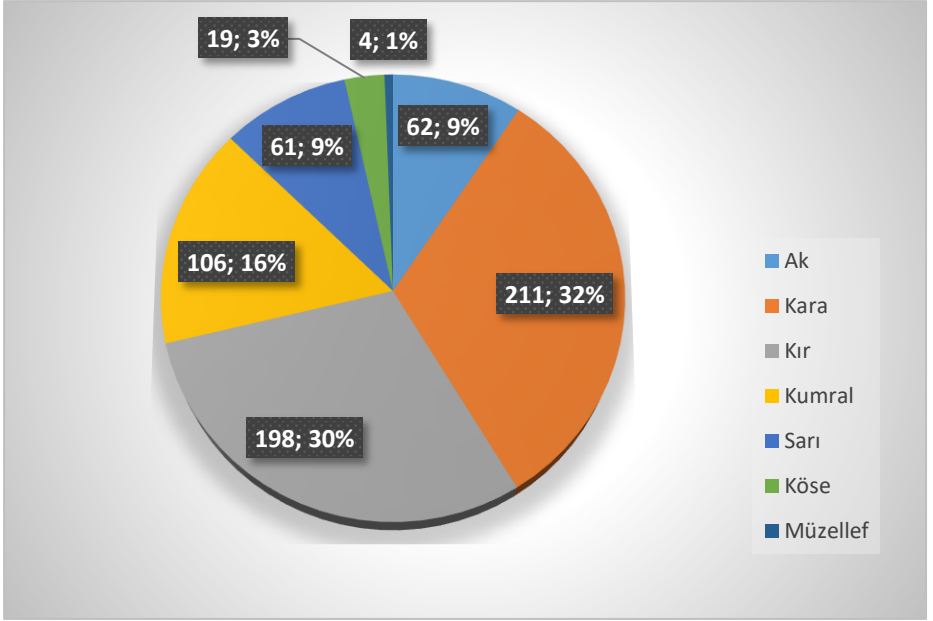
³² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005, s. 792.

“şabb-ı emred”, bıyığı henüz çıkmaya başlayanlar için “ter bıyık” ifadeleri kullanılmıştır. İncelenen defterde 1843-1844 tarihinde kazada yaşayan erkeklerin boy dağılımı şu şekildedir:

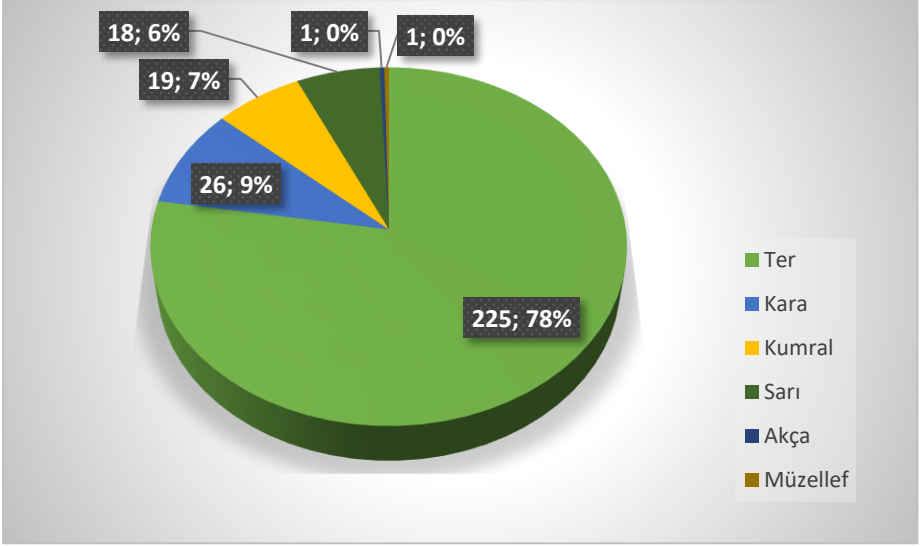
Grafik 2: Kilmigad Kazasında Erkek Nüfusun Boy Dağılımı

Grafikten de anlaşıldığı üzere kazada orta boylu olan erkek nüfus sayısı oldukça fazladır. 746 kişi orta boylu olup kazadaki tüm erkek nüfusun %73'ünü oluşturmaktadır. 230 kişi ise uzun boylu olup bu sayı tüm erkek nüfusun %23'ünü oluşturmaktadır. %32'lik oranla 29 kişi uzunca boylu, %1'lik oranla 11 kişi kısa boyludur. Kazada bulunan erkek nüfusun sakal özellikleri ise şu şekildedir:

Grafik 3: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusunun Sakal Özellikleri

Grafikte görüldüğü üzere kazadaki erkek nüfusun 211'i (%32) kara sakallı, 198'i (% 30) kır sakallı, 106'sı (% 16) kumral, 62'si (%9) ak, 61'i (%9) sarı sakallıdır. Kazada 19 (%3) kişi köse iken 4 (%1) kişi de müzellef olarak kaydedilmiştir. Kazada bulunan erkek nüfusun bıyık özellikleri şu şekildedir:

Grafik 4: Kilmigad Kazası Erkek Nüfusunun Bıyık Özellikleri

Grafikte verilen bilgilere göre bıyık özelliği belirtilen erkekler arasında en fazla ter bıyık bulunmaktadır. Ter bıyıklı 225 kişi, bıyık özelliği belirtilen toplam erkek nüfusun %78'ini oluşturmaktadır. 26 kişi kara bıyıklı olup bu sayının toplama oranı %9 iken kumral bıyıklı 19 kişi %7'yi oluşturmaktadır. Kazada 18 kişinin sarı bıyıklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sayı da bıyık özelliği belirtilen toplam erkek nüfusun %6'sını oluştururken yalnızca 1 kişi akça bıyıklı ve 1 kişi de müzellef olarak kaydedilmiştir.

2.3. Askerlik Durumu

Yukarıda bahsedildiği üzere Osmanlı Devleti'nde nüfus sayımlarının yapılmasının önemli bir nedeni de askeri teşkilata dâhil olacak erkek nüfusun tespitidir. II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasının ardından yeni kurulan Asakir-i Mansure-i Muhammediye teşkilatı Ruslarla yapılan savaşta ve Mısır Valisi

Mehmed Ali Paşa'ya karşı başarısız olmuş, muvazzaf asker sayısı yetersiz olduğu için acele bir şekilde asker teminine gidilmiştir. Askerin devamlı surette kışlalarda kalması devlete yük getirdiğinden ve ayrıca zirai faaliyetleri aksatacağından yeni bir sistem kurulması düşünülmüştür. 1834 yılında yapılan düzenleme ile Redif-i Asâkir-i Mansûre adında yeni bir askeri teşkilat kurulmuştur.³³

Redif Nizamnâmesi ile 1400 kişilik taburlardan oluşacak bu yeni oluşumda 23-32 yaş aralığında bulunan kişilerin gönüllülük esasına göre kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Ayrıca Asâkir-i Mansûre'den emekli olup da memleketinde ikamet edenlerden hareket kabiliyeti bulunanlar da teşkilata dâhil olabilecektir. 1836 yılında yapılan düzenleme ile tabur sayısı 860 kişiye indirilmiş ve taburlar “Redif-i Mansûre” ve “Redif-i Hassa” olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Yine bu tarihte Süvari Redif Alayları adlı bir askeri birlik de kurulmuştur.³⁴ İncelenen defterde Asâkir-i Mansûre, Redif ve diğer askeri sınıflara mensup olan askerler belirtilmiştir. Aşağıdaki tabloda Kilmigad kazasının köylerinde 1843-1844 yılında askerlik hizmetinde olanlara ait bilgiler verilmiştir.

³³ Mübahat Kütükoğlu, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redif-i Asâkir-i Mansûre”, *İstanbul Üniversitesi. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982, s. 127-128.

³⁴ Çınar, Kıvrım, *a.g.e.*, s. 56-57.

Tablo 4: 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası'nda Asker Sınıfına Mensup Nüfusun Köylere Göre Dağılımı

Köy Adı	Redif	Mansure	Asakir-i Mansure	Yüzbaşı Redif	Tımarlı Sipahi	Tımar Süvarisi	Tımarlı Tekaidlerin	Toplam
Karacaali			1			1	1	3
Ramazanlı			1					1
Çalapverdi	1							1
Karakoç	4	1						5
Çavuşlu	1		1					2
Sarıkaya	1							1
Üreğil	1	1						2
Kaman	3							3
Çobansaray	2							2
Üyük		1						1
Çerdiğin	2	1						3
Beyyurdu	1							1
Kabu	3							3
Karakaya	4							4
İlice	4							4
Karasancak	1	2						3
Tekye-i Şeyh Halil	2							2
Bayezid	4	1						5
Tekye-i Çöte	1	1						2
Çukursaray	1							1
Ağumu	2	2				1		5
Baş		1						1
Tekye-i Karalar	5							5
Çakraz	2	2						4
Yassıkara	3							3

Tablo 4: (Devamı) 1843-1844 Yılında Kilmigad Kazası'nda Asker Sınıfına Mensup Nüfusun Köylere Göre Dağılımı

Köy Adı	Redif	Mansure	Asakir-i Mansure	Yüzbaşı Redif	Tımarlı Sipahi	Tımar Süvarisi	Tımarlı Tekâüdlerin	Toplam
Kadıköyü	4	1						5
Akpınar		2						2
Kıvrışak	2	1						3
Akviran	6	2		1	1			10
Çubuk		1		1				2
Toplam	60	20	3	2	1	2	1	89

Tablodan da anlaşıldığı üzere Kilmigad kazasında mezkûr tarihte 89 kişi asker olarak kayıtlıdır. Bunların 60'ı redif, 20'si Mansûre, 3'ü Asâkir-i Mansûre, 2'si Yüzbaşı Redif, 2'si Tımarlı Süvari, 1'i Sipahi ve 1'i Tımarlı mütekaid yani emeklidir. Bu veriler kazada kayıtlı toplam erkek nüfusun %6'sının askeri hizmette bulunduğunu göstermektedir.

2368 numaralı defterde bazı isimlerin önünde Hacı ve Molla gibi ifadeler kullanılmıştır. Hacca gitmek belirli bir gelire sahip olmayı gerektirdiğinden genellikle zengin kişilerin bu görevi ifa edebildiği düşünülmektedir. Bu nedenle bu sığfata sahip olanların belirlenmesi bölgenin iktisadi yapısının ortaya çıkarılmasında bir ipucu verebilmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde bu tabir ticaret erbabını da bazen işaret etmektedir.³⁵ Defterde bu tabire daha çok aile adı

³⁵ Gördeğir, Baran, "a.g.m.", s. 905.

şeklinde rastlanmıştır. Karacaali, Tekye-i Şeyh Halil, Oylubağ, Akviran ve Çubuk azalarında Hacıoğlu aileleri bulunmaktadır.

Molla tabiri de defterde kullanılmıştır. Bu tabir, bazı İslâm toplumlarında tanınmış din âlimlerine veya belirli seviyede öğrenim görmüş kimselere verilen bir unvandır.³⁶ Defterde Kilmigad kazasının köylerine ait kayıtlar yer aldığı için meslek olarak yukarıda belirtilen askerliğe dâhil olanların dışındaki tüm nüfus çiftçilikle meşgul olmuştur. Ancak bilinmektedir ki Osmanlı Devleti memleketin her köşesinde medreseler açmış ve halkın istifadesine sunmuştur. Kilmigad Kazası köylerinde de bundan istifade eden kişiler bulunmaktadır. Ramazanlı, Çalapverdi, Karakoç, Kapu ve Ağumu köylerinde “Mollaoğlu” aile adı olarak kullanılmıştır. Bu köylerde bu aile adına mensup 8 kişi deftere kaydedilmiştir. Aile adı olmayıp bizzat kendisi molla olarak kaydedilen kişiler de bulunmaktadır. Örneğin Üreğil’de 50 yaşında olan İshak oğlu Molla İbrahim bin İsmail, Çukursaray’da 62 yaşında Çukadar oğlu Molla Mehmed bin Osman belirtildiği üzere molladır. Kazada toplam 7 molla ismi kaydedilmiştir. Çakraz’da 1 numaralı hanede yaşayan Osman defterde “ulemadan” ifadesi ile kaydedilmişken 34 yaşındaki oğlu Molla Osman da “talebeden” şeklinde kaydedilmiştir. Yine Çakraz’da 34 yaşındaki Molla Ali de “talebeden”dir.

³⁶ Hamid Algar, “Molla”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 30, İstanbul 2005, s. 238.

2.4. Mecruh Olanlar

Nüfus defterlerinde şahıslar hakkında verilen bilgiler arasında özrürlük durumları da bulunmaktadır. Bir vatandaşın herhangi bir uzvunda eksiklik var ise bu durum defterlere kaydedilmiştir. Kişinin engel durumunu belirtmek için bazen genel, bazen de özel ifadeler yer verilmiştir. Engelli vatandaşlar Osmanlı toplum hayatında dışlanmadan hayatlarını sürdürebilmişler ve yardıma muhtaç kimseler olarak çeşitli şekillerde desteklenmiş, iaşe teminleri sağlanmaya çalışılmıştır.³⁷ 2368 numaralı defterde engelli olarak kaydedilen yalnızca 4 kişi bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda belirtildiği üzere Bayezid Köy'ünden 22 yaşındaki Mehmed oğlu Ali'nin gözleri görmemektedir. Takye-i Karalar Köyü'nden Muslu bin Mehmed'in bir makadının çolak olduğu belirtilirken, Çubuk Köyü'nden Hasanoğlu Ahi bin Memiş'in başı ve parmağının mecruh olduğu belirtilmiştir. Akviran Köyü'nden Mustafa bin Ahmed ise yalnızca mecruh olarak kaydedilmiş engel durumunun nerede olduğu hakkında bilgi verilmemiştir.

³⁷ Kamuran Şimşek, "Osmanlı Devleti'nde Engelliler İçin Kullanılan Tabir, Lakap ve Sıfatlar", *Belgi*, C. 2, S. 15, Denizli 2018, s. 729.

Tablo 5: Kilmigad Kazası'nda 1843-1844 Yılında Mecruh Kişiler

Köy	Hane	İsim	Yaş	Boy	Sakal	Bıyık	Özür Durumu
Bayezid	19	Kara bin Mehmed Oğlu Ali	22	Uzun		Ter	Gözleri Kör
Tekye-i Kaalar	8	Kulaksız oğlu Muslu bin Mehmed	54	Orta	Ak		Bir makadı çolak
Akviran	21	Mustafa bin Ahmed	22	Orta		Ter	Mecruh
Çubuk	12	Hasan oğlu Ahi bin Memiş	84	Orta	Ak		Başı ve parmağı mecruh

SONUÇ

Bu çalışmada Kilmigad Kazası'nın 1843-1844 yılında yapılmış olan nüfus sayımları incelenmiştir. Bu tarihte kazaya bağlı 45 köy bulunmaktadır. Bu köylerde yaşayan erkek nüfus 1590'dır. Kazada bir o kadar da kadın nüfus yaşadığından yola çıkılarak kazanın toplam nüfusunun 3180 olduğu tahmin edilebilir. Genel anlamda köylerde nüfusun yoğun olmadığı söylenebilir. Bazı köylerin yalnızca birkaç haneden ibaret olduğu anlaşılmıştır. Kazada yaş ortalamasının oldukça genç olduğu tespit edilmiştir. Nüfus verileri köyleri aktardığı için burada yaşayan halkın çoğunluğunun çiftçilikle uğraştığı anlaşılmaktadır. Onun dışında askeri sınıfa mensup kişiler de deftere kaydedilmiş olup toplam erkek nüfus arasında bu kişiler % 6'lık bir dilime tekabül etmektedir. Defterlerden elde edilen eşkâl bilgilerine göre kaza erkeklerinin büyük çoğunluğunun orta boylu olduğu, çoğunluğunun da kara sakallı yani esmer olduğu anlaşılmaktadır.

Kazada 1590 erkek nüfus arasında 4 kişinin engelli olduğu belirtilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defteri (NFS.d): nr. 2365

(NFS.d): nr. 2366

(NFS.d): nr. 2368

2. Araştırma İnceleme Eserleri

Acun, Fatma, “Klasik Dönem Eyalet İdare Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 899-908.

Anak, Aytaç, *2 Numaralı Sivas Tahrir Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi, Tokat 2011.

Apaydın, Mustafa, *16 Numaralı Şer‘İye Sicili’ne Göre Sivas*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Arıkan, Şeyma, *3 Numaralı Sivas Şer‘iyye Sicili’nin (H.1202-1203 /M.1787-1788) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2009.

Başol, Ömer, *20 Numaralı Sivas Şer‘iye Sicili’nin Transkripsiyonu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Çetin, Necat, “Tiryanda Nahiyesi Çengele Karyesinde (Torbali - Ormanköy) 1321 (Miladi 1905) Yılı Osmanlı Nüfus Sayımı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 12, S. 24, İzmir

- 2012, ss. 47-85.. <http://hdl.handle.net/20.500.12397/5045>.
Erişim Tarihi, 10.09.2021.
- Çınar, Hüseyin; Kıvrım, İsmail, *1842 Tarihli Çubuk Kazası Nüfus Defteri*, Çubuk Belediyesi Yayınları, Ankara 2016.
- Demir, Ekrem, *3736 Numaralı Mardin Kazası Nüfus Defterinin Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Batman 2016.
- Demirel, Ömer, “Sivas”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 37, İstanbul 2007, ss. 278-282.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2005.
- Diñç, Güven, , “Cumhuriyet’in İlk Nüfus Sayımına Göre Antalya'nın Demografik Yapısı”, *İstanbul Üniversitesi Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları Dergisi*, S.12, İstanbul 2007, ss. 65-87.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/iuydta/issue/945/10651> Erişim Tarihi 01.10.2021
- Er, Nuray, *14 Numaralı Sivas Şer'iyeye Sicili (H.1241-1242/ M.1826-1827) Özet ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.
- Gökçe, Turan, “Osmanlı Nüfus ve İskân Tarihi Kaynaklarından Mufassal-İcmal Avarız Defterleri ve 1701-1709 Tarihli Gümülcine Kazası Örneği”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 20, S. 1, İzmir 2005, ss. 72-134.
- Gördeğir, Ercan; Baran, Büşra, “1836 (H. 1252) Tarihinde Van Eyalet Merkezinin Müslim Nüfusu Hakkında Bir Değerlendirme”,

- Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S.12, 2019, ss. 900-912.. <https://sobibder.org/index.php/sobibder/article/view/69/67>
Erişim Tarihi, 10.09.2021
- Güneş, Mehmet, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları ve Bu Sayımları İçeren Kayıtların Tahlili”, *Akademik Bakış*, C. 8, S. 15, 2014, ss. 222-240.
- Karamanoğlu, Mehmet Ali, *17 Numaralı Sivas Şer’iye Sicili’nin Transkripsiyonu (1250-1251/1835-1836)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans, Sivas 2016.
- Kartal, Kazım, “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, C. 2, S. 4, 2019, ss. 256-264.
<https://www.sobibder.org>. Erişim Tarihi, 25.09.2021.
- Kazım Kartal & Osman Karacan, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Kazım Kartal, Editör, Sonçağ Akademi, Ankara, ss.103-124, 2020.
- Kütükoğlu, Mübahat, “Sultan II. Mahmud Devri Yedek Ordusu, Redîf-i Asâkir-i Mansûre”, *İstanbul Üniversitesi. Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul 1982, ss. 127-157.
- Mutlu, N. Yücel, *Sivas İli İdârî Birimlerine Âit Eski ve Yeni Yer Adları (1847-2011)*, Burûciye Yayınları, Ankara 2011.
- Nehir Nurullah & Nihat Karaer, “Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood According To Dividend Book Number 6875”.
2. International Scientific Research And Innovation Congress, 1,

607-612. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295175) 2021.

Nehir Nurullah & Nihat Karaer, “Socio-Economic Status Of Erzurum Emirşeyh District According To Dividend Book Number 6853” *2. International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 600-606. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295172), 2021.

Öz, Mehmet, “Tahrir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 39, İstanbul 2010, ss. 425-429.

Özdemir, Zafer, *Sivas'ın İki Yılı (6 Numaralı Sivas Şer'iyye Sicil Defteri H.1214-1215/ M.1799-1800) Transkripsiyon ve Değerlendirme*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2010.

Özel, Oktay, “Osmanlı Demografik tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Editörler: Halil İncalık, Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2005, ss. 35-50.

Öztürk, Özge, *13 Numaralı Sivas Şehri Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonlu Metni ve Değerlendirmesi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2015.

Sarı, Muhammed; Şimşek, Muttalıp, “1841 Tarihli Nüfus Defterine Göre Söke'de Rumların Nüfus Yapısı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 9, S.44, 2016 ss. 484-495.
<https://www.sosyalarastirmalar.com/articles/greek-population->

in-ske-according-to-the-registration-book-in-1841.pdf. Erişim Tarihi, 02.09.2021.

Selçuk Hava & Kazım Kartal, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Nisan 2020, Sayı: 49, s. 160-170.

Sönmez, Serpil, *Tahrir Defterlerine Göre XV ve XVI. Yüzyıllarda Sivas Şehir Merkezi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Sümer, Faruk, “Anadolu’da Oğuz Boylarına Ait Yer Adları”, *Türkler*, C. 6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, ss. 335-357.

Şahingöz, Fatih, *9 Numaralı Şer’iye Siciline Göre Sivas*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat 2010.

Toprak, Seydi Vakkas, “1835/1836 Tarihli Nüfus Defterine Göre Hısnımansur Kazası Nüfus Yapısı ve Gayrimüslim Nüfusun Şehrin Ekonomik Yapısındaki Yeri”, *Akdeniz İnsani Bilimler Dergisi*, C. VI, S. 2, Antalya 2016, ss. 443-458.

Yüksel, Hasan, Yüksel, “Osmanlı’da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği’nin Demografik Yapısı”, *Nüfusbilim Dergisi*, C. 28, S. 1, 2006, ss. 73-89, <https://dergipark.org.tr/pub/nufusbilim/issue/22961/245716>. Erişim Tarihi, 02.08.2021.

Zabun, Sezgin, “1844-1845 Osmanlı Arşiv Kayıtlarına Göre Kilmigad Kazası Vergi Yüğü”, *Social Sciences Studies Journal*, C.7, S. 77, 469-477.

http://sssjournal.com/Makaleler/36246953_15_77_6_ID3000_Zabun_469-477.pdf. Erişim Tarihi 01.10.2021.

Zabun, Sezgin, “Sivas Sancağı Kilmigad Kazasının 1838 Tarihli Nüfus Defteri Verilerine Göre Meskûn Erkek Ahalisinin Demografik Özellikleri ve Eşkâlleri”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 79, 2020, 483-495. *The Journal of Academic Social Science Studies*, S. 79, 2020, ss.483-495. https://jasstudies.com/files/jass_makaleler/a3af53dc-4d1b-4009-af24-381fa04c0dac.pdf. Erişim Tarihi 01.10.2021

BÖLÜM 2

17. YÜZYILDA ANKARA’NIN GAYRİMÜSLİM NÜFUSUNA YÖNELİK BİR ARAŞTIRMA ¹

Canan ÇETİNKAYA

¹ : c.cetinkaya57.cc@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-0304-5517, ORCID ID: 0000-0002-0304-5517; Bu çalışma 17. Yüzyılda Ankara Gayrimüslimleri isimli Doktora tezinden üretilmiştir.

GİRİŞ

Çalışmamızın temel kaynaklarını Şer'ye sicilleri ve Cizye defterleri oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra gayrimüslimler hakkında çeşitli bilgilere ulaŐtıĐımız bir diğer kaynak türü de seyahatnamelerdir. Bu anlamda Ankara'ya yolu düşen seyyahların yolculukları esnasında kaydettikleri notlar çalışmanın alt yapısına önemli katkılar sunmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında (1555) İnan'a giderken Ankara'ya uğrayan Alman seyyah Dernschwam seyahatnamesinde Ankara Őehrinde, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler ve Türkler bir arada yaŐıyorlar demektedir.² Ankara Kalesi'ni gezen Dernschwam burada küçük kerpiçten yapılmış bir Ermeni Kilisesi olduğu gibi bir de cami olduğundan bahseder. Yine 1618 veya 1619'da Kudüs'ten yurduna dönerken uğradığı Ankara'da bir ay kalan³ Polonyalı Simeon ise dış, orta ve iç olmak üzere üç kat surla çevrili olduğunu söylediği Şehri anlatırken Şehrin üst kısmında bir kale ve Rumlara ait bir kilise olduğundan bahseder. Şehrin orta ve alt kısmında ise sekiz adet kilise bulunduğunu ve bu kısımlarda 200 hane Ermeni oturduğundan söz eder.⁴ Kale içinde bulunan Ermeni kilisesinden bahseden bir diğer seyyah Tournefort'ta kilisenin çok küçük ve karanlık olduğundan söz eder.⁵ Evliya Çelebi ise Ankara'yı tanımlarken "On mahalle Ermeni

² Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*. (Çev. Yaşar Önen), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s.250.

³ Semavi Eyice, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972, s.71.

⁴ Polonyalı Simeon, *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, (Çev. Resul Bozyel), Kesit Yayınları, İstanbul 2007, s.191.

⁵ Joseph de Tournefort, *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Yerasimos Stefanos), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013, s.229.

ve iki cemaat sayılır Yahudileri vardır. Ama Urum ve Kıptî azdır.”⁶ demektedir.

17. yüzyıl sonları ve 18. yüzyıl başlarını kapsayan seyahatname yazarlarından biri ise De La Motraye’dir. La Motraye Ankara’nın nüfusunun Türk, Rum ve Ermenilerden oluştuğunu ifade eder. Rumların üç kiliseleri olup bu kiliselerin oradaki Rumlara fazla geldiğinden bahsetmektedir. Ermeniler’in ise şehirde, Rumlardan daha geniş bir iş hacmine sahip olduklarını ve beş altı kiliseleri olduğunu bildirmiştir. Ermeni kiliselerinin Rum kiliseleriyle güzellikte boy ölçüşebildiğini ifade ettikten sonra şehre iki mil mesafede olup Ermeni patriğinin makamı olan ve bizzat ziyaret ettiğini söylediği Meryem Ana Manastırı’nın tüm ülkede gördükleri içinde en güzeli olduğundan bahseder.⁷ Ticaret ve dini yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler ilerleyen bölümlerde sırasıyla ele alınacaktır.

1.1. Nüfusları ve Yerleşim Yerleri

Osmanlı Devleti’nde klasik dönemlerde nüfus tespitine yönelik bir kayıt tutulmamakla birlikte vergi kalemleri ve vergi verenlerin isimlerini tespit etmek amacıyla sayımların yapıldığı ve bu sayımların tahrir defteri denilen defterlere kaydedildiği bilinmektedir. Esasen 15. ve 16. yüzyılları içeren tahrir defterlerine az da olsa 17. yüzyılda da

⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman), C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008, s.527.

⁷ Aubry de La Motraye , *La Motraye Seyahatnamesi*, İstiklal Kitabevi, İstanbul 2007, 287-288.

rastlanmakla⁸ beraber Ankara için bu durum söz konusu değildir. Ankara'nın son mufassal tahrir defteri 1571 tarihli olup 17. yüzyıla ait tahrir kaydı bulunmamaktadır. Tahrirlerin artık yapılmadığı dönemlerde özellikle 17. yüzyıldan itibaren yapılan cizye sayımları, cizye vergisinin kaldırıldığı 1856 yılına kadar devam etmiştir.⁹ Ancak cizye kayıtları noktasında da, Ankara'da yaşayan gayrimüslim nüfusunun yüzyıl boyunca gelişim ve değişimini izleyebilecek ölçüde defterlerin şimdilik bulunmadığı görülmektedir. Bu durum 17. yüzyıl Ankara gayrimüslimlerinin nüfus tespitine yönelik çıkarım yapmayı güçleştirmektedir. Yaklaşık bir nüfus tespiti için öncelikle cizye kayıtlarının dikkate alınması gerekse de arşiv kayıtlarında tespit edilebilen en kapsamlı defterin yüzyılın sonlarına ait olup 1103 (1692) tarihli olduğu görülmektedir.¹⁰ Bahsi geçen defter dışında en erken tarihli olarak 29 Zilhicce 1023 (30 Ocak 1615) tarihli cizye ziyadesi defterinde Sultan Bayezid evkafına tâbi üç köy kayda alınmıştır.¹¹ 21 Rebiülevvel 1099 (25 Ocak 1688) tarihli bir diğer defter ise merkez mahallelerini içermemekle birlikte Ankara kazası köylerinde sakin Yahudi ve keferelerin cizye kayıtlarını içeren bir icmal defteridir.¹² Esasında cizye vergisinin her üç yılda bir yapılan teftişler neticesinde

⁸ Oktay Özel, “ Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri ”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Haz. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), Ankara 2001, s.6. Bkz: Orijinali Halil İnalçık & Şevket Pamuk (ed.) *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ankara: Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2001, 35-50'de yayınlanan makalenin gözden geçirilerek Evgeni Radushev (ed.), *Balkan Identities (Sofya-İstanbul)*'e gönderilen nüshası, s.1.

⁹ Özel, O. (2001), **a.g.e.**, s. 5.

¹⁰ BOA, Mad.d..3660/1103 Z 29

¹¹ BOA, Mad.d.. 7656 /1023 Z 29

¹² BOA, Mad.d..15055/1099 Ra 21

düzenlendiđi¹³ bilinse de yukarıda değinildiği gibi Şimdilik arşiv kayıtlarında yer alan ve Ankara merkezinde sakin gayrimüslimlere ait kapsamlı tek cizye kaydı 1692 tarihlidir. Bu cümleden hareketle Cizye Defterleri'nin yetersiz kaldığı dönemlere ait yerleşim yeri ve tahmini nüfus hesaplamalarında Şer'iyeye sicilleri'nde yer alan cizye kayıtlarının imkân verdiği ölçüde tespitlere yer verilecektir.

Şehrin 17. yüzyıldaki nüfus verilerini değlendirmeye geçmeden önce yapılmış çalışmalarda tespit edilen verilerden de yararlanılacaktır. Bu noktada temel başvuru kaynakları ise Ergenç'in Şer'iyeye sicillerine dayalı çalıŐması ile Erdoğan'nın tahrirlere dayalı çalıŐmalarıdır. Özellikle Erdoğan'ın 16. yüzyıl tahrirlerine dayalı çalıŐması nüfusun yerleŐimi ve tespiti noktasında çalıŐmamız açısından son derece kıymetli bilgiler sunmaktadır. Keza Ergenç'in çalışmasında avarız hanelerinden hareketle yapılan nüfus tespitleri de nüfusun değlendirilmesi hususunda kayda değ veriler sağlamaktadır.

Ankara'nın en eski mufassal defteri 867 (1463) tarihli olup baş tarafından eksik olduğundan Şehrin mahallelerinin durumu tespit

¹³“Cizye için düzenli olarak her üç yılda bir “nev-yâfte yılı” adıyla genel bir teftiŐ yapılır, ölümler kayıttan düşölür, herhangi bir sebeple gözden kaçıp deftere işlenmeyenlerle cizye mükellefi durumuna gelenler (bâliğ) “nev-yâfte” olarak ilâve ve kaydedilirdi. Bu teftişler sırasında önceden tesbit edilmiş olan cizye mükellefi sayısının düşürölmemesine hükümetin tâlimatı çerçevesinde dikkat edilirdi.” Bkz: Halil İnalçık, “Osmanlı'da Cizye”, C. 8, *DİA*, İstanbul 1993, ss.45-48

edilememiŐtir.¹⁴ 16. yüzyılda Osmanlı kentlerinin nüfusunda genel bir artıştan söz eden Barkan 1520-1530 arası Ankara nüfusunu 14.872 olarak hesaplariken, 1571-1580 dönemi nüfusun 29.007 olduğunu ifade etmiştir.¹⁵ Şehrin nüfusu ve nüfus yapısına dair bilgi edinmek için ise daha hususi araŐtırmalardan faydalanmak gerekmektedir. Şehrin gayrimüslim nüfusu hakkında bilgi sahibi olduğumuz en erken tarih 15. yüzyılın sonlarına isabet etmektedir. 894 (1489) yılı cizye kayıtlarına göre Ankara'nın gayrimüslim nüfusu 728 hane 46 bive olarak hesaplanmıştır.¹⁶ 16. yüzyılda Ankara ve Konya'nın karşılaŐtırıldıđı çalışmada Ergenç Kanuni döneminde Ankara'da 302 hane Hıristiyan (Ermeni ve Rum), 28 hane Yahudi bulunduğunu tespit etmiş ve bu devirde Ankara'da 87 mahalle olup 71 mahalle tamamen Müslüman iken, dokuz mahallenin Hıristiyan ve yedi mahallenin de çoğunluğu Müslüman olmak üzere karışık olduğunu ifade etmiştir.¹⁷ Ergenç'in tespitine göre Kanuni döneminde Ankara'da gayrimüslim nüfus 1650'ye tekabül etmekteydi. Yine Ergenç'e göre 16. yüzyılın sonları ve 17. yüzyılın başlarında 23 ila 25 bin arasında olduğunu tahmin ettiği Ankara nüfusunun %11-15'lik kısmı gayrimüslimlerden

¹⁴ Emine Erdoğan, "Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi", *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Ankara 2004, s.11-12.

¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Research on the Ottoman Fiscal Surveys", *Studies in the Economic History of the Middle East from the ise of İslam to the Present Day*, Çev. Mehtap Özdeğer, London Oxford University press, Newyork 1970, ss.163-171. s.169.

¹⁶ Ömer Lütfi Barkan, "894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançosu", *Belleten*, C.1, S.1, 1964, ss.1-119. s.24.

¹⁷ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012, s.64-65.

oluşmaktaydı.¹⁸ 1589-1598 yıllarında Şehirde gayrimüslimlere ait 11 mahalle olduğunu ifade eden Ergenç 1598 tarihinde Ankara Yahudilerinin nüfusunu yaklaşık 450-500 olarak tespit etmiştir.¹⁹

Ankara'nın tahrir defterlerinden hareketle Şehrin nüfusunu tespit eden Emine Erdoğan'a göre ise 1523-30 tahrirlerinde gayrimüslim nüfus 365 hane 64 mücerred ve üç muaftan oluşmaktaydı. Gayrimüslimlerin bu tarihte genel nüfusa oranlarının %18 olduğunu ifade eden Erdoğan, Hıristiyan hanelerini 337 hane 59 mücerred ve üç muaf olarak tespit ederken Yahudileri ise 28 hane ile beş mücerred olarak tespit etmiştir.²⁰ Barkan'ın, hanenin 5 kişi olduğu varsayımına dayalı nüfus tespit yöntemine göre ²¹ bu tarihte Ankara'da mevcut Hıristiyan nüfusu 1759 olarak hesaplanırken, Yahudi nüfusun 145 olduğu söylenebilir.²² 1571 tarihine gelindiğinde ise, Ankara'da genel nüfus artışı ile beraber gayrimüslimlerin nüfusunda da artış olduğunu ifade eden Erdoğan, toplam 737 neferden 62 neferi Yahudilerin oluşturduğunu ve gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranının %14 olduğunu ifade etmiştir.²³ Yine Erdoğan'ın tespitlerinden ve Barkan'ın yönteminden hareketle Hıristiyan nüfusu 3.375 iken Yahudi nüfusu

¹⁸ Ergenç, *a.g.e.*, s.65.

¹⁹ Ergenç, *a.g.e.*, s.65.

²⁰ Erdoğan, *a.g.e.*, s.115.

²¹ Ömer Lütfi Barkan, "Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi", *Türkiyat Mecmuası*, 1953, ss.1-25, s.12; Nüfus tespiti hususundaki farklı yaklaŐımlar için ayrıca bkz: Nejat Göyünç, "Hane Deyimi Hakkında", *İÜEFİD*, İstanbul 1979.

²² Buradaki nüfus hesaplamasında Barkan'ın yöntemi esas alınmıŐ mücerredlerin hesaplanmasında ise Feridun Emecen'in yöntemi kullanılmıştır. Bkz: Feridun M. Emecen, *Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.55.

²³ Erdoğan, *a.g.e.*, s.116.

310 olarak hesaplanmaktadır. Bu da 16. yüzyıl sonlarında Ankara'da gayrimüslim nüfusunun 3.685 olduğu anlamına gelmektedir.

Erdoğan'ın hesaplamalarına göre 1523/30 tarihlerinde Ankara nüfusu 12.078 iken 1571 tarihinde bu rakam 26.241'e yükselmiştir.²⁴ Buna göre şehrin nüfusunda yüzyılın başlarından sonlarına kadar iki katından fazla bir artış yaşanmıştır. Diğer yandan Erdoğan'ın tespiti Ergenç'in 17. yüzyılın başlarını işaret eden nüfus tespiti ile de örtüşmektedir.²⁵

1701'de Ankara'da bulunan Tournefort'a göre ise kentin Türk nüfusu 40 bin olup kentte yaklaşık dört beş bin Ermeni ile 600 kadar da Rum bulunmaktadır. 16. yüzyılın sonlarından 18. yüzyılın başlarına değin gayrimüslim nüfusun artış oranının, Erdoğan'ın çalışmasına konu olan 1523-30 ve 1571 tahrirleri arasındaki oranla aynı olduğu varsayılırsa Tournefort'un nüfus konusunda verdiği bilgiler tutarlı görünmektedir. Erdoğan ve Ergenç'in hesaplamaları esas alındığında gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranı üzerinden yapılan çıkarım da Tournefort'un verdiği bilgilerle uygunluk göstermektedir. Tournefort'un yaklaşık 45.000 olarak bahsettiği nüfusun %14'ü 6.300 olarak hesaplanmaktadır. Bu durumda 18. yüzyıl başlarına değin Ankara nüfusunun artış oranı ve gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranı Erdoğan'ın tespiti ile örtüşmektedir.

²⁴ Erdoğan, *a.g.e.*, s.93.

²⁵ Ergenç, *a.g.e.*, s.59.

18. yüzyılda Ankara'yı çalışan Jülide Akyüz'ün avarız haneleri üzerinden yaptığı nüfus tespiti ise, Erdoğan ve Ergenç'in tespitlerindeki nüfus artışına uygunluk göstermediği gibi Tournefort'un verdiği rakamlarla da örtüşmemektedir. Akyüz'e göre Ankara nüfusu 1702 tarihinde 13.775, 1798'de ise 13.200 olarak hesaplanmıştır.²⁶ 1702 tarihine ait olan 13.775 kişilik nüfusa ise muafklar ve askeri zümreyi ekleyerek 18. yüzyıl başlarında Ankara nüfusunu 16.345 olarak hesaplamıŐtır.²⁷ Yine Akyüz'ün tespitlerine göre gayrimüslim erkek nüfus 2.821 olup bir o kadar da kadın olduğu varsayımından hareketle şehirde yaklaşık 5600 civarında gayrimüslim bulunmaktaydı.²⁸ Akyüz'ün genel nüfus tespiti daha önceki araŐtırmalarla örtüşmemekle beraber gayrimüslim nüfusu noktasında yaptığı tespitin Tournefort ile tutarlılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Akyüz'e göre şehrin gayrimüslim nüfusu bu tarihte genel nüfusun yaklaşık %34-35'ine tekabül etmektedir.

Rifat Özdemir'in 19. yüzyılın ilk yarısını ele aldığı çalışmada ise 1785-1836 yılları arasında tespit edilen avarız haneleri üzerinden tek tek nüfus tahminleri yapılmıştır. Özdemir yaptığı analizlerden sonra

²⁶ Jülide Akyüz, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003, s.82.

²⁷ Avarız haneleri temel alınan hesaplamada kullanılan yöntem şöyledir. 1702 tarihi için 275,5 avarız hanesi olup bu sayının 5 ile çarpımı neticesinde 1377,5 gerçek hane olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra gerçek hane olan 1377,5 sayısı tekrar 5 ile çarpılmıŐ 6887,5 sayısı elde edilmiştir. Çıkan sonucun erkek nüfusu temsil ettiği ifade edilerek kadın nüfusun da bir o kadar olacağı varsayımıyla 6887,5 sayısı ikiye katlanmış ve 13.775 sayısı elde edilmiştir. Son olarak bu sayıya 70 asker ve 2500 muaf zümre eklenerek 16.345 sayısına ulaŐılmıŐtır. Bkz: Akyüz, *a.g.e.*, s.81-82.

²⁸ Akyüz, *a.g.e.*, s.84.

ele aldığı tarih aralığında Őhrin nüfusunun 20.103 olduğunu tahmin etmiştir.²⁹ Diğer yandan Özdemir nüfus tespitinin avarız haneleri esas alınarak yapılmasının ne kadar yanıltıcı sonuçlar verebileceğini ayrıntılarıyla anlatmıştır.³⁰ 1830 genel nüfus sayımında Ankara için tespit edilen rakamlara göre Şehirde 6.108 Müslüman 5.050 Hıristiyan ve 135 Yahudi tespit edilmiştir. Ancak Musa Çadircı'nın kendi yaptığı sayımlara göre 6.303 Müslüman erkek ve Yahudiler dâhil 5.157 gayrimüslim bulunmaktaydı.³¹ Çadircı'nın sayımına göre Müslüman ve gayrimüslim erkek nüfusun toplamı ise 11.460 rakamını vermektedir. Sayımda büyük küçük bütün erkeklerin sayıldığından dolayı bir bu kadar da kadın olabileceği varsayıldığında Őhrin nüfusu 22.920 olarak hesaplanmaktadır. Genel nüfusun içinde gayrimüslim oranı ise %45'lere tekabül etmektedir. Tournefort'un 18. yüzyıl başları için ifade ettiği 45.000 rakamı doğruysa 1830 nüfus sayımına kadar geçen zamanda gayrimüslim nüfus artmaya devam ederken Müslüman nüfusun düŐtüğü anlaşılmaktadır. Bu durumun sebebine ilişkin öngörülerde bulunmak için çeşitli arşiv kaynaklarından faydalanılarak yüzyıllar içerisindeki nüfus değişimleri ve sebeplerinin incelenmesi gerekmektedir. Salgın hastalıklar, kıtlık, yangınlar ve askerî faaliyetler Őehirlerin nüfusunda âni azalma veya artışların

²⁹ Rifat Özdemir, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998, s.115.

³⁰ "1785 tarihinden 1836 tarihine kadar geçen 51 yıllık süre içinde avarız hanelerine dayanılarak tespit ettiğimiz nüfus, 7275 ile 65190 kişi arasında değişmektedir. Bu rakamlardan hangisi doğrudur? Hangisini ölçü olarak alacağız? Doğruya en yakın rakam hangisidir? Bu sorulara olumlu cevap bulmak çok kolay görünmüyor." Bkz: Özdemir, *a.g.e.*, s.110.

³¹ Musa Çadircı, "1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma", *Osmanlı Araştırmaları I*, C. 1, S. 1, İstanbul 1980, ss.109-132, s.113.

sebepleri arasındadır.³² Çalışmamızın gayrimüslim odaklı olmasına bağlı olarak genel nüfus noktasında mevcut çalışmaların tespitlerinden faydalanılmıştır.

1.1.1. Yerleşim Yerleri

Yüzyıl boyunca sicil kayıtlarına yansıyan Ankara mahalleleri, yalnızca gayrimüslimlerle ilişkili kayıtların taranmasıyla elde edilen verilere göre 95 olarak tespit edilmiştir.³³ Sicillerin tamamının incelenmesi durumunda bu sayının daha da artması muhtemeldir. Bu mahallelerin kaç tanesinin gayrimüslim mahallesi ve kaç tanesinin karışık mahalle olduğu da yine sicil kayıtlarından tespit edilebilmektedir. Gayrimüslimlerin yerleşim yerlerinin yüzyılın başından sonuna kadar geöen sürede giderek arttığı anlaşılmaktadır. Ankara merkezli bazı çalışmalar bu süreci 16. yüzyılın sonlarından itibaren izleyebilmeyi mümkün kılmaktadır. Ergenö 16. yüzyılın sonlarında Ankara'da 11 zımme mahallesi olduğunu yedi mahallede de Müslümanlar çoğunlukta olmak üzere gayrimüslimlerle karışık olduğunu tespit etmiştir.³⁴ Erdoğan ise 1571 tarihli tahrirde göre yalnızca gayrimüslimlerin sakin olduğu 6 mahalle ve Müslim gayrimüslim karışık olan 17 mahalle ile kale iöinde Zenbereköian ve Nebetöian denilen bir cemaatten bahsetmektedir.³⁵ Buna göre 16. yüzyıl sonlarında 24 mahallede gayrimüslimlerin sakin olduğu

³² Yunus Koö, "Nüfus", *DİA*, C.33, İstanbul 2007, s.296.

³³ Bkz: Ekler, 17. Yüzyılda Ankara Mahalleleri

³⁴ Ergenö, *a.g.e.*, s.65.

³⁵ Erdoğan, *a.g.e.*, s.85-86-87-88.

anlaşılmaktadır. 17. yüzyıla gelindiğinde ise yüzyıl boyunca şeriye sicillerine kaydedilen yerleşim yerleri tablodaki gibidir.

Çizelge 1.1. 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları³⁶

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim- Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
1	Ankara	-	M-G	1885
2	Ankara Kalesi	-	M-G	436
3	Ahi Mahallesi	-	M-G	7
4	Ahi Yakub Mahallesi	-	M-G	8
5	El-Hac Doğan	-	M-G	239
6	Kazur Ali Mahallesi	-	M-G	43
7	Yenice Mahallesi	-	M-G	74
8	Hatun/Hatunî Mahallesi	G	-	138

³⁶ Sicil kayıtlarında yer adları belirtilirken mahalle, karye ve kazaların isimlerine yer verilmekle birlikte kayıtların önemli bir kısmında yalnızca şehir merkezi (Ankara) kullanılmıştır. Yine Ankara kalesi, içinde mahalleleri barındırmasına rağmen bazı kayıtlarda yalnızca “Ankara Kalesi” olarak ifade edilmiştir. Bu noktada mahkemeye müracaat edenlerin hangi mahallelerde sakin oldukları tespit edilememektedir. Yine de tespit edilen mahalle ve karye yerleşimleri dışında “Ankara” ve “Ankara Kalesi” adı altında sicillere yansıyan dava sayılarını görmek için tabloda kaydedildiği gibi verilmiştir. Gayrimüslimlerin sakin oldukları yerleri verirken mahalle yerleşimlerine ek olarak karyeler ve karyelerin bağlı oldukları kazalar parantez içinde gösterilmiştir.

Çizelge 1.2. (Devamı) 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim- Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
9	Keyyalin Mahallesi	G	-	279
10	Dibek Mahallesi	-	M-G	127
11	Hendek Mahallesi	-	M-G	71
12	Kurd Mahallesi	G	-	127
13	Çakırlar Mahallesi	-	M-G	77
14	Kebkebur-1 Müslim Mahallesi	-	M-G	85
15	Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	-	M-G	225
16	Sed Mahallesi	-	M-G	108
17	Makramacı Mahallesi	-	M-G	88
18	Behlül Mahallaesi	-	M-G	142
19	Eşenhor Mahallesi	-	M-G	159
20	Tiflis Mahallesi	-	M-G	30
21	Hallacı Mahmud Mahallesi	-	M-G	12
22	Belkis Mahallesi	-	M-G	20

Çizelge 1.3. (Devamı) 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim-Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
23	Mihriyar Mahallesi	G	-	151
24	Hacı Mansur Mahallesi	-	M-G	27
25	Boyacı Ali Mahallesi	-	M-G	29
26	Hacendi Mahallesi	-	M-G (Y)	46
27	Kale/Kale İçi Mahallesi	G	-	2
28	Valtarin Mahallesi	-	M-G	107
29	Öksüzce Mahallesi	-	M-Y	42
30	Suluk Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	25
31	Yakub Naal Mahallesi	-	M-G	31
32	Balaban Mahallesi	-	M-G	17
33	Debbağın Mahallesi	-	M-G	23
34	İmam Yusuf Mahallesi	-	M-G	36
35	İmaret Mahallesi	-	M-G	3
36	Kâfir Köyü Mahallesi	-	M-G	51

Çizelge 1.4. (Devamı) 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim-Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
37	Konurca Mahallesi	-	M-G	12
38	Mescid-i Şerif Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	1
39	Papani Mahallesi	-	M-G	7
40	Serik Mahallesi	G	-	1
41	Taş/Taşra Hisar Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	5
42	Şemseddin Mahallesi	-	M-G	5
43	Şehabeddin Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	2
44	Yanartaş Mahallesi (Ankara kalesi)	-	M-G	1
45	Yahudi Mahallesi	G	-	3

Çizelge 1.5. (Devamı) 17. yüzyıl Ankara sicillerine göre gayrimüslimlerin Müslümanlarla ayrı ve birlikte yaşadıkları yerler ile bu yerlerin mahkemeye konu olma sıklıkları

Sıra No	Yer Adı	Gayrimüslim	Müslim- Gayrimüslim	Mahkemeye Konu Olma Sıklığı
46	Ermeni Kapısı Mahallesi (Ankara Kalesi)	-	M-G	4
47	Dellal Karaca Mahallesi	-	M-G	10
48	İstanos karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	38
49	Erkeksu Karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	21
50	Kesanos Karyesi (Ayaş)	-	M-G	5
51	Miranos Karyesi (Murtazâbad)	-	M-G	19
52	Busaklar Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	12
53	Saray Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	11
54	Kulsarı Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	11
55	Ülinbiş Karyesi (Çubukâbad)	-	M-G	4

Mahkemeye yansıyan kayıtlarda geçen yer adları ve mahkemeye başvuran gayrimüslimlerin dikkate alındığı analize göre 17. yüzyıl boyunca Ankara’da 45 mahalle ve 8 karyede gayrimüslimlerin sakin oldukları tespit edilmiştir. Söz konusu 45 mahalle içerisinde ise Müslim ve gayrimüslimler 39 mahalle ve 8 karyede karışık olarak yaşarken 6 mahallede yalnızca gayrimüslimlerin ikamet ettiklerini söylemek mümkündür.

Söz konusu kayıtlardan yola çıkarak yüzyıl içinde gayrimüslimlerin bir mahalle ilk ne zaman yerleştikleri ya da bir mahalden ne zaman ayrıldıklarını tespit etmek güçtür. Ancak sicil kayıtlarında tespit edilen mahalleler gayrimüslimlerin 16. yüzyıl sonlarından itibaren giderek farklı alanlara yayıldıklarını ve Müslümanlarla birbirlerinin mahallelerinde ikamet etmeye başladıklarını göstermektedir. Zîrâ Erdoğan çalışmasında 1571 tahririnde Ankara’da kale içi ve kale dışı yerleşmeler açısından toplam 87 mahalle bulunduğunu ve kale içinde yer alan altı mahalleden beşi Müslüman iken bir mahallenin gayrimüslim olduğunu tespit etmiştir.³⁷ Ergenç ise 1589-1598 yıllarında Ankara’da 11 zımmi mahallesi olduğu ve kale sakinlerinden önemli kısmının gayrimüslim olduğunu ifade etmiştir. 67 mahallenin tamamen Müslüman olduğunu ifade eden Ergenç yalnızca yedi mahallede az miktarda gayrimüslim bulunduğunu belirtmiştir.³⁸ Diğer yandan yine Erdoğan’ın çalışmasında değerlendirdiğı 1571 tahririne göre Müslüman ve gayrimüslimlerin yalnızca 17 mahallede beraber

³⁷ Erdoğan, *a.g.e.*, s.89

³⁸ Ergenç, *a.g.e.*, s.65.

yaşadıkları görülmektedir.³⁹ Sicil kayıtlarında ise Ankara'da 95 mahalle tespit edilmiş olup gayrimüslimler ve Müslümanların yüzyıl boyunca beraber yaşadıkları 39 mahalle olduğu tespit edilmiştir. Bu cümleden hareketle 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyıl sonlarına değin gayrimüslimlerin nüfuslarının ve Müslümanlarla ortak yaşam alanlarının yüzyıl öncesine göre iki katından fazla olduğu ve şehrin mahalle sayısında gözle görülür bir artış yaşandığı tespit edilmektedir.

Sicil kayıtlarına dayanarak hangi mahallede ne kadar gayrimüslim olduğu bilinemese de mahkemeye müracaat eden gayrimüslimlerin sakin oldukları yerlerden yapılan başvurunun sıklığı dikkate alınarak bazı mahallelerde çoğunlukta oldukları tahmin edilebilir. Dolayısıyla gayrimüslimlerin genellikle ticari faaliyetlerin yoğunlaştığı kale içinde ve kale çevresinde yer alan mahallelerde sakin oldukları anlaşılmaktadır. Başvuru yerine göre mahkemeye en sık başvuru yapılan yerlerden Ankara şehir merkezine kayıtlı 1885, Ankara Kalesi'nden 436, Keyyalin Mahallesi'nden 279, Elhac Doğan Mahallesi'nden 239, Hatuni Mahallesi'nde 138, Dibek Mahallesi'nden 127, Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi'nden 225, Kurd Mahallesi'nden 127, Sed Mahallesi'nden 108, Behlül Mahallesi'nden 142, Eşenhor Mahallesi'nden 159, Mihriyar Mahallesi'nden 151, Valtarin Mahallesi'nden 107 kayıt bulunmaktadır. Mahkemeye intikal eden dava sayılarına bakıldığında bu mahallelerde gayrimüslim nüfusun çoğunlukta olduğu söylenebilir. Diğer yerlere ait kayıtlar ise 1-100

³⁹ Tablo 7: Ankara mahallelerinin nüfus durumunu gösteren tablo. Bkz: Erdoğan, *a.g.e.*, s.85-86-87-88.

arasında deęiŐmektedir. Bu baŐvuralar ile tahrir kayıtlarında geçen verilere göre gayrimüslim nüfusun yaşadığı mahallelerin örtüŐtüğü görülmektedir.

1.1.2. Nüfusları

Gayrimüslim nüfusu tespit etme noktasında sicil kayıtlarında bahsi geçen cizye haneleri ve belirlenen cizye miktarlarının nüfusun yapısı, yerleşim yerleri ve tahmini bir nüfus öngörüsüne sahip olma hususunda kayda değer olduğu aŐıkârdır. Öyleki bazı defterlerde tespit edilen kayıtlar mahalle mahalle gayrimüslim hane sayılarını içerdüğinden nüfus tespiti noktasında dikkate değer veriler sağlamaktadır. Bu noktada sicil kayıtlarında belirtilen cizye haneleri düzenli ve sistemli bir kayıt içermemekle birlikte, verilerin imkân verdiği ölçüde nüfus hesaplamalarında kullanılacaktır. Elde edilen sonuçlar değerlendirilirken mevcut cizye kayıtları ile karşılaştırılarak muhtemel bir nüfus öngörüsünde bulunulacaktır. Yüzyılın sonlarına ait olup en kapsamlı tek defter olan 1692 tarihli cizye defterinin tahlil edilmesiyle nüfus tespiti nihayete erdirilecektir.

Sicillerde yer alan cizye kayıtları arasında bazı gayrimüslimlerin perakende olarak kaydedildikleri görülmektedir. Bu şekilde kaydedilen gayrimüslimler Ankara'nın yerlisi olmayıp farklı şehirlerden Ankara'ya gelip yerleŐenlerdir. Bunların şehirde yaşayan diğer gayrimüslimlerden ayrı defterlere kaydedildiği anlaşılmaktadır. 4 Safer 1020 (18 Nisan 1611) tarihli bir ferman suretine göre Ankara

merkezde 107 hane, Hisariçi Mahallesi'nde 39 hane, Kalecik karyesinde 27 hane, Uruş karyesinde 10 hane ve cemaati Yahudiyan 50 hane olmak üzere toplam 233 hane gayrimüslimin kaydedildiği görülmektedir.⁴⁰ Söz konusu fermanda, zikredilen yerleşim yerlerinde sakin gayrimüslimler perakende keferesi olarak kaydedilirken Ankara'nın diğer mahallelerinde sakin gayrimüslimlerden bahsedilmemiştir. 16 no'lu şeriyye siciline göre ise, mahalle mahalle hane sayılarının verildiği görülmektedir. 16 no'lu defterde 1024-25 (1615-16) senesi cizyelerini ödeyen gayrimüslim haneleri ve yerleşim yerleri yazılmıştır.

Çizelge 1.6. 16 No'lu Ankara şeriye siciline göre gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ve cizye haneleri⁴¹

Nefs/Kaza	Mahalle/Karye	Hane
Ayaş kazası	Uruş Karyesi	9
Ankara	Hacı Doğan Mahallesi	8
Ankara	Kurd Mahallesi	15
Ankara	Makramacı Mahallesi	6
Ankara	Eşenhor Mahallesi	24
Ankara	Mihriyar Mahallesi	10
Ankara	Hisariçi Mahallesi	39

⁴⁰ "... Ankara kazâsının perâkende keferesinden nefsi-i Ankara'da yüz yedi hâne ve mahalle-i Hisariçi otuzdokuz hâne ve karye-i Kalecik 27 hâne ve cemâ'at-i Yahudiyan Ankara elli ve Uruş nam karye on hâne cem'an ikiyüzotuzüç hâne olub..." Bkz: BOA, AŞS, 13, 41/659

⁴¹ Defterde gayrimüslimlerin yaşadıkları karye ve mahalle isimleri yanı sıra cizye haneleri de verilmiş, bazı mahallelerde sakin gayrimüslimlerin cizye haneleri yazılmayıp yalnızca cizyelerini ödedikleri ifade edilmiştir.

Çizelge 1.7. (Devamı) 16 No’lu Ankara şerhiye siciline göre gayrimüslimlerin yaşadığı yerler ve cizye haneleri

Nefs/Kaza	Mahalle/Karye	Hane
Ankara	Keyyalin Mahallesi	9
Ankara	Dibek Mahallesi	7
Ankara	Beypazarı Mahallesi	9
Ankara	Kâfir Köyü Mahallesi	11
Ankara	Kuşhan Mahallesi	25
Ankara	Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	22
Ankara	Yahudiyan Taifesi	-
Ankara	Sed Mahallesi	-
Ankara	Hendek Mahallesi	-
Ankara	Kaleiçi Mahallesi	-
Ankara	?	-
Toplam	18 Yerleşim	194 Hane

16 numaralı sicil defterinde kayıtlı cizye hanelerinin toplamı 194’tür. Ancak cizyelerini ödedikleri ifade edilen gayrimüslimlerden Yahudiyan taifesi,⁴² Sed Mahallesi,⁴³ Hendek Mahallesi,⁴⁴ Kaleiçi Mahallesi⁴⁵ ve ismini netleştiremediğimiz bir mahallenin⁴⁶ cizye haneleri kaydedilmemiştir. Tabloda görüldüğü gibi 1615-16 yıllarında Ankara’da 17 mahalle ve bir karyede hane sayıları verilmeyenleri de dikkate alırsak 200’den fazla gayrimüslim hanesi olduğu tahmin edilebilir. Daha önce yukarıda 13 no’lu defterde bahsedilen perakende keferesi cizye haneleri ise 1019 (1611) tarihi için 233 hane olarak

⁴² BOA, AŞS, 16, 156/1057

⁴³ BOA, AŞS, 16, 167/1143

⁴⁴ BOA, AŞS, 16, 167/1145

⁴⁵ BOA, AŞS, 16, 167/1147

⁴⁶ BOA, AŞS, 16, 167/1150

ifade edilmiştir. 16 no’lu defterde zikredilmeyen Kalecik karyesinde 27 hane ve yine aynı defterde haneleri verilmeyen Yahudi taifesinin 50 hane olduğu görölür. Sicil kayıtlarında verilen bilgilere göre cizye hanesi ifade edilmeyen dört mahalleden her birinde ortalama 5’er hane olduğu varsayılırsa 17. yüzyılın başlarında Ankara’da yaklaşık 447 hane gayrimüslim olduğu tahmin edilebilir. Söz konusu kayıtlarda zikredilmeyen ancak sicil kayıtlarında yer alan Erkeksu, Miranos⁴⁷ ve Kesanos karyelerinde de gayrimüslim nüfusun olduğu bilinmektedir. Örneğin 22 Cemaziyelahir 1057 (25 Temmuz 1647) tarihli kayda göre Erkeksu adlı karyenin 27 cizye hanesi bulunurken⁴⁸ 24 Ramazan 1086 (12 Aralık 1675) tarihli kayıta 42 cizye hanesi⁴⁹ olduğundan bahsedilmektedir. 28 yıllık bir zaman diliminde Erkeksu karyesine kayıtlı zımmilerin cizye hanelerinde 15 hanelik bir artış olduğu görölmektedir. 1095 Cemaziyelevveli (Nisan 1684) başlarına ait bir kayıta ise Erkeksu, Miranos ve Kesanos adlı karyelerin toplam 70 cizye haneleri⁵⁰ olduğu ifade edilmiştir.

Kayıtlara göre 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın başlarında çeşitli şehirlerden Ankara’ya gelip yerleşen gayrimüslimler olduğu anlaşılmaktadır. 1030 senesi Rebiülahir (Şubat 1621) ayına tarihlenen bir kayıta Maraş vilayetinden olan 24 hane zımminin Ankara’da sakin

⁴⁷ 1530 tarihinde Miranos karyesinde sakin gayrimüslim hanelerinin gelirleri Ankara Kızıl Bey vakfı adına kaydedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Alkan, “Ankara’da Kızıl Bey Vakfı: Vâkıf, Vakıf ve İmaret”, *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 1, Ankara 2018, ss.316-330, s.323.

⁴⁸ BOA, AŞS, 34, 33/252

⁴⁹ BOA, AŞS, 58, 22/126

⁵⁰ BOA, AŞS, 65, 26/143

oldukları ve 24 nefer üzerinden cizyelerinin alındığı ifade edilmiştir.⁵¹ 1047 Cemaziyelevveli (1637 Ekim) tarihli sicil kaydında ise Kayseri’li olup Ankara’da sakin olan 46 nefer Ermeni’nin perakende cizyesi olarak 360’ar akçe ödediklerinden bahsedilmektedir. 4 Şaban 1040 (8 Mart 1631) tarihli bir başka kayıta Sultanhisarı’nda Elhac Bektaş Kazası’ndan zulm sebebiyle kaçıp Ankara’ya yerleşen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir.⁵² Yine Sinop’tan Ankara’ya ticaret için gelen Rum taifesinden perakende cizyesi talep edilmesiyle Dîvân-ı Hümâyûn’a başvuran tüccarların Rumili tarafından Sinop’a geldikleri ve cizyelerini Sinop’ta ödediklerine dair ellerinde emr-i şerîf olduğu anlaşılmıştır.⁵³ Ayrıca Kayseri’den geldikleri anlaşılan bazı gayrimüslimlerin 16. yüzyılın ikinci yarısının başlarında Ankara’ya yerleştikleri ifade edilmektedir. Söz konusu kayıt 1052 (1642) tarihli olup 62 nefer Kayseri perakendesinin 80 seneden beri Ankara’da sakin olduklarından bahsedilmektedir. Ancak 62 nefer zımminin daha önce kayseri defterine kayıtlı iken sonradan Anadolu perakende defterine ihraç edildikleri ifade edilmiştir.⁵⁴ Bu durumda neredeyse bir yüz yıl kadar Ankara’da sakin olup Kayseri defterine kayıtlı olmaları da bu süre zarfında Ankara’da bulunan gayrimüslim nüfusu konusunda soru işaretleri doğurmaktadır. Kayıtlarda Ankara’ya nereden geldikleri ve ne zaman yerleştiklerinden bahsedilen gayrimüslimlerin mevcut cizye hanesine dâhil olup olmadıkları tespit edilememektedir. Bir an şehrin merkezinde ikamet

⁵¹ BOA, AŞS, 19, 40/427

⁵² BOA, AŞS, 24, 34/389

⁵³ BOA, AŞS, 27, 72/383

⁵⁴ BOA, AŞS, 31, 15/93

eden gayrimüslim hanelerine dâhil oldukları düşünülürse de tabloda gösterilen mahallerdeki cizye hanelerine dâhil olmaları gerekirdi ki bu durumda farklı şehirlerden gelip yerleşenlerin cizye ödemelerinin ayrı ayrı kayıt altına alınmaması gerekirdi. Ayrıca yukarıda verilen örnekte bahsedilen perakende gayrimüslim haneleri 16 no'lu defterde verilen hane sayılarıyla da örtüşmemektedir. Ankara'da sakin oldukları süre boyunca cizye sayımlarında farklı defterlerde kayıtlı olmaları sebebiyle Ankara'da kaydedilen cizye hanelerinde yer almamış olmaları muhtemeldir. Zira 22 Zilkade 1047 (7 Nisan 1638) tarihinde Ankara kadısına gönderilen bir buyuruldu kaydında, Kayserili olup Ankara'da sakin olan 45 nefer zımmînin cizyelerini kadimden beri Kayserili zımmîler ile birlikte verdikleri ifade edilmiştir.⁵⁵ Bahsedilen 45 nefer zımmînin Ankara'da sakin olduğu halde Kayseri defterine kayıtlı oldukları anlaşılmaktadır. Bu noktada nüfus konusunda sicillerden hareketle bir çıkarım yapmanın sağlıklı bir sonuç vermeyeceği oldukça açıktır. Diğer yandan söz konusu nüfusun ikamet yerleri ile cizye ödedikleri yerlerin farklı olması tahrir ya da cizye defterlerinde kayıt altına alınan gayrimüslim nüfusa yönelik tespitler için de aynı sıkıntıyı doğurmaktadır. Nitekim yerleşim yeri esas alınarak yapılan vergi sayımlarının eksik veya hatalı olabileceği de göz önünde tutulmalıdır. Yine de sicillere kaydedilen gayrimüslim hanelerine dayanılarak nüfusun tespitine yönelik ihtimalli değerlendirmeler yapılabilir. Diğer yandan yukarıda bahsi geçen ve perakende olarak kaydedilen gayrimüslim nüfusun Ankara'da sakin oldukları halde, ilk geldiklerinde perakende olarak kaydedilmiş olup

⁵⁵ BOA, AŞS, 29, 59/361

uzun yıllar perakende defterine tâbi olmaları mümkün gözükmemektedir. Nitekim yine yukarıda Kayseri defterine kayıtlı olup Ankara'da sakin olan gayrimüslimlere ait örnek bu ihtimali desteklemektedir. Bu durumda nüfus hesaplamalarında defterlerde karşımıza çıkan hane veya nefer sayılarından hareketle yapılan değerlendirmelere şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir.

Kefere taifesinin cizye hanelerinden bahseden bir başka kayıt ise 1085 yılı Muharrem (Nisan 1674) ayına aittir. 17. yüzyılın son çeyreğinin başlarına ait olan bu sicil kaydına göre Ankara'da 331 cizye hanesi bulunmaktadır.⁵⁶ Söz konusu kayıta bahsedilen gayrimüslimlerin Ankara şehri sakinlerinden olduğu ifade edildiğine göre şehir merkezi dışında kalan karyelerde sakin gayrimüslimlerin burada verilen hane sayısına dâhil olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1087 (1676) yılına ait bir başka sicil kaydında Murtazâbad Kazasına tâbi İstanos adlı karyede 85 cizye hanesi olduğundan bahsedilirken⁵⁷ 1090 (1679) yılına ait bir kayıta Ayaş Kazasına tabi Kesanos adlı karyede 70 cizye hanesi olduğu ifade edilmektedir.⁵⁸ Yüzyılın başından sonuna kadar sicil kayıtlarında verilen bilgilere göre genel gayrimüslim nüfusta bir artış olduğu gözlenmekle birlikte 1611 yılında 50 hane kaydedilen Yahudi taifesinin 1100 (1689) yılında 40 hane oldukları kaydedilmiştir. Sicillerde kaydedilen Yahudi nüfusta azalma görülürken cizye defterlerinde belirtilen rakamlara göre Yahudi nüfus artmıştır. Ancak sicillerde verilen rakamlara karyelerde sakin

⁵⁶ BOA, AŞS, 57, 10/45

⁵⁷ BOA, AŞS, 58, 69/551

⁵⁸ BOA, AŞS, 60, 28/139

Yahudilerin dâhil edilmediği düşünülürse Yahudi nüfusun yüzyılın başından sonuna azalma eğiliminde olduğu söylenebilir. 1103 (1692) tarihli cizye defterinde Ankara merkezinde kayıtlı Yahudi 31 neferdir. 1099 (1688) tarihli icmal defterine göre ise karyelerde sakin 51 nefer Yahudi kaydedilmiştir. Buna rağmen 17. yüzyıl içinde Ankara'da Yahudi nüfusunda dikkate değer bir azalma olduğu açıkça görülmektedir. 1688 tarihli icmal defterine göre karyelerde sakin Yahudiler ile 1692 Cizye defterine göre merkezde sakin Yahudilerin nefer sayıları toplandığında 17. yüzyılın sonlarında Ankara genelinde Yahudilerin 82 nefer oldukları anlaşılmaktadır.

Ankara gayrimüslimlerine ait rastladığımız en erken cizye ziyadesi kaydı 29 Zilkade 1023 (31 Aralık 1614) tarihli olup Ankara'da bulunan İstanos, Erkeksu ve Kesanos adlı vakıf köylerinde sakin gayrimüslimleri içermektedir.⁵⁹ Deftere göre İstanos karyesinde 42 hane, Erkeksu Karyesinde 11 hane ve Kesanos adlı karyede 44 hane olmak üzere bu tarihte üç karyede toplam 97 hane gayrimüslim bulunmaktadır. Daha önce yukarıda bahsedilen 447 rakamına bu üç karyede sakin gayrimüslimler de eklenirse yüzyılın başları Ankara geneli için 538 gayrimüslim hanesine ulaşılır. Arşiv kayıtlarında 1614 yılı Ankara genelini içeren daha kapsamlı bir cizye defterine henüz rastlanmamıştır. Yalnızca Ankara Kazası karyelerini ele alan kefer ve Yahudi cemaatin kaydedildiği cizye defteri ise 21 Rebiülevvel 1099

⁵⁹ BOA, Mad.d.. 7656 /1023 Z 29

(24 Ocak 1688) tarihli olup toplam 40 karyede sakin 617 nefer gayrimüslimi içeren bir icmal defteridir.⁶⁰

Ankara'da sakin gayrimüslimlere ait en kapsamlı cizye defteri aşağıda tablo haline getirilmiş olup bu defterde karyelerde sakin gayrimüslimlere yer verilmemiştir. Tabloda yer alan 31 mahalle dışında Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimler, Kurşunlu Han ve Yeni Han'da ikamet edenler, Acem tüccarı ve perakende gayrimüslimler ayrı ayrı kaydedilmişlerdir.

Çizelge 1.8. Mad. 3660 no'lu cizye defterine göre Ankara'da mütemekkin zimmilerin alâ, evsat ve edna kayıtları.⁶¹

YER ADI	ALÂ	EVSAT	EDNA	MUAF	YEKÜN NEFER
Ankara Kalesi	15	73	119	-	207
Kale Mahallesi	-	-	-	-	19
Çakırlar Mahallesi	5	12	15	-	32
Sed Mahallesi	-	15	19	7	41
Tiflis Mahallesi	1	9	12	-	22
Mihriyar Mahallesi	4	22	28	-	54
Eşenhor Mahallesi	3	27	20	9	59
Hallacı Mahmud Mahallesi	-	-	19	5	24

⁶⁰ BOA, Mad.d..15055/1099 Ra 21

⁶¹ Defterde mahallelerde ikamet eden gayrimüslimlerin yanı sıra hanlarda kalanlar, ticaret sebebiyle gelenler ve perakende gayrimüslimler de yer almaktadır.

Çizelge 1.9. (Devamı) Mad. 3660 no'lu cizye defterine göre Ankara'da mütemekkin zimmilerin alâ, evsat ve edna kayıtları.⁶²

YER ADI	ALÂ	EV SAT	EDNA	MUAF	YEKÜN NEFER
Yenice Mahallesi	-	2	18	3	23
Balaban Mahallesi	-	4	4	1	9
Mervarid Mahallesi	4	26	9	-	39
Hacı Mansur Mahallesi	1	6	9	4	20
Kurd Mahallesi	1	19	37	4	61
Yakub Naal Mahallesi	2	19	20	5	46
Kebkebur-1 Müslim Mahallesi	1	13	18	5	37
Hatun Mahallesi	-	26	20	5	51
Hendek Mahallesi	4	9	18	7	38
Kâfir Köyü Mahallesi	-	9	15	5	29
Dibek Mahallesi	1	24	15	2	42
Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi	-	49	34	5	88
Belkıs Mahallesi	-	5	13	7	25
Behlül Mahallesi	2	23	43	2	70
İmam Yusuf Mahallesi	-	8	6	-	14

⁶² Defterde mahallelerde ikamet eden gayrimüslimlerin yanı sıra hanlarda kalanlar, ticaret sebebiyle gelenler ve perakende gayrimüslimler de yer almaktadır.

Çizelge 1.10. (Devamı) Mad. 3660 no'lu cizye defterine göre Ankara'da mütemekkin zimmilerin alâ, evsat ve edna kayıtları.⁶³

YER ADI	ALÂ	EVSAT	EDNA	MUAF	YEKÜN NEFER
Hacı Doğan Mahallesi	-	34	59	8	101
Boyacı Ali Mahallesi	-	6	5	-	11
Keyyalin Mahallesi	3	49	44	6	102
Afi Mahallesi	-	1	5	-	6
Öksüzce Mahallesi	-	-	-	7	7
Yahudiyan Mahallesi	2	3	25	1	31
Şemseddin Mahallesi	-	1	1	-	2
Tabakhane Mahallesi	1	10	13	-	24
Bostaniye Mahallesi	-	-	5	3	8
Kurşunlu Han	2	6	5	-	13
Yeni Han	-	2	5	-	7
Der beyan-ı Perakende	1	12	69	1	83
Acem Tüccarı cizyeleri	19	40	32	2	93
Toplam Nefer	72	564	779	104	1,538⁶⁴

⁶³ Defterde mahallelerde ikamet eden gayrimüslimlerin yanı sıra hanlarda kalanlar, ticaret sebebiyle gelenler ve perakende gayrimüslimler de yer almaktadır.

⁶⁴ Ankara Kalesinden olup çeşitli şehirlere ticaret amacıyla giden ve alâ, evsat, edna'ya kaydedilmemiş olan 19 nefer tüccarı içermektedir.

3660 no'lu Mad defterine göre 1692 tarihinde Ankara merkezinde Kale ve 31 mahallede gayrimüslimlerin yaşadığı anlaşılmaktadır. Defterde Ankara merkez mahallelerinde sakin gayrimüslimlerin mahallelere göre âlâ, evsat ve ednâ sayılarının yanı sıra Ankara'lı olup çeşitli şehirlere giden tüccarlar, Ankara'da misafir olmakla Yeni Han ve Kurşunlu Han'da kalan gayrimüslimler, perakende olarak kaydedilenler ve Acem tüccarının nefer sayıları verilmiştir.

Cizye defterleri üzerinden nüfus hesaplamaları yapılmakla birlikte hane ve nefer açısından farklı katsayılar kullanılması farklı nüfus verilerine ulaşılmasına sebep olmaktadır.⁶⁵ Söz konusu defter 1691 cizye reformundan sonra tutulduğu için yapılacak hesaplamada nefer üzerinden gerçekleştirilmelidir. Hane dikkate alınarak yapılan nüfus tahminlerinde 5 katsayısı kullanılırken nefer esas alındığında katsayı olarak 3 veya 4 kullanılmıştır.⁶⁶ Buna göre 1692 tarihli 3660 no'lu defterde kayıtlı toplam 1.538 nefer bulunup bu rakamın 3 ile çarpımı 4.614 sonucunu verirken aynı rakamın 4 ile çarpımı 6.152 olarak hesaplanmaktadır. Ancak bu hesaplama dâhil edilen Acem tüccarı, perakende taifesi ve hanlarda kalan gayrimüslimler çıkarıldığında nefer sayısı 1.342'ye düşmektedir. Bu durumda $1.342 \times 3 = 4.026$ iken $1.342 \times 4 = 5.368$ olarak hesaplanmıştır. Merkez kazaya ait cizye

⁶⁵ "Bu defterler üzerindeki kapsamlı çalışmalarıyla tanıdığımız Bruce McGowan, 1691 tarihinden önceki cizye defterlerindeki toplamları "hane", bu tarihten sonrakileri, anılan "cizye reformu"na atıfla, "nefer" olarak kabul etmiştir. Çalışmalarında aynı defterleri kullanan Machiel Kiel de aynı yaklaşımı paylaşmıştır. Buna karşılık R. Jennings ve M. Todorova 1691 tarihinden önceki tarihlere ait kimi özet cizye defterlerindeki "hane" ile aslında evli-bekâr bütün yetişkin erkeklerin kastedildiğini ileri sürmüşlerdir." Bkz: Özel, *a.g.e.*, " s.20.

⁶⁶ Özel, *a.g.e.*, s. 21.

hanelerine 1688 no'lu cizye ziyadesi defterinde yer alan karyelerde sakin 617 nefer gayrimüslim de dâhil edildiğinde Ankara genelinde tüccarlar, hanlarda kalanlar ve perakendeler dışında toplam 1,959 nefer gayrimüslim olduğu görülmektedir. Bu rakamı da nefer bazında kullanılan katsayılarla çarptığımızda $1.959*3=5.877$ iken, $1.959*4=7.836$ gibi bir rakama ulaşılmaktadır. Yapılan hesaplara göre 17. yüzyıl sonlarında Ankara genelinde sakin Ermeni, Rum ve Yahudilerin toplam nüfusu yaklaşık 6.500-7.000 civarında olmalıdır. Erdoğan'ın 16. yüzyıl sonlarını kapsayan nüfus tespitine göre, 17. yüzyılda nüfus artış oranlarının sabit kaldığı ve gayrimüslimlerin genel nüfusa oranının %14 olduğu varsayılırsa şehrin toplam nüfusunun bu yüzyılda 45.000 civarında olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumda 19. yüzyılın ilk yarısı için yapılan tespitler dikkate alındığında 17. yüzyılın başlarında yapılan tespitlere kıyasla iki yüz yıllık zaman dilimi içerisinde şehrin genel nüfusunda 18. yüzyıla değin artış yaşandığı, 18. yüzyıldan itibaren ise Müslüman nüfus azalırken gayrimüslim nüfusun artış eğilimi gösterdiği söylenebilir. Nitekim yukarıda da değinildiği üzere 1830 nüfus sayımına göre gayrimüslim nüfusun genel nüfusa oranının %45'lere tekabül ettiği görülür. Diğer yandan bizim tespitlerimize göre de yüzyıl sonlarında Hıristiyan nüfus artmaya devam etmiştir. Ancak Yahudilerin nüfusunda Ergenç'in tespitine kıyasla düşüş gözlenirken, Erdoğan'ın tespitine kıyasla durağanlık gözlenmektedir. Daha net ifadeyle yukarıda değinilen cizye kayıtlarında verilen nefer sayıları Yahudilerin nüfusunda kayda değer bir artış olmadığını kanıtlamaktadır.

Tabloda görüldüğü gibi cizye vergisi ödeyenler ekonomik durumlarına göre üçe ayrılmışlardır. Âlâ olarak kayıtlı olanlar 72 nefer, evsat 564 nefer ve edna 779 nefer olarak kaydedilmiştir. Buna göre âlâ olarak kaydedilen ve ekonomik durumu iyi olan gayrimüslimler en az nefer sayısına sahipken, en düşük vergi yüküne sahip olan ve ednâ olarak kaydedilenlerin en yüksek nefer sayısına sahip olduğu görülür. Söz konusu kayıtlar dikkate alındığında yüzyılın sonlarında Ankara'da sakin gayrimüslimlerin çoğunluğunun gelir düzeyinin düşük olduğu ileri sürülebilir. Nitekim 1691 cizye reformuna göre cizyenin hane temelinden çıkarılıp belli bir yaşa gelmiş yetişkin erkek nüfusun hepsinden alınması ile muafiyetler kaldırılarak malüller hariç rahiplerin hepsi ve herhangi bir mülk ya da kazanca sahip olmayanlar da cizye yükümlüsü sayılmışlardır.⁶⁷

Defterde kaydedilen 104 neferin ise âlâ, evsat ya da ednâ sınıfına dâhil edilmemesi bu kişilerin muaf olduğunu düşündürmektedir. Yine tablonun ikinci satırında yer alan kayıтта Ankara Kalesi'nden olup ticaret sebebiyle uzak diyarlara giden 19 tüccarın listesi verilmektedir. Ancak bu tüccarların vergi verip vermedikleri hususunda bir bilgi bulunmamaktadır. Muaf olduklarına dair bir not yer almamakla birlikte her hangi bir vergi türüne dâhil edilmemeleri muaf olabileceklerini düşündürmektedir.⁶⁸

⁶⁷ Özel, *a.g.e.*, s. 9.

⁶⁸ BOA. MAD.d.,3660, H.1103 Z 29, V.3.

Ankara Kalesi ve mahalleler dışında Kurşunlu Han'da sakin 13 nefer ve Yeni Han'da yedi nefer kaydedilmiştir. Perakende gayrimüslimler 83 nefer olarak kaydedilirken Acem tüccarı olarak kayda geçirilen 93 nefer bulunmaktadır.

1.1.2.1. Ermenilerin yaşadıkları mahalleler

Ankara'nın 17. yüzyıla ait sicil kayıtlarında bahsi geçen gayrimüslimler Hıristiyanlar; Rumlar ve Ermenilerden oluşmaktadır. Arşiv kayıtlarında yer alan belgelerin yanı sıra bu dönemde Ankara'ya uğrayan seyyahların notları da bunu doğrulamaktadır. Yine sicil kayıtlarında yer alan ibadethanelerine dair bilgiler ve ödedikleri vergileri içeren kayıtlar sayesinde Ankara'da sakin olanların dışında ticaret için farklı Şehirlerden gelen yerli tüccarlar ve Avrupa ülkelerinden gelen yabancı tüccarlar hakkında ayrıntılı bilgilere ulaŐmak mümkündür.

Sicil kayıtlarına göre 17. yüzyılda Ankara'da yaşayan gayrimüslimler arasında Ermenilerin nüfus bakımından Rum ve Yahudilerden daha fazla olduğu söylenebilir. Ergenç'in çalışmasında daha çok 16. yüzyılın sonları için ifade ettiği gibi⁶⁹ 17. yüzyıl gayrimüslimleri arasında da Ermenilerin ve Rumların sayıca fazla olduğu anlaŐılmakla birlikte kesin bir durum tespiti yapmak mümkün değildir. Yine de mahkeme kayıtlarında davalı veya davacı olarak sıklıkla Ermenilere rastlanması bunu doğrular niteliktedir. Kayıtlarda kimi zaman

⁶⁹ Ergenç, *a.g.e.*, s.65.

isimlerin yanında Ermeni, Rum, Nasranî ve Nasraniye ifadeleri yer alırken kimi zaman da yalnızca zımmi, zımmiye gibi ifadeler kullanılması Ermeni ve Rumları tespit etme noktasında sıkıntı yaratmaktadır. Diğer yandan Ermeni nüfusun Rum ve Yahudilerden fazla olduğu seyyahların notlarında da ifade edilmiştir.

Polonyalı Simeon Őhrin civarında Stanos (İstanos), Bendos ve Erkapısı (Erkeksu) adlarında üç adet Ermeni köyü olduğundan bahsederek bütün köylerde sof dokunduğunu da eklemektedir.⁷⁰ Evliya Çelebi ise Erkeksu karyesinin bir Müslüman köyü olduğundan bahsetmektedir.⁷¹ Oysa sicillerde yer alan kayıtlar incelendiğinde Erkeksu adlı karyede gayrimüslimlerin⁷² ve Müslümanların birlikte yaşadıkları anlaşılmaktadır.⁷³ İstanos adlı köyde Ermeniler'in varlığını doğrulayan Çelebi "Bu kasabanın ekseriyyâ re'ayaları Ermenilerdir. "Bin adet sof (yün) ve muhayyer (hareli kumaş) işlenir tezgâh vardır" derler ama dere içi olduğundan havası gayet sıcaktır. Lâkin hoş muhayyeri olur, beğenilir ve Ermeni kızları meşhurdur." der.⁷⁴ Ankara Ermenilerinin yalnızca Şehir merkezinde değil kırsal alanlarda da yaşadıkları ve kırsal alanlarda yaşayanların çoğunluğunun geçimini sofçulukla sağladığı anlaşılmaktadır. Sicillerin yanı sıra seyahatnamelerde de kaydedildiği gibi Ermenilerin büyük ölçüde ticaretle meşgul oldukları görölmektedir. Gayrimüslimlerin

⁷⁰ Simeon, *a.g.e.*, s.191.

⁷¹ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ..*, s.533.

⁷² BOA, AŞS, 57, 60/302; BOA, AŞS, 21, 28/293

⁷³ BOA, AŞS, 31, 36/254; BOA, AŞS, 69, 13/64

⁷⁴ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ...*, s.533.

ekonomik hayatı daha sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

Sicil kayıtlarında Ermeni olarak kayda geçen gayrimüslimlerin yaşadıkları mahallelerin tespiti yapılmakla beraber bu durum bütün kayıtlar için geçerli değildir. Daha önce de ifade edildiği gibi kayıtlarda çoğu zaman zımmi ya da zımmiye ifadelerine yer verilmiştir. Siciller incelendiğinde Ermenilerin Ankara Kalesi'nde yer alan Suluk Mahallesi,⁷⁵ Kurd Mahallesi,⁷⁶ Sed Mahallesi⁷⁷ ve Ermeni Kapısı Mahallesi'nde⁷⁸ olmak üzere Valtarin Mahallesi'nde,⁷⁹ Hatun Mahallesi'nde,⁸⁰ Hacı Doğan Mahallesi'nde,⁸¹ Keyyalin Mahallesi'nde,⁸² Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi'nde,⁸³ Kebkebur-1 Müslim Mahallesi'nde,⁸⁴ Eşenhor (Aşhor) Mahallesi'nde,⁸⁵ Belkıs Mahallesi'nde,⁸⁶ Çakırlar Mahallesi'nde⁸⁷ Kazur Ali Mahallesi'nde,⁸⁸ Boyacı Ali Mahallesi'nde,⁸⁹ Behlül Mahallesi'nde,⁹⁰ Mihriyar Mahallesi,⁹¹ Dibek Mahallesi,⁹² Yakup Naal Mahallesi'nde⁹³ sakin

⁷⁵ BOA, AŞS, 30, 39/349

⁷⁶ BOA, AŞS, 32, 25/210

⁷⁷ BOA, AŞS, 37, 45/210

⁷⁸ BOA, AŞS, 22, 3/2

⁷⁹ BOA, AŞS, 20, 47/537

⁸⁰ BOA, AŞS, 30, 42/379

⁸¹ BOA, AŞS, 31, 81/659

⁸² BOA, AŞS, 31, 84/689

⁸³ BOA, AŞS, 32, 10/54

⁸⁴ BOA, AŞS, 32, 43/368

⁸⁵ BOA, AŞS, 32, 56/481

⁸⁶ BOA, AŞS, 32, 65/534

⁸⁷ BOA, AŞS, 32,62/514

⁸⁸ BOA, AŞS, 34, 7/32

⁸⁹ BOA, AŞS, 39, 12/65

⁹⁰ BOA, AŞS, 30, 70/639

⁹¹ BOA, AŞS, 32, 83/622

oldukları görülmektedir. Buna göre 18 mahallede sakin olan gayrimüslimlerin açık bir şekilde Ermeni olarak kaydedildikleri tespit edilmiştir.

1.1.2.2. Rumların yaşadıkları mahalleler

Ankara'da Ermenilerin yanı sıra Rumların da varlığının kesinliği sicillerde ve seyahatnamelerde Rumların adlarının geçmesinin yanı sıra onlara ait kiliselerin varlığını bildiren kayıtlarla da desteklenmektedir. Buna rağmen belgelerde Rum ifadesine oldukça az rastlanır. Sicillerde genellikle kefare veya zımmî olarak isimlendirilmekle beraber çok ender olarak Rum ifadesi kullanılmıştır. Bu durum Rumların yaşadığı yerleri tespit etmeyi güçleştirmektedir.

Ankara'da 17. yüzyılda Rumların varlığına dair bilgi veren seyyahlardan biri Polonyalı Simeon'dur. Simeon şehrin üst kısmında Rumlara ait Panaia adında bir kilise olduğundan bahsetmektedir.⁹⁴ De La Motraye ise Rumların nüfusunun az olduğunu vurguladıktan sonra Ankara'da üç kiliseleri olduğundan bahseder.⁹⁵ Evliya Çelebi ise Ankara'da Rum azdır der fakat diğer seyyahlar gibi Rum kiliselerinden bahsetmemiştir.⁹⁶ Bir tane kentte ve bir de Ankara

⁹² BOA, AŞS, 29, 16/118

⁹³ BOA, AŞS, 30, 44/401

⁹⁴ Simeon, *a.g.e.*, 191.

⁹⁵ De La Motraye, *a.g.e.*, s. 287.

⁹⁶ *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi ...*, s.527.

Kalesi'nde Rum kilisesi olduğundan bahseden diğer seyyah Tournefort'tur.⁹⁷

Sicil kayıtlarında yüzyılın başlarında Kurd Mahallesi'nde bulunan ve Nikola kilisesi⁹⁸ olarak kaydedilen bir Rum kilisesi olup yüzyılın sonlarında Aya Nikola⁹⁹ adıyla varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Günümüzde yapılan saha araştırması neticesinde Ankara Kalesi'nde iç kalede bir kilise kalıntısı olduğu ve sözü edilen Kurd Mahallesi'nin de kale içinde olduğu tespit edilmiştir. 23 Safer 1107 (3 Ekim 1695) tarihli bir kayıta Rum taifesinden Simkon, Lefter, Haçadur, Simon, Dimitri adlı Rumların mahkeme huzurunda kiliselerinde kendi inançlarına göre ibadet ederken sarhoş bir zımmi tarafından saldırıya uğradıkları ifade edilmektedir.¹⁰⁰ Ancak burda bahsedilen kilisenin ismi ve yeri zikredilmediğinden bahsi geçen Nikola kilisesi mi yoksa başka bir kilise mi olduğu net değildir. 22 Receb 1088 (20 Eylül 1677) tarihli bir kayıta Ankara'da sakin Rum papazlardan bahsedilmektedir.¹⁰¹ Rum Papazlar ifadesinin kullanılması Ankara'da birden fazla Rum kilisesi olabileceğini akla getirmektedir. Yine 17. yüzyılın farklı dönemlerinde Ankara'da Psikoposluk yapan dört Rum'dan bahsedilmektedir.¹⁰² Şehirde Rumlara ait bir metropolithane

⁹⁷ Tournefort, *a.g.e.*, s.229.

⁹⁸ BOA, AŞS, 13, 12/169

⁹⁹ BOA, AŞS, 74, 136/555

¹⁰⁰ BOA, AŞS, 76, 9/29

¹⁰¹ BOA, AŞS, 59, 135/1010

¹⁰² "... Arsenios sene 1610, Grigorios sene 1617, Lavtentios sene 1630, Gerassimos sene 1668..." bks: Avram, Galanti, *Ankara Tarihi I-II*. Çağlar Yayınları, Ankara 2005, s.243.

bulunduğu ve buranın arŐivlerinin 1916'da yangında mahvolduğu bilinmektedir.¹⁰³

Ergenç kişi isimlerinden hareketle 16. yüzyıl sonlarında EŞenhor, Valtarin ve Kebkebur-ı Zımmi mahallelerinde oturanların Rum olduğunu tespit etmiştir.¹⁰⁴ Ancak 17. yüzyıl sicil kayıtlarına göre bu üç mahallede Ermenilerin de sakin oldukları görölmektedir.¹⁰⁵ Hatta 1084 (1673) tarihli bir kayıтта EŞenhor Mahallesi'nde Müslümanlar ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve gayrimüslimlerin 16. yüzyılın sonlarından bu tarihe değin burada Müslümanlarla beraber yaşadıkları ifade edilmiştir.¹⁰⁶ Netice itibariyle sicil kayıtlarından hareketle Ankara'da sakin Rumların Kurd Mahallesi dışında sakin oldukları yerler net olarak tespit edilememektedir. Ancak Ergenç'in ifade ettiği üç mahalle ile birlikte dört mahallede Rumların yaŐadığını söylemek mümkündür.

1.1.2.3. Yahudilerin yaşadıkları mahalleler

Sicil kayıtlarına göre Ankara'da 17. yüzyılda sakin olan gayrimüslimler arasında en az nüfusa sahip olanlar Yahudilerdir. Buna rağmen belgelerde sıklıkla karşımıza çıkan Yahudiler Şehrin ekonomik yapısında önemli roller üstlenmiŐler iç ve dış ticarete oldukça aktif olmuŐlardır. Sicil kayıtlarında Yahudilerden

¹⁰³ Galanti, *a.g.e.*, s.244.

¹⁰⁴ Ergenç, *a.g.e.*, s.65.

¹⁰⁵ BOA, AŞS, 20, 47/537;BOA, AŞS, 32, 10/54; BOA, AŞS, BOA, AŞS, 32, 56/481

¹⁰⁶ BOA, AŞS, 56, 128/857

bahsedilirken her zaman isimlerinin yanına Yahudi oldukları yazılmış zımni tabiri onlar için kullanılmamıştır. Bu sebeple Yahudilerin ikamet ettikleri yerler Ermeni ve Rumların ikamet ettikleri yerlere nazaran daha açıktır.

Vergi kayıtlarında Yahudilerden bahsedilirken genellikle cemaat veya taife olarak bahsedilmiş sakin oldukları mahalleler belirtilmemiştir.¹⁰⁷ Ancak sicil kayıtlarına bakıldığında Ankara'da bir Yahudi Mahallesi'nden bahsedildiği görülmektedir.¹⁰⁸ Yahudilerin sakin oldukları diğer mahalleler ise Öksüzce Mahallesi,¹⁰⁹ Hacendi Mahallesi¹¹⁰ ve Hacı Ashab Mahallesi,¹¹¹ olmak üzere şehir merkezinde toplam dört mahallede sakin oldukları anlaşılmaktadır. Hacendi Mahallesi'nden yapılan başvurular ise bize bu mahallede yalnızca Yahudilerin sakin olduğunu göstermektedir. Bu noktada Hacendi Mahallesi'nden yapılan başvurularda yalnızca Yahudilerin yer alması ve sicillerde bahsedilmesine rağmen 1692 yılına ait cizye defterinde Öksüzce Mahallesi yer alırken Hacendi Mahallesi'nin yer almaması Yahudi Mahallesi¹¹² olarak kayda geçirilen mahallenin Hacendi Mahallesi olabileceğini akla getirmektedir. Kuzeyinde Samanpazarı, güneybatısında Eskicioğlu Camii, doğusunda Şengül Hamamı bulunan Yahudi Mahallesi günümüzde İstiklal Mahallesi

¹⁰⁷ Bkz: Tablo 1; Mad.d..3660/1103 Z 29; Erdoğan, *a.g.e.*, s.88.

¹⁰⁸ BOA, AŞS, 40, 18/97

¹⁰⁹ BOA, AŞS, 23, 19/172

¹¹⁰ BOA, AŞS, 69, 7/29

¹¹¹ BOA, AŞS, 43, 16/59

¹¹² BOA, Mad.d..3660/1103 Z 29, V.15.

adını almıştır.¹¹³ Öksüzce Mahallesi'nde ise Yahudiler, Müslümanlar ve Ermeniler'in bir arada yaşadıkları tespit edilmiştir. Hacı Ashab Mahallesi'nden mahkemeye müracaat edenlere göre burada Yahudilerin Müslümanlarla birlikte yaşadıkları ve diğer mahallelere göre bu mahallede daha az Yahudinin ikamet ettiği söylenebilir.

1.1.3. Kale İçi Mahalleleri

Şehre hâkim bir tepe üzerinde kurulan Ankara Kalesi 978 metre yüksekliğinde bir tepenin üzerinde bulunmaktadır.¹¹⁴ Ankara Kalesi'nin ilk ahali yerli Hıristiyan ve Rumlardan oluşurken 12. yüzyıl'da Ankara'nın Türk hâkimiyetine girmesiyle¹¹⁵ kale içindeki gayrimüslim ahali, kale dışına yaptıkları konutlara taşınmıştır.¹¹⁶ Kale içinde bir Hıristiyan Mahallesi olup burada oturanların bir kısmı Ermeni'ydi. Hristiyan cemaatine mensup kişilerin isimleri arasında Melikşah, Gökçe, Aydın, Kutlu, Arslan, Emirşah, Murad gibi tamamen Türkçe olan isimler bulunmaktaydı. Bu durum Ankara'da sakin diğer Hıristiyan mahallelerinde de görülmüştür. Bunların Bizanslılar zamanında Anadolu'ya yerleştirilen Hristiyan Türkler olması muhtemeldir. Kalede Müslümanlarla birlikte oturan Hristiyan

¹¹³ L. Beki Bahar, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003, s.84.

¹¹⁴ Emine Erdoğan, "Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.6, Kırşehir 2005, ss.249-262, s.249.

¹¹⁵ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (Çev. Yıldız Moran), E Yayınları, İstanbul 1979, s109.

¹¹⁶ Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A. , *Osmanlı'da Ankara*, Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2, Ankara 2007, s.62.

halk yine Müslümanlarla beraber kalenin korunması ve hizmetlerinden sorumlu olduklarından, vergi muafiyetleri bulunmaktaydı.¹¹⁷ Sicil kayıtlarında da bahsi geçen gayrimüslim isimlerine sıklıkla rastlanmaktadır. Vergi muafiyetleri ile ilgili kayıtlara ise ileride yer verilecektir.

Ankara'nın 16. yüzyıla ait üç tahrir defterine dayalı olarak nüfus verilerini hesaplayan Emine Erdoğan, Ankara Kalesi'nde 1523/30 tahririnde 70 hane 12 mücerred olmak üzere 82 gayrimüslim nefer olduğunu, 1571 tarihinde ise bu sayının 142 haneye ulaştığını tespit etmiştir.¹¹⁸ Ergenç ise 1589 tarihinde Ankara Kalesi'nde 110 cizye hanesi bulunduğunu tespit etmiştir.¹¹⁹ 3660 no'lu cizye sayımına göre ise 1692 yılında Ankara Kalesi'nde bulunan gayrimüslim nüfus yüzyıllık zaman zarfında neredeyse iki kat artmıştır. Söz konusu defterde kalede sakin 207 nefer cizye yükümlüsü kaydedilmiştir. Dolayısıyla 16. yüzyılın sonlarından 17. yüzyılın sonlarına değin Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslim nüfusunda önemli bir artış olduğu gözlenmektedir.

Erdoğan'nın tespitlerine göre 16. yüzyılda Ankara Kalesi'nde Güzeloğlu Mescidi Mahallesi, Dudıran Mescidi Mahallesi, AŐađıkapu Mescidi Mahallesi, Yazıcı Őa'b(Őihab?)üddin Mescidi Mahallesi, Cāmi Mescidi Mahallesi adında 5 Müslüman mahallesi ile bir de

¹¹⁷ Erdoğan, A. Günel, G. Kılıcı, A., *a.g.e.*, s.63.

¹¹⁸ Erdoğan, *a.g.e.*, s.90.

¹¹⁹ Ergenç, *a.g.e.*, s.63.

gayrimüslim mahallesi bulunmaktaydı.¹²⁰ Ergenç'in sicillerden hareketle yaptığı tespite göre ise 16. yüzyılın sonlarında Ankara Kalesi'nde Dış Hisar da Fişenkoğlu Mescidi, İç Kale'de Misafir Mescidi, Suluk Mahallesi ve Şemseddin b. Ramazan Mahallesi yer almaktaydı.¹²¹

17. yüzyıl sicil kayıtlarından bizim elde ettiğimiz verilere göre Ankara Kalesi'nde sakin gayrimüslimlerin de yaşadığı mahalleler Kale/Kale içi Mahallesi, Suluk Mahallesi, Mescid-i Şerif Mahallesi, Taş/Taşra Hisar Mahallesi, Şehabeddin Mahallesi, Yanartaş Mahallesi, Ermeni Kapısı Mahallesi, Kurd Mahallesi, Sed Mahallesi ve Saka Mahallesi olmak üzere on mahalleden oluşmaktadır.

Kale sakini gayrimüslimlerin bazıları Ankara'nın fethi ile buraya yerleşmişken sonradan yerleşenlerin de olduğu tespit edilmiştir. 7 Muharrem 1032 (11 Kasım 1622) tarihli bir sicil kaydında gayrimüslimlerin kaleden ihraç edilmelerinin talep edildiği ve kale sakini gayrimüslimlerin itirazları neticesinde ihraç talebinin reddedildiği ifade edilmektedir. Buna göre Silahdarlar zümresinden Abdülmümin tarafından Dersaâdetten Ankara kadısına gönderilen fermanda, Ankara Kalesi'nde kadim sakin olan ve sonradan gelen gayrimüslimlerin ihraç edilmeleri istenmiştir. Buna mukabil kale sakini gayrimüslimler mahkemede kale içinde virane evleri alıp mâmur eylediklerini, bazıları 30 yıldan beri ve bazılarının şehrin

¹²⁰ Erdoğan, *a.g.m.*, s.253.

¹²¹ Ergenç, *a.g.e.*, s.16

fethinden bu yana kalede sakin olduklarını hatta kalenin muhafazasında görevleri olduğundan bazı vergilerden muafnameleri olduğunu ifade ederek ihraç talebine itirazlarını dile getirmişlerdir. Ayrıca gayrimüslimler kendilerine Sultan Selim Han (1512-1520) ve Sultan Süleyman Han (1520-1566) zamanlarında da muafname verildiğini ifade ederek ihraç kararına itirazlarını dile getirmişlerdir.¹²² Kale dizdarı Abdülbaki Ağa ile kale kethüdası Süleyman Bey'in gayrimüslimler lehine şahitlikleri neticesinde kaleye hizmetleri olduğu ve ellerinde muafname bulunmasına binaen ihraç talebi reddedilmiştir. Bu kayıttan hareketle kalede sakin gayrimüslimlerin bazılarının şehrin fethiyle buraya yerleştikleri, sonradan gelenlerin kullanılamaz haldeki evleri kendi imkânlarıyla onarıp yerleştiği ve bazılarının kale muhafazasında görev alarak yaklaşık yüz yıldan fazla bir süreden beri kimi vergilerden muaf tutuldukları anlaşılmaktadır.

1.1.4. Müslümanlarla Beraber Yaşadıkları Mahalleler

17. yüzyılda Müslüman ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları mahallelerde artış olduğu anlaşılmaktadır. Sicil kayıtlarına dayanarak net bir tarih tespit edilmese de en azından Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları yerleşimlerin bu yüzyılda giderek arttığını söylemek mümkündür. Geçmiş yüz yıllara ait çalışmalarda tespit edilen ve yalnızca gayrimüslimlerin ya da Müslümanların yaşadığı ifade edilen mahallelere bakıldığında, 17. yüzyılda buralarda Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları tespit edilmiştir.

¹²² BOA, AŞS, 20, 78/883

Faroĥi'ye göre 16. yüzyılın sonu ve 17. yüzyılın baŐında Ankara'da Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadığı 23 mahalle bulunmaktaydı.¹²³ 17. yüzyıl sicillerinde ise gayrimüslim ve Müslümanların 39 mahallede beraber yaşadıkları tespit edilmiştir. Bunlar arasında gayrimüslimlerin yoğun olduğu yerler ise Ankara Kalesi, Keyyalin Mahallesi, Kâfir Köyü Mahallesi, Elhac Doğan Mahallesi, Hatuni Mahallesi, Hendek Mahallesi, Dibek Mahallesi, Kebkebur-1 Zımmi Mahallesi, Kurd Mahallesi, Makramacı Mahallesi, Sed Mahallesi, Behlül Mahallesi, EŞenhor Mahallesi, Mihriyar Mahallesi ve Valtarin Mahallesi olarak tespit edilmiştir. Müslümanların gayrimüslimlere göre daha yoğun nüfusa sahip olduğu mahallelerin ise Ahi Mahallesi, Ahi Yakub Mahallesi, Tiflis Mahallesi, Hallacı Mahmud Mahallesi, Belkıs Mahallesi, Hacı Mansur Mahallesi, Boyacı Ali Mahallesi, Suluk Mahallesi, Balaban Mahallesi, Çakırlar Mahallesi, Debbağın Mahallesi, İmaret Mahallesi, Konurca Mahallesi, Kebkebur-1 Müslim Mahallesi, Mescid-i Şerif Mahallesi, Papani Mahallesi, Serik Mahallesi, Taşra Hisar Mahallesi, Şemseddin Mahallesi, Şehabeddin Mahallesi, Yanartaş Mahallesi, Yenice Mahallesi, Delal Karaca Mahallesi olduğu anlaşılmaktadır.

Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları bazı mahallelerde Müslüman nüfus fazlayken bazılarındaysa gayrimüslim nüfus öne çıkmıştır. Bu durumda her ne kadar çoğunluğa bakarak mahallenin Müslüman veya gayrimüslim mahallesi olduğuna dair bir çıkarırsama

¹²³ Suraiya Faroĥi, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İŞ Bankası Kültür Yayınları, Çev, Hamit Çalışkan, İstanbul 2009, s.49.

yapılsa da neticede ortak yaşadıkları yerleşim yerleridir ve zaman içinde nüfus oranlarının değişmesi söz konusu olabilmektedir. Örneğin bir Ermeni Mahallesi olan Mihriyar gibi gayrimüslim mahallesi olduğu bilinen bazı mahallelerde az da olsa Müslümanların yaşadığı, ev ve iş yeri gibi taşınmazlara sahip oldukları görülmektedir. 25 Şevval 1053 (6 Ocak 1644) tarihli sicil kaydında Mehmed beşe bin Abdullah'ın sakin olduğu Mihriyar Mahallesi'nde Hacı Arslan veled-i Simkon adlı zimmiye üç tezgâhlı bir sof karhanesini 90 aded esedi kuruşa sattığı kaydedilmiştir.¹²⁴ Yine 7 Rebiü'l evvel 1090 (18 Nisan 1679) tarihli sicil kaydına göre esasen İmam Yusuf Mahallesi'nde sakin Mustafa Çelebi ibn Abdullah'ın Mihriyar Mahallesi'nde bir evi olduğunu yaptığı satış sözleşmesinden anlıyoruz. Ayrıca evin sınırlarının tarif edildiği kayıta komşuların zimmi ve Müslümanlardan oluştuğu tespit edilmiştir.¹²⁵ Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus söz konusu kişilerin baba isimleridir. Bu kişilerin baba isimlerinin Abdullah olması mühtedi olabileceklerini de akla getirmektedir. Diğer yandan kayıtlarda mühtedi oldukları hakkında herhangi bir ifadeye de rastlanmamıştır.

Gayrimüslimlerin Müslümanlarla iç içe yaşaması zaman zaman bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Yan yana veya bitişik evlerde oturan Müslim ve gayrimüslimlerin mülklerine inşa ettikleri bir duvar¹²⁶ veya bir odanın diğerinin mahremiyetini ihlal eden

¹²⁴ BOA, AŞS, 32, 18/135

¹²⁵ BOA, AŞS, 60, 21/105

¹²⁶ BOA, AŞS, 74, 134/547

penceresi¹²⁷ sık sık dava konusu olmuştur. 1028 Şevval (1619 Ekim) ayının sonlarına tarihlenen bir sicil kaydında Örtmeli Mahallesi sakinlerinden Ahmet Çelebi bin Hasan adlı kimse Kemar veled-i Yakob adlı Yahudinin bir duvar ve üzerine inşa ettiği odanın hem evinin gün ışığı almasına mani olduğunu hem de haremine nazar ettiğini bidirip kaldırılmasını talep etmiştir. Mahkemeden görevlendirilen mimar başlıkların teftişleri sonucunda Kemar adlı Yahudinin duvarının kapı ve pencerelerine cam yapılması kararlaştırılmıştır. Ahmet Çelebi'nin isteği komşusunun inşa ettiği yapıyı tamamen ortadan kaldırmak olsa da mahkeme heyetinin meseleyi yerinde gördükten sonra Yahudi Kemar'ın aleyhine bir karara varmadığı görülmektedir.¹²⁸

Müslümanlarla aynı mahallelerde yaşayan gayrimüslimleri belki de en çok mağdur eden konu camiye yakın evlerde kalmakla ilgilidir. Faroqi'nin de belirttiği gibi cami çevresinde oturan gayrimüslimlerin zaman zaman evlerini satıp başka yerlere taşınmak zorunda kaldıkları olmuştur.¹²⁹ Eşenhor Mahallesi'nde sakin gayrimüslimlerin böyle bir duruma maruz kaldıkları görülmektedir. 7 Muharrem 1084 (24 Nisan 1673) tarihinde kaydedilen davada Eşenhor Mahallesi'nde bulunan Yeğen Bey Camisinin¹³⁰ yakınlarındaki evlerde ikamet eden

¹²⁷ BOA, AŞS, 56, 17/143

¹²⁸ BOA, AŞS, 18, 11/64

¹²⁹ Suraiya Faroqi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010, s.176.

¹³⁰ “Anafartalar Mahallesi'nde eski Adliye binasının arkasında yer almaktaydı. 1917 yılındaki yangında harap olmuştur. Aslı, Bizans Dönemi'ne ait Klemens Kilisesi adlı bir yapıdır. Hızır Yeğen Bey tarafından 1438 M. yılında camiye çevrilmiştir. Aslı kilise olan yapı, 19. yüzyıldan önce harap olduğundan, terk edilerek yanına yeni bir

gayrimüslimlerin evlerinden ihraç edildikleri ve evlerini Müslümanlara satmaları istendiği anlaşılmaktadır. Mahalle sakini gayrimüslimlerin mahkemeye müracaat etme sebepleri ise cami çevresinde bulunan 54 hane zımmi evlerinin Müslümanlara satılması hususunda anlaŐmaya varılmıŐken Ankara sancağı mutasarrıfı Mehmet Paşa'nın siz emre itaat etmediniz diyerek kendilerinden 800 guruŐ talep ettiğinde mahalle sakini bazı gayrimüslimlerin üzerlerine düşen miktarı ödemek istemedikleri hakkındadır.¹³¹ Aynı mevzu hakkında kayda alınan bir diğer davada ise EŞenhor Mahallesi'nden bazı gayrimüslimler mahkeme huzurunda evleri ile cami arasında yol olduğu ve kendilerinin yetmiŐ seksen seneden beri bu mahallede ikamet ettikleri halde ehl-i örf taifesi tarafından evlerinden ihraç edilmekle tehdit edildiklerini ileri sürmüşlerdir.¹³² EŞenhor Mahallesi ile ilgili söz konusu kayıttan anlaşılan odur ki bu mahallede Ermeniler, Rumlar ve Müslümanlar birlikte yaşamaktadır. Ayrıca cami çevresinde gayrimüslimlere ait 54 hane bulunması, Müslümanlarla beraber yaşadıkları düşünöldüğünde buranın büyük ve kalabalık bir mahalle olduğunu göstermektedir. Diğer bir nokta ise söz konusu kayıt ile gayrimüslimlerin bu mahallede ikametlerinin 16. yüzyılın sonlarına kadar gittiğidir. Ancak bu daha önce bu mahallede ikamet etmedikleri anlamına da gelmemektedir.

camii yapılmış, yeni yapılan bu cami 1917 yılında yanmıŐtır." Bkz: Dağ, M. Nuri; İnan, Ayşe Sanem, *Ankara Vakıf Eserleri*, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara 2016, s.173. Ayrıca Clement Kilisesi için bakınız: Kırpık, Güray; Erdoğan, Abdülkerim; Akyol, Hasan; Kılıcı, Ali; Çam, Mevlüt, *Şehr-i Kadim Ankara*, Cilt 1, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2015, s.169.

¹³¹ BOA, AŞS, 56, 65/442

¹³² BOA, AŞS, 56, 128/857

1.1.5. Sadece Gayrimüslimlerin Yaşadıkları Mahalleler

Kayıtlarda karşımıza çıkan yerleşim yerlerini dikkate almakla birlikte söz konusu yerleşim yerlerinde gayrimüslimlerin ikametlerinin başladığı veya bittiği tarihin tespitinin her zaman mümkün olmadığı açıktır. Mahkemeye intikal eden kayıtlarda genellikle kesin bir tarih belirtilmemiştir. Bu sebeptendir ki gayrimüslimlerin yaşadıkları yerlerle ilgili yüzyıl boyunca sicillerde görülen yer adlarının genel toplamı verilmektedir.

1041 Rebiülevvelinin (1631 Ekim) başlarına tarihlenen bir sicil kaydına göre Ankara'da yedi kefere mahallesi ve bir Yahudi mahallesi olmak üzere yalnızca gayrimüslimlerin yaşadığı sekiz mahalle olduğu ifade edilmiştir.¹³³ Ancak bu mahallelerin isimlerinden bahsedilmemiştir. Diğer yandan bir yerin gayrimüslim mahallesi olması orada Müslümanların yaşamayacağı anlamına da gelmemektedir. Yüzyıla ait bütün siciller dikkate alındığında Hatuni Mahallesi, Keyyalin Mahallesi, Mihriyar Mahallesi, Kurd Mahallesi, Kale Mahallesi, Yahudi Mahallesi ve Ermeni Kapısı Kurbu olarak adlandırılan yer ile toplam yedi mahallenin gayrimüslim mahallesi olduğu görülmektedir. Bunlardan Hatun Mahallesi önceden Kirişçiler olarak bilinen mahalle olup adını mahalleye mescid inşa ettiren Melike Hatun'dan almıştır. Mahalle Yeğen Bey Camii'nin¹³⁴ altında

¹³³ BOA, AŞS, 25, 57/476

¹³⁴ 1917 yangınında harap olan camii Anafartalar Caddesi eski adliye binasının arkasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bakınız. Erdoğan, Abdülkerim; Günel,

İmamYusuf ve Kebkebur'ı Müslimin olarak bilinen mahallelerin bitiŐiğinde yer almaktadır.¹³⁵ Keyyalin Mahallesi At Pazarı'nın batısında olup hisarın yakınında yer almaktaydı. Mahalle aynı zamanda Kapan Han'ı, Tuz Han'ı, Kapan¹³⁶ gibi önemli ticari yapıları da barındırıyordu.¹³⁷ Kale Mahallesi ve Ermeni Kapısı kurbu olarak kaydedilen mahallelerin kalede olduğu bilinmektedir. Yahudi Mahallesi de daha önce değindiğimiz üzere bugünkü İstiklal Mahallesi'dir. Kurd Mahallesi'nin ise Ankara Kalesi'nde olduğunu tahmin edebiliyoruz. Zira kale içinde günümüzde Kurt Sokağı denilen bir sokak yer almaktadır. Ancak Mihriyar Mahallesi'nin yeri tespit edilememiŐtir. Hülya taş tarafından hazırlanan *XVII. Yüzyılda Ankara* adlı çalışmada EŞenhor, Valtarin, Makramacı ve Sed mahallelerinin gayrimüslim mahallesi¹³⁸ olduğu belirtilmiŐse de sicil kayıtlarında bu mahallelerde Müslümanların da yaşadığı tespit edilmiştir.¹³⁹ Nitekim yukarıda bahsedildiği üzere Yeğen Bey camisine yakın oldukları gerekçesiyle EŞenhor Mahallesi'nde sakin gayrimüslimlerin evlerini Müslümanlara satıp başka yerlere taşınmak zorunda kalmaları da bunu kanıtlar niteliktedir. Diğer yandan bu mahallelerde gayrimüslimlerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır.

Gökçe; Kılıcı, Ali, "Osmanlı'da Ankara," *Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2*, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2007, s.226.

¹³⁵ Ergenç, *a.g.e.*, s.21.

¹³⁶ "... Un, buğday, meyve ve diğer yiyecek maddelerinin, yani Şehrin iaŐesi ile ilgili ticaretin yapıldığı yerdir..." bkz: Ergenç, *a.g.e.*, s.14.

¹³⁷ Ergenç, *a.g.e.*, s.9/11/14.

¹³⁸Hülya Taş, *17. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara 2004, s.248.

¹³⁹ BOA, AŞS, 15, 42/673; BOA, AŞS, 56, 47/329; BOA, AŞS, 58, 43/257; BOA, AŞS, 56, 55/378; BOA, AŞS, 17, 44/386; BOA, AŞS, 39, 8/33

1.1.6. Kaza ve Karyelerde Gayrimüslimler

Sicillere göre gayrimüslimlerin sakin olduğu kırsal yerleşim yerleri Murtazâbad Kazası'na bağlı İstanos, Erkeksu ve Miranos, Ayaş'a bağlı Kesanos ve Çubukâbad'a bağlı Busaklar (Pursaklar), Karacaviran, Örenkuş, Saray, Kulsarı ve Ülinbiş, Kasaba Nahiyesi'ne bağlı Ovacık ve Kiçiviran ve diğer Bavlum, Balgat adlı karyelerdir. Mahkemeye yapılan başvurular dikkate alındığında gayrimüslimlerin bu karyelerde yoğunlaştığı söylenebilir.

Sicil kayıtlarında İstanos, Erkeksu, Miranos, Kulsarı, Saray, Solfasol, Busaklar, Karacaviran, Ovacık, Kiçiviran, Örenkuş, Bavlum, Ülinbiş, Balgat adlı karyelerde Müslim ve gayrimüslimlerin birlikte yaşadıkları ve bazı karyelerde sofçuluk öne çıkarken¹⁴⁰ bazılarında en çok bağcılıkla meşgul olunduğu anlaşılmaktadır.¹⁴¹ Gayrimüslimlerin yaşadığı bütün karyeler dikkate alındığında ise mahkemeye yansıyan dava konuları bakımından İstanos, Miranos ve Erkeksu karyeleri yoğun olarak sofçuluk yaparken diğer karyelerde bağ ve bahçe tarımı öne çıkmıştır.

Karyelerde sakin gayrimüslimlerin zaman içerisinde bazı sebeplerle yaşadıkları yerleri terk ederek şehir merkezine taşındıkları anlaşılmaktadır. 1054 Rebiülahir ayının (1644 Temmuz) sonlarına tarihli sicil kaydında Erkeksu ve İstanos adlı karyelerden kırk sene

¹⁴⁰ BOA, AŞS, 21, 28/293; BOA, AŞS, 59, 134/729

¹⁴¹ BOA, AŞS, 31, 22/147; BOA, AŞS, 32, 40/342; BOA, AŞS, 39, 14/79

önce zulm sebebiyle göçüp Ankara'ya yerleşen gayrimüslimlerden bahsedilmektedir.¹⁴² Köylerin boşalmasına sebep olan unsurlar Celali Eşkıyası¹⁴³ yanısıra sefere giden askerlerin kimi zaman yağmacılığa girişmeleridir. Nitekim 1579 İran Seferi sırasında Ankara yolunda köylerde sakin reayanın asker baskısından kaçması ve köylerin boşalması neticesinde ordunun yol değiştirmesi gerekmiştir.¹⁴⁴ 1054 Rebiülevveli sonlarına (1644 Haziran) tarihli bir kayıta Erkeksu karyesinden göçüp Ankara'ya gelen Ermenilerin altmış seneden beri Kebkebur-ı Zımmi, Keyyalin ve Behlül Mahallelerinde ikamet ettikleri ifade edilmiştir.¹⁴⁵ İkamet ettikleri karyelerden evlerini barklarını bırakıp şehre yerleşen gayrimüslimlerin genellikle eşkıya zulmünden kaçtıkları anlaşılmaktadır. Diğer yandan gayrimüslimlerin 16.yüzyılın son çeyreğinden bu yana bahsi geçen üç mahallede sakin oldukları tespit edilmektedir. 4 Şaban 1039 (19 Mart 1639) tarihli sicil kaydında vergi tahsiline ilişkin bir davadan anlaşıldığına göre bazı gayrimüslimler karyelerinde zulme uğradıklarını, ev ve barklarını bırakıp Ankara'ya yerleştiklerini ifade etmişlerdir.¹⁴⁶ Mahkemede verdikleri ifadelere göre sakin oldukları karyelerden ayrılış tarihleri 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarına tekabül etmektedir. Akdağ'ın verdiği bilgilere göre bu dönemde devlet görevlilerinin usulsüz yollarla köylüden vergi tahsil etmeleri veya köylüleri kendi

¹⁴² BOA, AŞS, 32, 108/750

¹⁴³ Celali Eşkıyası zamanlarında köylerdeki nüfusun şehirlere göç ettiğine dair bakınız. Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s.8.

¹⁴⁴ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s.138.

¹⁴⁵ BOA, AŞS, 32, 46/390

¹⁴⁶ BOA, AŞS, 24, 34/389

angarya işlerinde çalıştırmaları, göçerlerin sürekli yer değiştirmeleri esnasında hayvanlarının köylünün ekinlerine zarar vermeleri gibi sebepler¹⁴⁷ ve dolayısıyla Celali eřkiyaları¹⁴⁸ köylerden kentlere yapılan göçleri giderek arttırmıştır. Anlaşılan o ki Ankara'nın kır kesiminde sakin olan gayrimüslimler de benzer sorunlar sebebiyle sakin oldukları köylerden Şehir merkezine göçmek durumunda kalmışlardır. Buna bağlı olarak kırsal alanlarda sakin gayrimüslimlerin nüfusu azalırken merkezdeki gayrimüslim nüfusu artış göstermiştir.

SONUÇ

Arşiv belgelerine göre, 17. yüzyıl boyunca Ankara'da gayrimüslimlerin sakin olduğu 45 mahalle ve 15 karye tespit edilmişken, cizye kayıtlarında yüzyılın sonlarına gelindiğinde Ankara Kalesi ve 31 mahallenin yanı sıra 40 karyede gayrimüslimlerin ikamet ettiği tespit edilmiştir. Cizye defterleri ve sicillerde yer alan verilerden hareketle yüzyıl sonlarında Ankara merkez ve karyelerinde toplam 6500-7000 civarında gayrimüslim nüfusu bulunduğu tahmin edilmektedir. Arşiv kaynaklarında karşılaşılan veriler 17. yüzyıl başlarından sonlarına değin gayrimüslimlerin hem nüfuslarının hem de yerleşim yerlerinin arttığını göstermiştir. 16. yüzyılı kapsayan çalışmalarda tespit edilen nüfus ve yerleşim yerleri ile kıyaslandığında söz konusu artış açıkça

¹⁴⁷ Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyaları"*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s.95.

¹⁴⁸"Halbuki "Büyük Celali Kavgası" olarak nitelediğimiz sürekli iç karışıklıklar serisi köyden kasabaya ve kasabadan Şehre hatta bařŐehre kadar Türk toplumunun ekonomik, sosyal ve siyasi bütün örgütlerini derinlemesine, genişlemesine kapsayan büyük çaplı toplumsal kavga idi." Bkz: Akdağ, *a.g.e.*, s.15.

görülmektedir. Diğer yandan gayrimüslimlerin Müslümanlarla karışık yaşadığı mahalle sayılarında da artış tespit edilmiştir. Buna göre altı mahallenin yalnızca gayrimüslimlere ait olduğu anlaşılırken 39 mahallede Müslüman ve gayrimüslimlerin beraber yaşadıkları tespit edilmiştir.

17. yüzyılda nüfusun büyük kesiminin yoğunlaştığı Ankara Kalesi gayrimüslimlerin de yoğun olarak bulunduğu yerleşim yerlerinden biri olmuştur. Sicil kayıtlarında Kale’de Hristiyan Rum ve Yahudilerin de yaşadığı sekiz mahalle tespit edilmiştir. Yine bu kayıtlara göre Kale sakini gayrimüslimlerin kiminin şehrin fethiyle buraya yerleştikleri ve kiminin sonradan gelip yerleştikleri de anlaşılmaktadır. Bu cümleden hareketle Ankara Kalesi’nde sakin gayrimüslimlerin bir kısmının şehrin fethinden itibaren burada bulduklarını söylemek mümkündür. Hatta kimi gayrimüslimler kalenin muhafazasında görev aldıklarından dönemin padişahları tarafından kendilerine muafnâme verilmiştir. Sicillerde açıkça belirtilen etnik kimliğe göre Ankara’da Ermenilerin 17 mahallede, Rumların Kale içinde bulunan Kurd Mahallesi dâhil 5 mahallede, Yahudilerin ise Yahudi Mahallesi ile beraber dört mahallede adları geçmektedir. Gayrimüslimlerin yüzyıl boyunca ikamet ettikleri mahalle sayısı daha fazla olduğu açıktır. Ancak kayıtlarda her zaman etnik kimlikten bahsedilmeyip zimmî veya kefare gibi ifadeler kullanılması mahalle bazında bir etnik tasnif yapmayı güçleştirmektedir. Cizye ve sicil defterlerinden elde edilen verilerde gayrimüslimlerin ikamet ettikleri karye sayıları farklılık arz etmektedir. Cizye ziyadesi defterinde gayrimüslimlerin yaşadığı 40

karye kaydedilmişken sicillerde 15 karyenin ismi geçmektedir. Cizye defterinde yer alan gayrimüslim karyelerinin 25 tanesinin sicillerde yer almadığı görölmektedir. Bunun sebebi sicillerde bahsi geçen karyelerde gayrimüslimlerin yoğun olmasıyla ilgili olabileceği gibi diğer sebebi de bu karyelerin Şehir merkezine yakınlıklarına bağlanabilir.

Arşiv Kaynakları:

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (Ankara)

Cizye Defterleri

Mad.d.. 7656 /1023 Z 29

Mad.d..15055/1099 Ra 21

Mad.d..3660/1103 Z 29

Şer'iyeye Sicilleri:

AŞS, 13, AŞS, 15, AŞS, 16, AŞS, 17, AŞS, 18, AŞS, 19, AŞS, 20, AŞS, 21, AŞS, 22, AŞS, 23, AŞS, 24, AŞS, 24, AŞS, 25, AŞS, 27, AŞS, 29, AŞS, 30, AŞS, 31, AŞS, 32, AŞS, 34, AŞS, 37, AŞS, 39, AŞS, 40, AŞS, 43, AŞS, 56, AŞS, 57, AŞS, 58, AŞS, 59, AŞS, 60, AŞS, 65, AŞS, 69, AŞS, 74, AŞS, 76,

Literatür Kaynakları:

Akdağ, Mustafa, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celali İsyanları"*, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

Akyüz, Jülide, *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde XVIII. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

Alkan, Mustafa "Ankara'da Kızıl Bey Vakfı: Vâkıf, Vakıf ve İmaret", *Uluslararası Tarihte Etimesgut Sempozyumu Bildiri Kitabı*, Cilt 1, Ankara 2018, ss.316-330.

Bahar, L. Beki, *Efsaneden Tarihe Ankara Yahudileri*, Pan Yayıncılık, İstanbul 2003.

- Barkan, Ömer Lütfi , “894 (1488/1489) Yılı Cizyesinin Tahsilatına Ait Muhasebe Bilançosu”, *Bellekten*, C.1, S.1, Ankara 1964, ss.1-119.
- Barkan, Ömer Lütfi, Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi, *Türkiyat Mecmuası*, Ankara 1953, ss.1-25.
- Barkan, Ömer Lütfi, “Research on the Ottoman Fiscal Surveys”, *Studies in the Economic History of the Middle East from the rise of İslam to the Present Day*, Çev. Mehtap Özdeğer, London Oxford University press, Newyork 1970, ss.163-171.
- Cahen, Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, E Yayınları. İstanbul 1979.
- Çadırcı, Musa, “1830 Genel Sayımına Göre Ankara Şehir Merkezi Nüfusu Üzerine Bir Araştırma”, *Osmanlı Araştırmaları I*, İstanbul 1980, ss.109-132.
- Dağ, M. Nuri; İnan, Ayşe Sanem, *Ankara Vakıf Eserleri*, Ankara Kalkınma Ajansı, Ankara 2016.
- De La Motraye, Aubry, *La Motraye Seyahatnamesi*, Çev: Nedim Demirtaş, İstiklal Kitabevi, İstanbul 2007.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu’ya Seyahat Günlüğü*, Çev. Yaşar Önen, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Emecen, Feridun M., *Manisa Kazası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Erdoğan, Abdülkerim; Günel, Gökçe; Kılıcı, Ali, “Osmanlı’da Ankara,” *Ankara Tarihi ve Kültürü Dizisi 2*, Ankara Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Ankara 2007.

- Erdoğan, Emine, *Ankara'nun Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterlerinin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2004.
- Erdoğan, Emine, “Tahrir Defterlerine Göre Ankara Şehri Yerleşmeleri”, *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, C.1, S.6, Kırşehir 2005, ss. 249-262.
- Ergenç, Özer, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2012.
- Eyice, Semavi, *Ankara'nın Eski Bir Resmi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.
- Faroghi, Suraiya, *Orta Halli Osmanlılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev, Hamit Çalışkan, İstanbul 2009.
- Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Çev. Elif Kılıç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 2010.
- Galanti, Avram, *Ankara Tarihi I-II*, Çağlar Yayınları, Ankara 2005.
- Göyünç, Nejat, “Hane Deyimi Hakkında”, *İÜEFTD*, İstanbul 1979.
- Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, (Hazırlayanlar: Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman) C:2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2008.
- İnalcık, Halil, “Osmanlı'da Cizye”, C. 8, *DİA*, İstanbul 1993.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi Cilt I: 1300-1600*, Eren Yayıncılık, İstanbul 2004.
- İnalcık, Halil, *Devlet-i Aliyye II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

- Kırpık, Güray; Erdoğan, Abdülkerim; Akyol, Hasan; Kılıcı, Ali; Çam, Mevlüt , *Şehr-i Kadim Ankara*, Cilt 1, Ankara Büyükşehir Belediyesi, Ankara 2015.
- Koç, Yunus, “Nüfus”. *DİA*, C.33, İstanbul 2007, ss. 294-299.
- Özdemir, Rifat, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Ankara*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1998.
- Özel, Oktay, “ Osmanlı Demografi Tarihi Açısından Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, (Haz. Halil İnalçık- Şevket Pamuk), Ankara 2001.
- Simeon, P., *Polonyalı Bir Seyyahın Gözünden 16. Asır Türkiyesi*, Kesit Yayınları, (Çev. Resul Bozyel.) İstanbul 2007.
- Taş, Hülya, *17. Yüzyılda Ankara*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi Ankara 2004.
- Tournefort, J. de., *Tournefort Seyahatnamesi*, (Ed. Yerasimos Stefanos), Kitap Yayınevi, İstanbul 2013.

BÖLÜM 3

2545 NUMARALI NÜFUS DEFTERİNE GÖRE DARENDE KAZASI SOSYAL YAPISI

Nurullah NEHİR¹

¹ Öğretim Görevlisi, Nurullah Nehir, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, nnehir.mehmetakif.edu.tr.

Giriş

Eski Malatya günümüzden farklı bir yerde kurulmuştu. Önce Arslantepe’de kent özelliği gösteren bir yerleşim yeri olarak ortaya çıktı. M.Ö. 3500’lerden itibaren Malatya yöresi Arslantepe’nin kontrolünde idi. Arslantepe’deki yerleşim yerini niteleyen Malatya adı en eski çivi yazılı metinlerde Melita, Malazia, Maldiya, Maldija şeklinde geçmekte olup bu kelimenin Hititçe “bal” anlamına geldiği belirtilir. Şimdiki eski Malatya’nın bulunduğu yerde kurulan ve Roma’ya bağlı şehre de Melita, Melitene ismi verilmişti. İslami dönemde bu ad eski imlasına yakın bir şekilde Malatiyye ve nihayetinde Malatya şekline dönüştü².

Malatya şehri, XII. Asır başlarına kadar Anadolu’nun Büyük Hitit Devleti’ne tabi bulunmuştu. Hitit Devleti’nin M.Ö. 1192’ye doğru ortadan kaldırıldığı sırada, hükümdar hanedanına mensup bir şahsın kurduğu küçük bir devlete merkez olmuştu. Bundan sonra Malatya bir müddet Kargamış Krallığı’na tabi olmuştu. Daha sonra Malatya şehri sırasıyla Urartu, Asur, Med, Pers, Roma, Bizans ve İslam hâkimiyetine girdi³.

Malatya, Türk hâkimiyetine ise ilk defa Malazgirt Savaşı’ndan önce 1057 tarihinde geçti. Ancak Bizans, Malatya’yı kısa bir süre sonra geri aldı. 1057-1059 döneminde Türkler, Malatya’yı tekrar ele geçirerek halkı tutsak etti. Fakat Konstantinos Ducas Malatya’yı tekrar geri

² Göknur Gögebakan, “Malatya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Ankara 2003 s. 468.

³ Besim Darkot, “Malatya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966, s. 288.

arak 1060-1061 yıllarında kentin sur ve hendeklerini yeniden yaptırdı. Selçuklular ve Anadolu Selçuklularının kuşatmasına tanıklık eden kent nihayetinde Danişment Gazi'nin 18 Eylül 1101 tarihinde fethiyle Türk beldesi oldu⁴.

Danişmentli, Artuklu ve Selçukluların güç ve hâkimiyet mücadelelerinin yaşandığı kent 1243 yılında Moğol istilasına da tanık olmuştur. Anadolu Beyliklerinden Eretna Beyliği ile Kadı Burhaneddin Devleti'nin hâkimiyeti altına giren şehir Kadı Burhaneddin Ahmet'in 1398 yılında Akkoyunlu Beyi Kara Yöyük Osman Bey'e yenilmesinden sonra kent, I. Beyazıt tarafından 1398 yılında ele geçirildi⁵.

Eskiçağlardan itibaren önemli hudut şehri olan Malatya, Osmanlı idaresine girdikten sonra sıradan bir Anadolu şehri oldu. Osmanlılarla birlikte bir müddet dirlik ve düzenin hâkim olduğu Malatya ve civarında XVI. Yüzyılın ilk yarısından itibaren birtakım olumsuz hareketler ortaya çıktı. Kent, 1520'den sonra kısa bir süre Dulkadir Eyaletine, daha sonra vilayet-i Arab'a bağlı bir sancak olmuş, bunu müteakip 1527'ye kadar Şam Eyaleti içinde yer almıştı. Bu tarihten sonra da Rum-i Hadis Eyaleti'ne bağlanarak 1534'e kadar beyler beylik olarak yer aldığı kaynaklarda geçmektedir⁶.

⁴ *Tarihte ve Günümüzde Malatya 1996*, T.C. Malatya Valiliği, Ankara 1996, s. 32-33.

⁵ Orhan Tuğrulca, *Malatya Siyasi Tarihi*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2006, s. 387.

⁶ İskender Oymak, *XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997, s. 34-35.

Darende kazası ise, 1516 yılında Mısır seferine çıkan Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı idaresine bağlanmış ve sefer neticesinde Memluklere ait topraklar üzerinde kurulan “Vilayeti Arap” beylerbeyliğine tabi Divriği Sancağına bağlı bir kaza haline getirilmiştir.⁷ Tanzimat dönemine kadar bu yapısını devam ettiren Darende'nin idari yapısı hakkında Tanzimat sonrasında değişiklikler olduğu görülmektedir.1849-1850 yıllarında Sivas'a bağlı iken⁸ XIX. Yüzyıl ve sonrasına ait Sivas salnamelerinde Darende'nin idari yapısı ile ilgili bilgilere ulaşılabilmektedir. 1864'te Vilayet Nizamnamesi ile kaza müdürlüğü uygulamasının son bulması üzerine kaza yönetimi doğrudan merkez tarafından atanan kaymakamlara verilmiştir.⁹

Darende Kazası Cizye Defteri

Çalışmamızın konusu Darende kazası nüfus defterinde Cumhurbaşkanlığı devlet arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivinde kayıtlı NFS_d_ 02545 nolu nüfus defteri gayri Müslümlerin sosyo ekonomik yapısıdır. Çalışmaya konu olan defter nüfus kayıtları baz alınarak yapılan kayıtlardır. Nüfus defterleri bir bölgenin sosyal ve iktisadi yapısını ortaya koyması açısından önemli arşiv kaynakları arasındadır.¹⁰

⁷ Osman Karacan; Kazım Kartal, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-ekonomik Yapısı”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, Sonçağ Yay., Aralık 2020, s.79-99.

⁸ COA, *MVL*, 20/56; COA, *ADV*N, 25/75.

⁹ Karacan; Kartal, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-ekonomik Yapısı”, s.79-99.

¹⁰ Hava Selçuk, “Niğde de İlk Nüfus Sayımı 23 Şevval 1246 6 Nisan 1831”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, sa.2, 2013, ss.1263-1294; Hava Selçuk ; Kazım Kartal, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin

Darende nüfus kayıtları olarak belirlenen defterde Darende sınırları içerisinde yerli ve yabancıların ödemekle yükümlü oldukları vergi miktarları baz alınarak genel bir değerlendirme yapılmıştır. İncelemiş olduğumuz nüfus defterindeki veriler şu şekildedir: Darende Kasabasında bulunan toplamda Evsat¹¹ 496 kişi olduğu görülmektedir.

Tahli

l ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, s.160- Nisan 2020, s.160-170; Hava Selçuk, I. *Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 20- 21 Eylül 2012, ss.357-370; Kazım Kartal- Derya Ağcadağ, “1915 Nüfus Verilerine Göre Burdurun Demografik ve İktisadi Yapısı”, *1.st. International Hazar Scientific Research Conference*, 18-20 September 2020; Kazım Kartal, Hüseyin Ünal, Derya Ağcadağ, “Osmanlı Devleti’nin İktisadi Verilerini Ortaya Koyan Bir Defter Türü 1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi ve Tahlili”, *4. Uluslararası Mersin Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2020; Kazım Kartal; Osman Karacan, “1262 Tarihli Ml.Vdr.Cmh.D.0637 Nolu Behisni Sancağı Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Tarihte Adıyaman: Devlet, Toplum ve Kültür*, Ed. Kazım Kartal, Kevser Taşdöner, Fehminaz Çabuk, Ülkü Yancı, Sonçağ Akademi, Ankara 2020; Nurullah Nehir, Nihat Karaer, Socio-Economic Status Of Erzurum Emirşeyh District According To Dividend Book Number 6853, *2.International Scientific Research and Innovation Congress*, 2021,s.607-612; Nurullah Nehir, Nihat Karaer, Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood According To Dividend Book Number 6875, *2.International Scientific Research and Innovation Congress*, 2021,s.600-606; Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, “Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C.11, 2020, s.136-142; Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.81, 2018, s.533-553.

¹¹ Vergi kayıtları ele alınırken âlâ, evsat ve ednâ yazılarak mali açıdan kategorize edildiği görülmektedir. Cizye miktarları mahallelere ve bölgelere göre değişkenlik göstermiştir. Bu durumu sistemli bir hale getirebilmek adına, köklü değişikliklerin yaşandığı 1691’de Köprülü Fazıl Mustafa Paşa’ cizye reformuyla gerçekleştirilmiştir. Âla 4, evsat 2 ve edna 1 altın ödenmesi şartıyla üç sınıfa ayrılmıştır. Cizyedar harçları ise halktan herhangi bir bedel alınmaması durumu karşısında kendilerine 30, 24 ve 12 akçe olarak ödenek belirtilmiştir. Bu reformlarla devletin yıllık gelirinin en önemli katkısı olduğunu ve bu miktarın %40’ını oluşturduğunu ve hatta daha fazlasını oluşturduğu bilinmektedir. Osmanlı devletinin ekonomisinin kötüye gittiği zamanlarda; savaş hali ve mali sıkıntılar sebebiyle bu vergilerin arttırılmıştır. Cizye olarak toplanan vergi miktarlarının bölgeye veya zamana göre değişkenlik göstermiştir. Detaylı bilgi için bkz; Kazım Kartal & Aziz

Darende merkezde ise toplamda 482 kişinin evsat olarak kaydedildiği görülmektedir. Darende merkezde toplam “ala” sayısı ise 18 kişi Edna sayısı ise 24 kişi olarak kayıtlara geçmiştir. Toplamda 538 Vergi mükellefi bulunmakta. Bunların 496’sı evsat, 18’i a’la, 24’ü edna düzeyinde vergi vermektedir.

İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde geçen diğer yerlerin nüfus verileri ise şu şekildedir;

	A’lâ	Evsât	Ednâ	Kuruş
Darende Kasabasında	18	482	24	
Eğın kurasından Sorak Karyesi'nde	0	3	0	
Derbend-i Deliktaş	0	7	0	
Alacahan nam derbendde bulunan reaya tabi-Divriği	0	4	0	
Toplam	18	496	24	

İncelemiş olduğumuz nüfus defterine baktığımızda Darende ve çevre köylerde yaşları belirtilenler 945 erkek olduğu bunlar yaşı belirtilenlerdir. Ayrıca yaşı belirtilmeyip doğum tarihi belirtilen 16 kişi ve 3 kişi de başka şehre gittiği denilerek toplamda 19 kişi daha

Altı, “19. Yüzyılın Ortalarında Vergi Kayıtlarına Göre Nevrekop ve Razlık Kıptileri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.36, 2020, 1308–9196; Kazım Kartal, “XIX. Asrın İlk Yarısında Menteşe Yöresi’nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme”, https://www.sobibder.org/2019/vol2_issue11_article04_fulltext.pdf;

belirtilmekteydi. Bunlarla birlikte Toplam 964 olduğu belirtilmiş. Ancak yoklamanın yapıldığı tarihte 964 kişi yazılmasına rağmen orada ölüp öldüğü notu düşülenler de vardı. Bunlar da Yoklama yapıldığı dönemde kayıtlı olan 14 kişinin öldüğü notu düşülmüştür. Bu 14 kişinin içerisinde amel mandeler olduğu gibi vergi veren genç erkekler de bulunmaktaydı. 964'ten 14 kişiyi çıkardığımızda ise 950 kişi kalmaktaydı.

623 vergi mükellefi olabilecek yaşta kişi var. Fakat 1 Amel mande dahil olmak üzere toplamda 538 vergi veren mükellef bulunmaktadır. 9 tane amel mande yaşı büyük olduğu için vergi vermemektedir. 1 amel mande muhtemelen geliri olmasından dolayı edna düzeyinde vergi vermektedir. 1 Amel-mande'nin ise öldüğü tespit edilmiştir. Vergi veren en küçük yaştaki mükellef 10 yaşındadır. Ancak 12 yaşında olup vergi vermeyen kişilerinde bulunduğu görülmektedir. Darende ve merkez köylerde bulunan meslek grupları ise şu şekildedir;

Mesleki Dağılım

Gayrimüslim Nüfus Arasında Mesleki Dağılım

Meslekler, bir bölgenin iktisadi yapısını ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Darende kazasında bulunan meslekler Çulha, Irgat ve Boyacı meslekleri en çok uğraşılan meslekler olduğu görülmektedir. Darende kazasında Çiftçi ile Rençber mesleklerin ayrı ayrı kaydedildiği görülmektedir. Zira Rençber kelimesi köken olarak Farsçadır. İstirap, zahmet, eziyet anlamındaki renc kelimesinden

gelmiştir. Ancak zaman içerisinde Türkçeleşmiş bir kelimedir ve genel kullanım şekliyle toprak işçiliği ile ilgilidir. Toplum düşüncesi, toprakla uğraşan herkesi Rençber olarak nitelendiriyor olmakla beraber, İktisat literatüründe ise toprakla uğraşan herkes Rençber olarak nitelendirilmemektedir. Çiftçi ile Rençber kavramları, aynı defter içerisinde art arda, farklı kişiler olarak kaydedilmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla burada kendisi arazi sahibi olduğu halde toprağı işleyenler Çiftçi, kendi mülkü olmaksızın başkasının arazisinde işçi olarak çalışan kişiler veya arazi ve hayvan kiralamak suretiyle uğraşan kişiler ise Rençber olarak adlandırılmaktadır.¹² Çalışmamıza konu olan nüfus defterinde geçen mesleklere baktığımızda Darende kazasının iktisadi yapısı ve sosyal yapısı üzerine kısa bir değerlendirme yapacak olursak tarım, hayvancılık ve ticaret ürünlerine bağlı olup üretici nüfusa sahiptir.

¹² Kazım Kartal, “XIX. Asrın İlk Yarısında Mentеше Yöresi’nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme”, https://www.sobibder.org/2019/vol2_issue11_article04_fulltext.pdf; Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, “Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C.11, 2020, s.136-142; Kartal Kazım & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.81, 2018, s.533-553.

Meslek	Kişi sayısı
Astarcı	5
Basmacı	2
Boyacı	43
Çiftçi	6
Çulha	73
Çerçi	32
Değirmenci	10
Demirci	3
Hamal	9
Han odabaşısı	15
Hizmetkar	10
Irgat	68
Kalaycı	3
Kasarcı	4
Keşiş	8
Kuyumcu	18
Mangırcı	1
Merkepçi	7
Rençber	2
Taşçı	17
Terzi	5
Tüccar	14
Tüccar Hizmetkarı	2
Davulcu	1
	368 toplam meslek sahibi kişi var

10 kişinin yaşı 75'ten yukarı olan Amel-mande olarak kaydedilmiştir. Bunlardan biri Edna düzeyinde vergi verdiği belirtilirken

diğerlerinden vergi alındığına ilişkin herhangi bir kayıt bulunmamaktadır.

Vergi yoklamasının yapıldığı tarihte dışarıya giden çok sayıda kişi de bulunmaktaydı:

	1247-Gittiği Şehir Kaç kişi	Daha önce bulunduğu şehir-Kaç Kişi	Toplam	Geldiği Şehir
Tokat	11	40	51	
Niksar	1	2	3	
sivas	8	8	16	
Kayseri	9	8	17	3
Kudüs	5	0	5	
Ankara	2	0	2	
Harput	1	0	1	
Haleb	1	3	4	1
Maraş	1	0	1	
Behisni	3	0	3	
Amasya		1	1	
Antep	1	6	7	
Yozgat	3	0	3	
Elbistan	0	1	1	2
Gürün	0	0	0	3
Kemah		1	1	
Van				1
			116	
Geldiği ve gittiği şehir belli olmayan				
Şehir Belli Değil	3	0	3	15
Asitane'de		5		
	Firar eden ve ettiği şehir			
Mısır	1		1	
			120 kişi toplam dışarıda olanlar.	

Vergi kayıtlarına baktığımızda Darende kazasının genel olarak göç verdiği görülmektedir. Çevre illere göçler olduğu gibi Kudüs, Harput ve Halep gibi bölgelere de göçlerin olduğu görülmektedir. Toplamda 623 vergi mükellefinden 120 kişi dışarıda olduğu 503 kişi şehirde olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmamıza konu olan defter, Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde, bulunan NFS_d_ 02545 nolu Sivas eyaleti, Divriği sancağı, Darende, Aşudi Karyesi, Deliktaş Derbendi, Alacahan Derbendi reaya nüfus defteridir. Araştırmada, Osmanlı Devleti'nin, 1831 yılında Darende kazasında yapılan ilk nüfus sayım kayıtlarını içermektedir. 1831 yılındaki arşiv kayıtları üzerinden XIX. yüzyıl başlarında Darende'nin sosyal ve iktisadi yapısı ortaya konulmuştur. Ayrıca defter oldukça düzenli tutulmuş ve nüfus kaydı ile ilgili ayrıntılı ilk elden bilgiler sunmaktadır. 02545 numaralı nüfus defterine göre Darende kazasının kayıtları meslek grupları ve lakaplar tespit edilip tablolar halinde düzenlenmiştir. İktisadi açıdan değerlendirildiğinde tarıma, hayvancılığa yönelik bir işçi grubunun olduğunu ve ticaretin gelişmiş olduğunu söylemek mümkündür. Sonuç olarak her iki karyede işgücü tarım ve hayvancılığa yönelik olup ticaret ile uğraşan bir kesimin de olduğunu söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

COA, MVL, 20/56; COA, ADVN, 25/75.

COA, Nfsd., 02545.

Darkot, Besim, “Malatya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 7, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1966.

Gögebakan, Göknur, “Malatya”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, C. 27, Ankara 2003.

Nehir, Nurullah, “Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ağlasun Kazası”, *International Young Researchers Student Congress*, 2019.

Karacan, Osman; Kazım Kartal, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-ekonomik Yapısı”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, Sonçağ Yay., Aralık 2020, s.79-99.

Kartal, Kazım; Ağcadağ, Derya, “1915 Nüfus Verilerine Göre Burdurun Demografik ve İktisadi Yapısı”, *1.st. International Hazar Scientific Research Conference*, 18-20 September 2020.

Kartal, Kazım; Ünal, Hüseyin; Ağcadağ, Derya, “Osmanlı Devleti’nin İktisadi verilerini ortaya Koyan Bir Defter Türü 1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi ve Tahlili”, *4. Uluslararası Mersin Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2020.

Uysal Mustafa Ali & Kazım Kartal, “Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, C.11, 2020, s.136-142.

- Kartal Kazım & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S.81, 2018, s.533-553.
- Nehir Nurullah, Nihat Karaer, Socio-Economic Status Of Erzurum Emirşeyh District According To Dividend Book Number 6853, *2.International Scientific Research and Innovation Congress*, 2021, s.607-612;
- Nehir Nurullah, Nihat Karaer, *2.International Scientific Research and Innovation Congress*, Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood According To Dividend Book Number 6875 2021, s.600-606
- Selçuk, Hava, “Niğde de İlk Nüfus Sayımı 23 Şevval 1246 6 Nisan 1831”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, sa.2, 2013, ss.1263-1294.
- Selçuk, Hava; Kartal, Kazım, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlil 1 ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, s.160- Nisan 2020, s.160-170
- Selçuk, Hava, “Niğde Livası Dahilinde Yahyalı Kazası (23 Şevval 1246/6 Nisan 1831 Tarihli Nüfus Defterine Göre)”, *I. Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 20- 21 Eylül 2012, ss.357-370.
- Tarihte ve Günümüzde Malatya 1996*, T.C. Malatya Valiliği, Ankara 1996.

Tuğrulca, Orhan, *Malatya Siyasi Tarihi*, Yeni Zamanlar Dağıtım, İstanbul 2006.

Oymak, İskender, *XX. Yüzyıl Malatya Tarihi ve Günümüz İnanç Coğrafyası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya 1997, s. 34-35.

BÖLÜM 4

PÜTÜRGE (ŞİRO) KAZASININ SOSYAL YAPISI

Prof. Dr. Nihat KARAER¹

¹ Prof. Dr. Nihat Karaer, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi.

Giriş

Şiro kazası ile ilgili ilk arşiv vesikalarına Malatya Tahrir defterlerinde geçmektedir. XVI. Yüzyıl ikinci yarısı yapılan tahrirlerde Şure ili olarak geçmektedir. Harput eyaleti Malatya sancağına bağlı nahiye statüsünde olan Şure ili bu dönemde bağlı karye ve mezralar ise şu şekildedir; Cenderlü, Horsı, Terbetü, Yenice, Cenk Viranı, Deve Tani olarak geçmektedir.² Arşiv belgelerindeki belgelere baktığımızda ise 1664 yılındaki belgede Malatya bağlı kaza statüsünde olduğu görülmektedir.³ 1702/1722 tarihli belge baktığımızda “Şiro” kazası kadısına gönderilen hükümde Şiro bölgesinin Malatya sancağına bağlı kaza statüsünde olduğu görülmektedir.⁴ XVIII. yüzyılın ortasında ise karye statüsünde olduğu görülmektedir.⁵ Bu durumun XVIII. yüzyıl sonlarına kadar sürdüğü görülmektedir. Nahiye statüsünde olduğunu 1782 yılında Malatya Sancağı mutasarrıfı olan Rişvanzade Ömer paşaya yazılan fermanda görmek mümkündür.⁶ İncelemiş olduğumuz Nüfus defterinde Şiro bölgesi Malatya sancağına tabi kaza statüsünde olduğu görülmektedir.⁷

COA, NFSD, 2647. Numaralı Nüfus defterinde Şiro kazasına bağlı nahiyeler şunlardır; Kefersiz (Keferdiz), Ağvan, Damlı, Burç, Zahman,

² Fahri Yelkovan, *XVI. Yüzyılın İkinci yarısında Malatya Sancağına Ait Tımar Tevcihlerin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir 1996.

³ COA, ADVNSMH.d, 95/96.

⁴ COA, ADVNSMH.d, 112/1465; COA, AE/SAMD.III, 102-10064.

⁵ COA, AESMHD, 132/9725.

⁶ COA, AE.SABH.I., 151/10187.

⁷ COA, NFSD, 2647.

Tarasko (Taraksu), Harabe, Mavrato, İmron, Zangırüşağı (?), Mamaşlı olarak geçmektedir.⁸ 1325 tarihli Mamüratül Aziz Salnamesinde ise Şiro kazasıyla ilgili bilgiler şu şekildedir. Eskiden Şiro olarak bilinen bu yer Kahta kazasına bağlıyken 1892 de kaza yapılmış ve merkezi İmran köyü olmak üzere Pütürge diye isimlendirilmiştir.⁹

Elâzığ'a 30 saat, Malatya'ya ise altı ile on iki saat arasında mesafede olup ticari, iktisadi ve posta ihtiyaçları Malatya'dan karşılanıyordu. Anca 1892 yılında Elâzığ'a bağlı olmasından dolayı yöre halkı Elâzığ'a gitmek zorunda idi. Fırat nehri geçerken de çok can kaybı oluşmaktaydı. Bu nedenle halk Malatya'ya bağlanmak istediklerine dair isteklerini hükümet yetkilerine iletmışlerdir. Dahiliye nezareti ise cumhuriyetin ilanından sonra Pütürge'nin Malatya'ya bağlanmasına karar vermiştir.¹⁰

Kuzeyinde Elâzığ, doğusunda Diyarbakır, güneyinde Adıyaman, illeri ile batı ve kuzeybatısında merkez ilçeye çevrili olan ilçenin yüzölçümü 1.181 km ve nüfusu ise 1995 sayımlarına göre 25.100'dür. Malatya'ya 74 km mesafede olan ilçenin 1 bucağı, 1 belediyesi, 62 köyü ile 325 mezrası vardır.¹¹

Pütürge (şiro) kazası ile ilgili incelemiş olduğumuz Nüfus defteri incelemesine geçmeden önce Nüfus defterleri hakkında bilgi verecek

⁸ COA, NFSD, 2647.

⁹ Habibe Kazancıoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bastırılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s.21.

¹⁰ Kazancıoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*, s.21.

¹¹ Kazancıoğlu, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*, s.21.

olursak; Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren halkın ekonomik yapısını görmek, devletin mali ve askeri ihtiyaçlarını karşılamak için sayımlar yapmış ve bu yaptıkları sayımları ise düzenli olarak kaydetmiştir.¹² Yapılan sayımlar sonucunda halkın ekonomik durumu ve askerliğe elverişli kişi sayısı tespit edilmiştir. Yeni fetihler olduğunda ve padişah değişikliklerinden sonra genelde 30 yılda bir sayım ve tespitler merkezi hükümet tarafından yapılmıştır.¹³

¹² Nüfus defterleri ile ilgili yapılan araştırmalar için bkz; Osman Karacan & Kazım Kartal, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-ekonomik Yapısı”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, Sonçağ Yay., Aralık 2020, s.79-99; Hava Selçuk, “Niğde de İlk Nüfus Sayımı 23 Şevval 1246 6 Nisan 1831”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, sa.2, 2013, ss.1263-1294; Hava Selçuk & Kazım Kartal, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahli l ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, s.160- Nisan 2020, s.160-170; Hava Selçuk, I. *Ulusal Yahyalı Sempozyumu Bildirileri*, Kayseri, 20- 21 Eylül 2012, ss.357-370; Kazım Kartal- Derya Ağcadağ, “1915 Nüfus Verilerine Göre Burdurun Demografik ve İktisadi Yapısı”, *1.st. International Hazar Scientific Research Conference*, 18-20 September 2020; Kazım Kartal, Hüseyin Ünal, Derya Ağcadağ, “Osmanlı Devleti’nin İktisadi Verilerini Ortaya Koyan Bir Defter Türü 1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi ve Tahlili”, *4. Uluslararası Mersin Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2020; Kazım Kartal, Osman Karacan, “1262 Tarihli Ml.Vdr.Cmh.D.0637 Nolu Behisni Sancağı Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Tarihte Adıyaman: Devlet, Toplum ve Kültür*, Ed. Kazım Kartal, Kevser Taşdöner, Fehminaz Çabuk, Ülkü Yancı, Sonçağ Akademi, Ankara 2020; Nurullah Nehir, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ağlasun Kazası, *International Young Researchers Student Congress*, 2019; Kazım Kartal & Aziz Altı, “19. Yüzyılın Ortalarında Vergi Kayıtlarına Göre Nevrekep ve Razlık Kıptileri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.36, 2020, 1308–9196; Kazım Kartal, “XIX. Asrın İlk Yarısında Menteşe Yöresi’nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme”,

https://www.sobibder.org/2019/vol2_issue11_article04_fulltext.pdf.

¹³ Kazım Kartal, “Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadıoğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)”, Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadıoğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843), *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, s.256-264.

XIX. yüzyıla gelindiğinde şartlar yeni bir kayıt anlayışını gerekli kılmıştır. XIX. yüzyıldaki modern nüfus sayımları olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı idaresi açısından gerçek manada ülkenin nüfusunu tespiti yönelmeyi amaç edinmemiştir. Merkezi hükümetin temel gayesi, Gayrimüslimlerin vereceği vergi miktarını tespit etmek ve orduya alabileceği yetişkin Müslüman erkekleri belirlemek sayısal bir veri elde etmektir. Önceleri, topluluk liderlerinin vermiş olduğu bilgiler kabul görünürken, artık erkek nüfus doğrudan hükümetin atamış olduğu memurlar tarafından sayılmıştır. Ancak devlet, o dönemde kadınları, yüksek düzey devlet görevlileri gibi kişisel vergi vermekle yükümlü olmayan kişileri kayıt altına almadığı görülmektedir.¹⁴

Yapılan nüfus sayımında Şiro kazasına tabi karyeler şu şekildedir.

Köy	Hane sayısı	evsad	Edna	Sabi	Amel mande	Mahalı ahâr	Toplam Nefer sayısı
Kefersiz	6	7	7	5	1	1	21
Ağvan	12	6	11	7	1	5	30
Damlı	4	1	4	5	1	1	12
Burç	3	1	----	5	1	----	7
Zahman	13	8	18	9	---	---	35
Tarasko(Taraksu)	4	2	3	5	----	----	10
Harabe	2	1	1	-----	----	----	2
Mavrato	3	2	1	2	----	----	5
İmron	5	6	4	4	2	1	17
Zangırusağı(?)	3	----	4	----	----	----	4
Mamışlı	9	4	11	4	----	-----	19
Toplam karyes sayısı:11	64						162

¹⁴ Kazım Kartal, “Osmanlı Devleti’nde Nüfus Sayımlarına Bir Örnek: Malatya’ya Tabi Cami-i Kebir Mahallesinin Demografik ve Sosyal Yapısı (1842-1843)”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20, S.79, 2021, s.1443-1453; Mustafa Ali Uysal & Kazım Kartal, “Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2020, s.136-142; Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*

Şiro kazasına bağlı karyelere baktığımızda nüfus bakımından en çok kişi sayısının olduğu karyeler; Zağman ve Ağvan olduğu görülmektedir. Başka yerlere göç eden kişilerinde olduğu görülmektedir. Cüngüş, Gerger ve İstanbul'a ve Adana olmak üzere 7 kişinin göç ettiği belirtilmiştir.

1896 Mamuret ül-Aziz Vilayet Salnâmesi' nde,

Pütürge (Şiro) Kazası Dinsel Dağılım

Müslüman 11.068 8.522

Ermeni 224 97

Süryani 244 215

Toplam 11.538 8.834

Kişi olduğu görülmektedir. 1845 yılındaki nüfus dağılımına ortalama hızlı bir nüfus artışının olduğunu söylemek mümkündür.

Şiro kazasının Mesleki Dağılımı.

Meslek	Kişi sayısı
Boyacı	5
Çiftçi	23
Culha	13
Demirci	4
Dikici	3
Dülger	1
Kalaycı	11
Kılıççı	2
Kuyumcu	1
Nalbant	2
Rençber	5
Terzi	3
Tüccar	
Tüccar Hizmetkarı	
Davulcu	
	368 toplam meslek sahibi kişi var

Meslek gruplarına baktığımızda; Boyacı mesleğinin olduğu da görülmektedir. Boyama işini üstlenen esnafa genellikle boyacı denilmiştir. Boyacılar, Osmanlı Devleti'nin dokuma ve tekstil endüstrisinin ihtiyacı olan farklı türden iplik ve kumaş ile debbağ esnafının işlemiş olduğu derilerin boyanması işlemlerini gerçekleştiren küçük sanayii esnafi olarak tanımlamak mümkündür. Erken tarihlerden itibaren Osmanlı devletinde ipek ve pamuk ticaretine bağlı olarak dokuma endüstrisi gelişme göstermiş, bu gelişim iplik veya kumaş haline getirilen ipek ve pamukların boyanarak renklendirilmesinde de etkisini göstermiştir.¹⁵ Tekstil ve dokuma sektöründe önemli bir yeri

¹⁵ Mikail Acıpınar & Özer Küpeli, “Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi- Kültürü – Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –Manisa 2018, s.539-556; Kazım Kartal, “1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir Ve Bigadiç Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı Ve Tahlili”, *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2020, Yıl 10, Sayı 1, ss.27-42. Meslekler ile ilgili detaylı belge için bkz; Nurullah Nehir, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Boyahane Mahallesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Middle East International Conference On Contemporary Scientific Studies-V*, 2, 80-86. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:7295109), 2021; Nurullah Nehir, “Socio-Economic Status Of Erzurum Kavak District According To Temettuât Book Dated 1845”, *Middle East International Conference On 2. 1 Contemporary Scientific Studies-V*, 2, 87-93. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295113), 2021; Nurullah Nehir, “Socio-Economic Status Of Erzurum Cortan District According To The Temettuât Book Dated 1845”, *Taras Shevchenko 6th International Congress On Social Sciences*, 1, 530-535. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295155) 3, 2021; Nurullah Nehir, “Socio-Economic Status Of Erzurum Lala Mustafa Paşa District According To The Temettuât Book Dated 1845”, *Taras Shevchenko 6th International Congress On Social Sciences*, 1, 522-529. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:7295151, 2021; Nurullah Nehir, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Kırmacı Mahallesi'nin Sosyo- Ekonomik Durumu”, *Al Farabi 9th International Conference On Social Sciences*, 1, 258-262. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:7295132) 2021; Nurullah Nehir, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Derviş Ağa Mahallesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Al Farabi 9th International Conference On Social Sciences*, 1, 252-257. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295128), 2021; Nurullah Nehir & Nihat Karaer, “Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood

olan boyacı esnaflarının izi Şiro kazasında görmek mümkündür. İncelemiş olduğumuz nüfus defterinde Şiro kazasında Boyacı mesleği dışında Çiftçi, Çulha ve Kalaycı meslekleri önemli olduğu görülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmamıza konu olan defter, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, bulunan COA, NFSD, 2647. Nüfus defteridir. Ana kaynağımız her ne kadar nüfus defteri olsa da bu kaynaklarda sadece nüfusa dair veriler bulunmamaktadır. Bahse konu olan nüfus defterinde ala, evsad, edna, amel mande gibi sınıfsal bir vergilendirme sisteminin uygulandığı görülmektedir. Ayrıca başka kente gidenler ve pek çok konuda detaylı bilgiler barındırmaktadır. Ancak her nüfus defteri aynı ölçüde detaylı bilgi de vermemektedir. Kesin olan ise nüfus defterlerinin muhtevası açısından bir bölgenin nüfusuna dair sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel yapısı hakkında oldukça mühim bilgiler içermesidir. Ayrıca bir bölgeye ait olan kazâ, nahiye, köy ve mahallerin idari durumu ve taksimatlarına dair bilgiler içermesi nüfus defterlerin muhteva zenginliğini ortaya koymasından önem arz etmektedir. İncelemiş olduğumuz nüfus defteri, Şiro kazasına bağlı karyelerin olduğu görülmektedir. İdari taksimat açısından nüfus defterlilerinin önemi büyüktür. Şiro kazasında Ağırlıklı olarak bulunan meslekler Cullah, Rençber, Boyacı gibi

According To Dividend Book Number 6875". 2. *International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 607-612. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295175); Nurullah Nehir & Nihat Karaer, "Socio-Economic Status Of Erzurum Emirşeyh District According To Dividend Book Number 6853", 2. *International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 600-606. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum)(Yayın No:7295172) 7., 2021.

meslekler bulunmaktadır. Sonuç olarak Malatya sancağının nüfus verileri ve iktisadi yapısını ortaya çıkarmak için 19. Yüzyıla ait Şiro kazasının Nüfus defterleri ve cizye ve avarız vergileri değerlendirmeye tabi tutulduğunda iktisadi ve içtimaa anlamda Şiro kazasının değerlendirmesi yapmak mümkündür.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

COA, ADVNSMH.d, 95/96.

COA, ADVNSMH.d, 112/1465; COA, AE/SAMD.III, 102-10064.

COA, AESMHD, 132/9725.

COA, AE.SABH.I., 151/10187.

COA, NFSD, 2647.

Diğer Kaynaklar

Acıpınar Mikail; Küpeli, Özer, “Osmanlı Dönemi Manisa Boyacı Esnafı”, *Geçmişten Günümüze Manisa Şehzade II. Mehmet Ve Manisa Tarihi- Kültürü – Ekonomisi*, Edit: Muzaffer Tepekaya & Zafer Atar, C.1, Manisa Celal Bayar Üniversitesi Rektörlük Basımevi –Manisa 2018, s.539-556.

Kazancıoğlu, Habibe, *Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Malatya*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bastırılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

Karacan, Osman; Kartal, Kazım, “1261 ve 1265 Tarihli Darende Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-ekonomik Yapısı”, *Tarih ve Toplum Araştırmaları*, Ed. Kazım Kartal, Sonçağ Yayınları, Aralık 2020, s.79-99.

Kartal, Kazım; Ağcadağ, Derya, “1915 Nüfus Verilerine Göre Burdurun Demografik ve İktisadi Yapısı”, *1.st. International Hazar Scientific Research Conference*, 18-20 September 2020.

- Kartal, Kazım; Ünal, Hüseyin; Ağcadağ, Derya, Osmanlı Devleti'nin İktisadi Verilerini Ortaya Koyan Bir Defter Türü "1846 Tarihli Muhasebe Defterinin Değerlendirilmesi ve Tahlili", 4. *Uluslararası Mersin Sempozyumu*, 22-24 Ekim 2020.
- Kartal, Kazım, "1840-1850 Tarihlerini Kapsayan Balıkesir ve Bigadiç Kazaları Cizye Defterlerinin Tanıtımı ve Tahlili", *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, Haziran 2020, Yıl 10, Sayı 1, ss.27-42.
- Kartal Kazım; Karacan, Osman, "1262 Tarihli Ml.Vdr.Cmh.D.0637 Nolu Behisni Sancağı Cizye Defterine Göre Gayrimüslimlerin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Tarihte Adıyaman: Devlet, Toplum ve Kültür*, Ed. Kazım Kartal, Kevser Taşdöner, Fehminaz Çabuk, Ülkü Yancı, Sonçağ Akademi Yayınları, Ankara 2020.
- Kartal, Kazım, "XIX. Asrın İlk Yarısında Menteşe Yöresi'nde Gayrimüslim Nüfus Hakkında Bir Değerlendirme", https://www.sobibder.org/2019/vol2_issue11_article04_fulltext.pdf.
- Kartal, Kazım, "Malatya Sancağı İzolu Nahiyesi Kadioğlu ve Pınarlı Karyelerinin Sosyo-Ekonomik Yapısı (1842-1843)", *Sosyal, Beşerî ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(4), 2019, s.256-264.
- Kartal, Kazım, "Osmanlı Devleti'nde Nüfus Sayımlarına Bir Örnek: Malatya'ya Tabi Cami-i Kebir Mahallesinin Demografik ve Sosyal Yapısı (1842-1843)", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, C.20, S.79, 2021, s.1443-1453.
- Kartal, Kazım; Altı Aziz, "19. Yüzyılın Ortalarında Vergi Kayıtlarına Göre Nevrekop ve Razlık Kıptileri", *Adıyaman Üniversitesi*

Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.36, Adıyaman 2020, 1308–9196.

- Uysal Mustafa Ali & Kazım Kartal, “Miladi 1840-1850 Tarihli Reaya Defterlerine Göre Trabzon Vilayeti Akçaabat Nahiyesinde Yaşayan Rum Nüfusunun Demografik ve Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi*, 2020, s.136-142; Kazım Kartal & Mustafa Ali Uysal, “Tanzimat Öncesi İncir Kazasının Demografik Yapısı”, *Asos Journal Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*
- Nehir, Nurullah, Osmanlı Arşiv Belgelerinde Ağlasun Kazası, *International Young Researchers Student Congress* , 2019.
- Nehir, Nurullah, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Boyahane Mahallesi’nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Middle East International Conference On Contemporary Scientific Studies-V*, 2, 80-86. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295109), 2021.
- Nehir, Nurullah, “Socio-Economic Status Of Erzurum Kavak District According To Temettuât Book Dated 1845”, *Middle East International Conference On 2. 1 Contemporary Scientific Studies-V*, 2, 87-93. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295113), 2021.
- Nehir, Nurullah, “Socio-Economic Status Of Erzurum Cortan District According To The Temettuât Book Dated 1845”, *Taras Shevchenko 6th International Congress On Social Sciences*, 1, 530-535. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295155) 3, 2021.

- Nehir, Nurullah, “Socio-Economic Status Of Erzurum Lala Mustafa Paşa District According To The Temettuât Book Dated 1845”, *Taras Shevchenko 6th International Congress On Social Sciences*, 1, 522-529. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295151), 2021.
- Nehir, Nurullah, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Kırmacı Mahallesi'nin Sosyo- Ekonomik Durumu”, *Al Farabi 9th International Conference On Social Sciences*, 1, 258-262. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum), (Yayın No:7295132), 2021.
- Nehir, Nurullah, “1845 Tarihli Temettuât Defterine Göre Erzurum Derviş Ağa Mahallesi'nin Sosyo-Ekonomik Durumu”, *Al Farabi 9th International Conference On Social Sciences*, 1, 252-257. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295128), 2021.)
- Nehir, Nurullah; Karaer, Nihat, “Socio-economic status of Köseömer Ağa Neighborhood According To Dividend Book Number 6875”. *2. International Scientific Research And Innovation Congress*, 1, 607-612. (Tam Metin Bildiri/Sözlü Sunum) (Yayın No:7295175)
- Selçuk, Hava, “Niğde de İlk Nüfus Sayımı 23 Şevval 1246 6 Nisan 1831”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, C.6, sa.2, 2013, ss.1263-1294.
- Selçuk Hava; Kartal, Kazım, “1832 Tarihli Tarsus ve Kusun Kazaları Nüfus Defterinin Tahlili ve Değerlendirmesi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.49, s.160- Nisan 2020, s.160-170.

Yelkovan, *Fahri*, *XVI. Yüzyılın ikinci yarısında Malatya Sancağına ait Tımar Tevcihlerin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir 1996.

ISBN: 978-625-8061-84-0